

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

1. ՀՐԱՅՐ ԹՈՎՄԱՍՅԱՆ ՎԱՐԴԱՆ ՊՈՂՈՍՅԱՆ	Արցախի Հանրապետության կառավարման համակարգի թերությունները, կառավարման ձևի բարեփոխման հնարավոր ուղիները	3
2. ՍՈՒՐԵՆ ՔՐՄՈՅԱՆ ԺԵՆՅԱ ՄԱՐՈՒՏՅԱՆ	Կալանավորված անձանց և դատապարտյալների առողջության պահպանման իրավունք	10
3. ԱՇՈՏ ՀԱՅՐԱՊԵՏՅԱՆ	Հայաստանի Հանրապետությունում միգրացիայի սահմանադրահրավական կարգավորումը՝ անցյալ-ներկապագա եռամիասնության համատեքստում	16
4. ՆՈՐԱՅՐ ԲԱԼԱՅԱՆ	Մասնավոր կյանքի սահմանադրահրավական երաշխիքները	24
5. ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ	Պետական կառավարման ձևի հասկացությունը և դասակարգման հիմնախնդիրները	28
6. ՀԱՅԿ ԿԵՍՈՅԱՆ	Իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման սկզբունքի ձևավորման և զարգացման պատճառական հիմունքներ	38
7. ՊԱՐԳԵՎ ՄԱՐՈՅԱՆ	Վարչական ակտի վարչական բողոքարկման և դատական կարգով վիճարկման ժամկետները	48
8. ԽԱԶԱՏՈՒՐ ԻԳԻՏՅԱՆ	Հարկային վերահսկողությունը և հսկողությունը որպես պետական կառավարման համակարգի գործիք	55
9. ՀԱՅԿ ՂՈՒՅԱՆ	Հայ-ֆրանսիական միջազգառամենտական գործակցությունը և իրավապայմանագրային հիմքերի կայացումը	62
10. ԱՐԵՆ ՄԱՐԳԱՅԱՆ	Պաշտպանության կազմակերպման առանձնահատկությունները խորհրդարանական հանրապետության կառավարման մոդելում	68

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ >>

11. ՈԱՅԻԿ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ Պարտատոմսի հասկացությունը և իրավական բնույթը	74
12. ԳԱՅԱՆԵ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ Հարկային «քեռի» տեսական մոտեցումները	80
13. ԼՈՍԻՆԵ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ Проблемы незаконного оборота биоматериалов человека	84
14. ԱԲԴՈԼԱԶԻԶ ՌԱԾՈԼԵՎ Детерминанты преступлений в сфере информационных технологий и безопасности	90

ՀՐԱՅՐ ԹՈՎԸՍԱՅԱՆ

ՀՀ Ազգային ժողովի աշխատակազմի ղեկավար- գլխավոր քարտուղար,
իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ,
ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիայի դոկտորանտ

ՎԱՐԴԱՆ ՊՈՂՈՍՅԱՆ

Քաղաքագիտության մագիստրոս,
ԳՄՀՀ իրավական ծրագրի ղեկավար Հայաստանում

**ԱՐՅԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ
ՀԱՍՏԱԿԵՐԳԻ ԹԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ, ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ
ՁԵՎԻ ԲԱՐԵՓՈԽՄԱՆ ՀՆԱՐԱՎՈՐ ՈՒՂԻՆԵՐԸ**

Հոդվածում անդրադարձ է կատարվում Արցախի Հանրապետությունում ներկայումս գոյություն ունեցող կառավարման կիսանախագահական համակարգին, խոսվում է դրա հնարավոր վտանգների մասին:

Հեղինակը դիտարկում է խնդրի լուծման 3 տարրերակներ՝

- 1) կիսանախագահական համակարգի հնարավոր բարեփոխումները,
- 2) հնարավոր անցումը կառավարման խորհրդարանական համակարգին,
- 3) անցումը հավասարակշռված նախագահական կառավարման համակարգի:

Հիմնարարեր – Արցախի Հանրապետություն, կառավարման կիսանախագահական համակարգ, կառավարման խորհրդարանական համակարգ, հավասարակշռված նախագահական կառավարման համակարգ, Հանրապետության Նախագահ, Ազգային ժողով, վարչապետ, կառավարություն:

Արցախի Հանրապետության Սահմանադրությունը ուղղակիորեն չի սահմանում, թե ինչպիսի կառավարման ձև է գործում Արցախում: Թեպետ պետության անվանման մեջ «Հանրապետություն» բառի առկայությունը արդեն իսկ խոսում է կառավարման հանրապետական ձևի մասին, սակայն հանրապետական կառավարման ձևի որ տարատեսակն է՝ նախագահական, կիսանախագահական, թե պառակնենտական, սահմանված, կարելի է պարզել միայն ԼՂՀ Սահմանադրության 3-րդ՝ «Հանրապետության Նախագահ», 4-րդ՝ «Ազգային ժողով», 5-րդ՝ «Կառավարություն», գլուխմերի համակարգային վերլուծության արդյունքում:

Սահմանադրության այդ գլուխմերի ուսումնասիրությունից պարզ է դառնում, որ.

1. Հանրապետության Նախագահը պետության գլուխմն է (հոդված 61) և գործադիր իշխանության բնագավառում օժտված է մի շարք կարևոր լիազորություններով (մասնավորապես՝ պաշտպանության և անվտանգության բնագավառներում, արտաքին քաղաքականության ընդհանուր ղեկավարում՝ հոդված 61, և այլն).

2. Հանրապետության Նախագահն ընտրվում է ուղղակիորեն՝ քաղաքացիների կողմից (հոդվածներ 4 և 62).

3. Հանրապետության Նախագահն ունի հարաբերական վետոյի իրավունք (հոդված 68.2), որը հաղթահարվում է պատգամավորելի ընդհանուր թվի ճայների մեծամասնությամբ (հոդված 88.2).

4. Հանրապետության Նախագահը նշանա-

կում է վարչապետին: Վարչապետի առաջարկությամբ նշանակում և ազտում է կառավարության անդամներին (հոդված 68.4).

5. Հանրապետության Նախագահը զինվածութերի գերագույն գլխավոր հրամանատարն է (հոդված 68.13).

6. օրենսդիր իշխանությունն իրականացնում է Ազգային ժողովը (հոդված 73.1).

7. Ազգային ժողովը հավանություն է տալիս կառավարության գործունեության ծրագրին, կարող է անվտանգություն հայտնել կառավարությանը (հոդված 89).

8. գործադիր իշխանությունն իրականացնում է Կառավարությունը:

Այդ դրույթների վերլուծությունը վկայում է, որ Արցախի Հանրապետությունում գոյություն ունի կառավարման կիսանախագահական համակարգ, որի բնորոշ առանձնահատկությունն այն է, որ ժողովուրդն ուղղակի մանդատով օժտում է երկու մարմինների՝ Ազգային ժողովին և Հանրապետության Նախագահին: Սակայն վերջինս, գործադիր իշխանության ոլորտում ունենալով ծանրակշիռ լիազորություններ, այնուամենայնիվ իրավաբանութեն գործադիր իշխանության ղեկավարը չէ և այդ իշխանությունը կիսում է խորհրդարանի առջև պատասխանատու կառավարության հետ:

2006 թվականի ղեկանեմբերի 6-ի Արցախի Հանրապետության Սահմանադրության կառավարման ձևին վերաբերող դրույթներն ընդհանուր գծերով նշանակում են Հայաստանի Հանրապետու-

թյան 2005թ. խմբագրությամբ Սահմանադրությանը, սակայն Արցախի Հանրապետության Սահմանադրությունը Հանրապետության Նախագահին կառավարության նկատմամբ ավելի ուժեղ դիրք է վերապահում, քան այն, որը ուներ Հայաստանի Հանրապետության Նախագահը: Խոսքը վերաբերում է, մասնավորապես, վարչապետին ազատելու Նախագահի լիազորությանը, որը 2005 թվականի սահմանադրական փոփոխություններից հետո ՀՀ Սահմանադրության մեջ արդեն իսկ բացակայում էր, սակայն առկա է ԼՂՀ սահմանադրության 68-րդ հոդվածի 4-րդ մասի 2-րդ պարբերությունում. «Խորհրդակցելով Ազգային ժողովի նախագահի և խմբակցությունների դեկավարների հետ՝ ազատում է վարչապետին»: Այս դրույթն անշուշտ մեծացնում է Նախագահի դերը գործադիր իշխանության բնագավառում, սակայն դա բնակ էլ չի երաշխավորում գործադիր իշխանության միասնականությունը և չի բացառում «համակեցության» իրավիճակների առաջացումն ու Նախագահի և պառլամենտական մեծամասնության աջակցությունը վայելող վարչապետի հակադրումը:

Կառավարության ձևավորումը, Արցախի Հանրապետության Սահմանադրության համաձայն, բարդ և երկարատև ընթացակարգ է, որը քաղաքական անհամաձայնությունների դեպքում ավարտվում է Ազգային ժողովի արձակմամբ: Սահմանադրության 68-րդ հոդվածի 4-րդ մասի համաձայն՝ «Հանրապետության Նախագահը Սահմանադրության 100-րդ հոդվածով սահմանված կարգով նշանակում է վարչապետին, իսկ վերջինիս առաջարկությամբ նշանակում և ազատում է Կառավարության մյուս անդամներին»⁴: Հանրապետության Նախագահն իրավունք ունի, խորհրդակցելով Ազգային ժողովի նախագահի և խմբակցությունների դեկավարների հետ, ազատել վարչապետին: Ըստ Սահմանադրության 100-րդ հոդվածի՝ Հանրապետության նախագահը վարչապետ կարող է նշանակել այն թեկնածուին, որը Ազգային ժողովի պատգամավորների ընդհանուր թվի ծայների մեծամասնությամբ արժանացել է խորհրդարանի համաձայնությանը: Եթե Ազգային ժողովը նման համաձայնություն չի տալիս, ապա Հանրապետության Նախագահը երկրորդ անգամ է վարչապետի թեկնածություն առաջարկում Ազգային ժողովի համաձայնությանը, իսկ կրկին մերժման դեպքում նա իրավունք ունի իր հայեցողությամբ նշանակել վարչապետին:

Ցանկացած պարագայում նոր կառավարությունը պետք է իր գործունեության ծրագիրը ներկայացնի Ազգային ժողովի հավանությանը: Եթե Ազգային ժողովը երկու անգամ անընդմեջ հավանություն չի տալիս իր համաձայնությամբ նշանակված կառավարության գործունեության ծրագրին կամ այն կառավարության գործունեության ծրագ-

րին, որի վարչապետը նշանակվել է Հանրապետության Նախագահի հայեցողությամբ, ապա խորհրդարանը պարտադիր կերպով արձակվում է, և նշանակվում է արտահերթ ընտրություն: Այս կարգավորումների եռթյունն այն է, որ կառավարությունը միաժամանակ վայելի Հանրապետության Նախագահի և Ազգային ժողովի մեծամասնության աջակցությունը, ինչը, սակայն, նման արդյունք չի երաշխավորում, ներառյալ՝ այն դեպքում, եթե Հանրապետության Նախագահի և Ազգային ժողովի միջև անհարահարելի հակասություններ առաջանալուց հետո խորհրդարանը լուծարվում է: Հաշվի առնելով այն հանգանակը, որ Հանրապետության Նախագահն ունի վարչապետին ազատելու հայեցողական լիազորություն, Սահմանադրությունը ելնում է կառավարության նկատմամբ Հանրապետության Նախագահի գերակա դիրքից, ինչը, սակայն, չի երաշխավորում գործադիր իշխանության միասնական և համաձայնեցված գործունեությունն այն դեպքում, եթե խորհրդարանական մեծամասնությունն ընդդիմադիր է Հանրապետության Նախագահին: Գործադիր իշխանության երկատվածություն Արցախի պայմաններում առավել վտանգավոր է՝ հաշվի առնելով, որ պաշտպանության բնագավառում ևս Հանրապետության Նախագահը կառավարության հետ սերտ համագործակցության կարիք ունի, իսկ Արցախի Հանրապետությունը գտնվում է պերմանենտ պատերազմի վտանգի տակ:

Նախագահի գերակա դերը բացահայտ է նաև Ազգային ժողովի հետ հարաբերություններում: Վերը շարադրվածն ակնհայտ է դարձնում, որ Հանրապետության Նախագահը կարող է հասնել Ազգային ժողովի արձակմանը, իսկ Ազգային ժողովը, արձակվելու վտանգը զգալով, կարող է հաստատել իր վստահությունը չվայելող վարչապետին, որը իր մեջ կառավարական ճգնաժամի մեծ վտանգ է պարունակում. Վարչապետը, չունենալով պառակնետի աջակցությունը, չի կարող իրականացնել իր ծրագիրը, իսկ Հանրապետության Նախագահն էլ այդ դեպքում այլևս չի կարող արձակել Ազգային ժողովը:

Հարկ է ևս մեկ անգամ ուշադրություն հրավիրել այն հանգանակը վրա, որ ինչպես բոլոր կիսանախագահական կառավարման համակարգերում, Ազգային ժողովի կողմից Հանրապետության Նախագահի պաշտոնանկության իրավունքը կարող է իրականացնել միայն ինպահպանությունուն: Արցախի Հանրապետությունը Հանրապետության Նախագահին քաղաքական պատասխանատվության կանչելուն: Արցախի Հանրապետությունը Հանրապետության Նախագահը քաղաքական պատասխանատվություն չի կրում պառակնետի առջև, այսինքն՝ պառակնետը որևէ մեծամասնությամբ չի կարող անվստահություն հայտնել Հան-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

րապետության Նախագահին: Հանրապետության Նախագահին պաշտոնանկ անելու միակ ճանապարհն իմաստն է, որը սահմանված է ԼՂՀ Սահմանադրության 71-րդ հոդվածում, համաձայն որի՝ «Հանրապետության Նախագահը կարող է պաշտոնանկ արվել պետական դավաճանության կամ այլ ծանր հանցագործության համար»: Այս պարագայում կարող է ստեղծվել մի իրավիճակ, եթե կառավարությունը, չունենալով խորհրդարանի իրական աջակցություն, շարունակում է պաշտոնավարել, բայց չի կարողանում իրականացնել իր ծրագրերը, հատկապես, եթե խոսքը վերաբերում է կառավարության գործունեության ծրագրի իրականացման համար անհրաժեշտ օրենքների ընդունմանը:

Այսպիսով՝ կարելի է եզրահանգել, որ Արցախի Հանրապետության Սահմանադրությամբ սահմանված կառավարման համակարգը չի ապահովում միասնական գործադիր իշխանություն, խախտված է լիազորություն-պատասխանատվություն հարաբերակցությունը, այն կոնֆլիկտածին է, առկա չէ զսպումների և հակակշիռների արդյունավետ մեխանիզմ:

Հնարավոր համակեցության իրավիճակները արտակարգ պայմաններում գտնվող Արցախի համար կարող են ունենալ անցանկայի բացասական հետևանքներ, հանգեցնել ներքին բախումների, շամանակարգված գործողությունների և այլն:

Ընդհանուր առմամբ Արցախի գործող կառավարման համակարգին բնորոշ են Հայաստանի Հանրապետության 2005թ. խմբագրությամբ Սահմանադրությամբ, ինչպես նաև ԱՊՀ մի շարք երկրների սահմանադրություններով ամրագրված կառավարման ձևերի հիմնական թերությունները, որոնք արտակարգ իրավիճակների պայմաններում առավել ցցուն դրսնորում են ունենում:

Կիսանախագահական համակարգի հնարավոր բարեփոխումները

Արցախի Հանրապետության կառավարման ձևի հնարավոր բարեփոխումներից մեկը կարող է լինել գործող կիսանախագահական համակարգի արդիականացումը: Այդ դեպքում անհրաժեշտ կիսանի Հանրապետության Նախագահին Ազգային ժողովի ընտրություններն անցկացնել միաժամանակ կամ շատ մոտ ժամկետներում՝ հնարավորինս խուսափելով համակեցության առաջացման բացասական հետևանքներից, հանելով Հանրապետության Նախագահի կողմից վարչապետին աշխատանքից ազատելու լիազորությունը, որևէ փուլում վարչապետ ընտրելու լիազորությունը փոխանցելով Ազգային ժողովին և այլն: Հաշվի առնելով, որ ՀՀ և ԼՂՀ կառավարման համակարգերը բովանդակային առումով բավականին մոտ են, ուստի խնդիրը

ները ևս նոյն են: Կիսանախագահական համակարգի հնարավոր բարեփոխումները մոտ են այն հարցադրումներին, որոնք արված են ՀՀ Սահմանադրական բարեփոխումների հայեցակարգում⁶:

Սակայն այդ փոփոխությունները կատարելու դեպքում էլ, ինչպես և կիսանախագահական կառավարման համակարգ ունեցող շատ պետություններում, Արցախում ևս լիարժեք չեն երաշխավորվում հետևյալ խնդիրների լուծումները.

1. գործադիր իշխանության համակարգային անբողականության երաշխավորումը.

2. քաղաքական մենիշխանության հաղթահարումը.

3. պետական իշխանության գերանձնավորման հնարավորության բացառումը՝ սուբյեկտիվիզմի տարաբնույթը դրսնորումներով հանդերձ.

4. այն մոտեցումները, որոնք առաջարկվում են կիսանախագահական կառավարման համակարգի պայմաններում Նախագահի՝ խորհրդարանական մեծամասնություն չունենալով դեպքում հնարավոր հակամարտությունների հաղթահարման և անհրաժեշտ կայունության պահովման համար, խնդրի լիարժեք լուծում չեն երաշխավորում:

Հնարավոր անցումը կառավարման խորհրդարանական համակարգին

Կիսանախագահական համակարգի խնդիրների լուծման ուղիներից մեկը կարող է լինել ինչպես Հայաստանի Հանրապետությունում, Արցախի Հանրապետությունում ևս, կիսանախագահական համակարգի խորհրդարանականին անցում կատարելը: Առաջին հայացքից այս մոտեցումը բավականին տրամարանական ու հիմնավորված կարելի է համարել: Հայաստանի Հանրապետության և Արցախի Հանրապետության իրավական համակարգերն ու օրենսդրություններ բավականին մոտ են, խնդիրները՝ գրեթե նոյնական, ուստի մեկ երկրում խնդիրների լուծման բանալին կարող է արդյունավետ գործել նաև մյուսում⁷:

Սակայն, հաշվի առնելով մի շարք հաճախանքներ՝ խորհրդարանական կառավարման համակարգն այս փուլում, թերևս, այնքան էլ ընդունելի չէ Արցախի Հանրապետության համար:

Առաջին հերթին դա պայմանավորված է խորհրդարանական համակարգին բնորոշ գործադիր իշխանության անկայունությամբ: Եթեկու տասնամյակից ավելի ռազմական դրության ռեժիմում գտնվող պետության համար նման անկայունությունը անընդունելի է: Ֆիքսված ժամկետով Հանրապետության Նախագահի ընտրությունը փաստացի լայն համախմբում է ստեղծում վերջինիս շուրջը, ինչը կարևոր հանգամանք է Արցախի Հանրապետության համար: Այս դեպքում քաղաքական ուժերը գերծ են մնում ներքին հակասությունները

խորացնելուց, միմյանց հակադրվելուց, քանի որ ժամանակի կոնկրետ հատվածում անհմաստ է, և առկա է Նախագահ, որը հարթում է այդ հակասությունները:

Երկրորդ հանգամանքը պայմանավորված է Նախագահի ուժեղ դերով: Կառավարման պառամենտական համակարգն իր բոլոր առավելություններով հանդերձ գործադրի իշխանության դեկավար է դարձնում ոչ թե առաջնային մանդատով օժտված ու ողջ ժողովրդին ներկայացնող Հանրապետության Նախագահին, այլ քաղաքական ուժեղի մի հատվածին ներկայացնող վարչապետին:

Արցախի Հանրապետության առանձնահատկությունները հաշվի առնելով՝ ազգային միասնության խորհրդանիշ հանդիսացող Նախագահը օվերատիվ կառավարման, ռազմական դրույթյան պայմաններում, պատերազմական գործողությունների ժամանակ շատ ավելի արդյունավետ կարող է գործել:

Անցումը հավասարակշռված նախագահական կառավարման համակարգի

Արցախի Հանրապետության առջև ծառացած մարտահրավերները պահանջում են ուժեղ և միասնական գործադրի իշխանություն, որն ի վիճակի կինքի ինչպես խաղաղ, այնպես էլ պատերազմական պայմաններում համախմբել պետության բոլոր միջոցները և օվերատիվ կերպով արձագանքել ստեղծված իրավիճակի պահանջներին: Այդ իսկ պատճառով Արցախի Հանրապետության դեպքում էականորեն կարևորվում է գործադրի իշխանության կայունության հարցը:

Նման կայունությունը չեն կարող երաշխավորել կիսանախագահական համակարգը և առավել ևս՝ կառավարման խորհրդարանական համակարգը, քանի որ Արցախի պայմաններում, հաշվի առնելով Ազգային ժողովի փոքրաթիվ կազմը, կայուն մեծամասնության վերաբերյալ Հայաստանի Հանրապետության բարեփոխված Սահմանադրությունում ամրագրված դրույթները կիրարենի չեն:

Սակայն կայունությունը գերիսնդիր լինել չի կարող. կառավարման համակարգը առնվազն պետք է լինի արդյունավետ, զերծ ներքին հակասություններից, ունենա զսպումների և հակակշռների արդյունավետ համակարգ, ապահովի պառլամենտարիզմի բարձր մակարդակ, երաշխավորի դատական իշխանության անկախությունը: Գործադրի իշխանությունն իր քաղաքականությունն իրականացնելիս պետք է մեծապես հաշվի նստի խորհրդարանական մեծամասնության քաղաքական կամքի հետ: Ուստի Արցախի Հանրապետության համար նախընտրելի է կառավարման այնպիսի համակարգ, որը, իհմնված լինելով կառավարման նախագահական համակարգի հիմնական

սկզբունքների վրա, այդուհանդերձ կարևորի նաև պառամենտական հակակշռների գործուն դերակատարությունը:

Հաշվի առնելով վերոշարադրյալը՝ Արցախի սահմանադրական փոփոխությունների պարագայում կառավարման համակարգը կարող է ունենալ հետևյալ հատկանիշները.

1. Հանրապետության Նախագահը գործադրի իշխանության դեկավարն է:

2. Հանրապետության Նախագահն ուղակիորեն ընտրվում է ժողովով կողմից:

3. Հանրապետության Նախագահն արտախորհրդարանական եղանակով ձևավորում է գործադրի իշխանությունը և հանդիսանում է գործադրի իշխանության դեկավարը:

4. Հանրապետության Նախագահը՝ որպես գործադրի իշխանության դեկավար, ոչ միայն իրավական, այլ նաև քաղաքական պատասխանատվություն է կրում խորհրդարանի առջև:

5. Նախագահը կարող է արձակել Ազգային ժողովը:

6. Նախագահին անվստահություն հայտնելու, ինչպես նաև Ազգային ժողովը արձակելու պարագայում միաժամանակ անցկացվում են Հանրապետության Նախագահի և Ազգային ժողովի ընտրություններ:

Հանրապետության Նախագահի թեկնածություններ կարող են առաջադրվել միայն խորհրդարանական ընտրություններին մասնակցող կուսակցությունների կողմից:

Նման համակարգի սկզբունքային առավելությունն այն է, որ գործադրի իշխանության ընտրության հարցը, ինչպես նախագահական համակարգում, լուծում է ժողովուրդը, այլ ոչ թե կուսակցությունները, երբեմն էլ՝ հետկուլիսյան քանակցությունների ընթացքում:

Սուածարկող համակարգն ունակ է նաև լուծելու այնպիսի մի խնդիր, որն առաջանում է նախագահական կառավարման համակարգերում և դրա շրջանակներում գրեթե անլուծելի է. դա Հանրապետության Նախագահի և վերջինիս հակադրի պառլամենտական մեծամասնության միջև հակամարտությունն է: Սուածարկող համակարգում, հաշվի առնելով, որ երկու կողմերն էլ ունեն միմյանց լիազորությունները դադարեցնելու լիազորություն, բայց միայն սեփական լիազորությունները վայր դնելով գնով, հակադրի մեծամասնությունների խնդիրը կարող է լուծվել անվստահության քեի կամ պառամենտի լուծարման միջոցով:

Այս համակարգը մի կողմից կապահովի արդյունավետ հակակշռներ, զերծ կպահի կառավարման համակարգը փակուղային իրավիճակներում հայտնվելուց, իսկ մյուս կողմից, հաշվի առնելով միմյանց անվստահություն հայտնելու արդյունքում երկու մարմինների նոր ընտրություններ անցկաց-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

նելու պահանջը կստիպի, որ և Հանրապետության Նախագահը, և խորհրդարանը ծայրահետ անհրաժեշտության դեպքում միայն դիմեն միմյանց լիազորությունները դադարեցնելու քայլին: Դրանով կառավարման համակարգը կլինի ավելի կայուն:

Ի տարբերություն գործող համակարգի՝ այս համակարգի պարագայում էականորեն բարձրանում է Ազգային ժողովի դերը, քանի որ պառալամենտը ստանում է ոչ թե գործադիր իշխանության մի մասին՝ կառավարությանն անվտահություն հայտնելու լիազորություն, այլ ողջ գործադիր իշխանությանը:

Քաղաքական պատասխանատվության տեսակետից այս համակարգն անհամենատ գերազանցում է կիսանախագահականին, քանի որ Հանրապետության Նախագահը, ի տարբերություն դասական նախագահական և կիսանախագահական երկրների նախագահի, իր ամրող պաշտոնավարման ընթացքում գործադիր իշխանության համար քաղաքական պատասխանատվություն է կրում պառալամենտի առջև: Թեև Հանրապետության Նախագահն առաջարկվող համակարգում օժտված է մեծ իշխանությամբ, այնուամենայնիվ նա ամենազոր չէ: Դասական նախագահական համակարգերում մեծ է վտանգը, որ ընտրված նախագահը կարող է աստիճանաբար հեռանալ իր կուսակցությունից և առավելաբես միանձնյա որոշումներ կայացնել: Նա իր կուսակցության մեծ աջակցության անհրաժեշտությունը չունի, չունի նաև վտանգ, որ այդօրինակ քաղաքականության պարագայում կարող է կորցնել իր պաշտոնը: Նա չի կարող կառավարել պառլամենտական մեծամասնության կամքին հակառակ, այլապես պառամենտը կարող է նրան անվտահություն հայտնել:

Ազգային ժողովի դիրքերն այստեղ ավելի ամուր են, քան կիսանախագահական համակարգում, քանի որ լուծարելով պառալամենտը՝ Հանրապետության Նախագահը վայր է դնում իր մանդատը, մինչդեռ կիսանախագահական երկրի նախագահի պաշտոնավարման համար դա որևէ խոչընդոտ չէ:

Ժողովուրդը կառավարման այս համակարգում ավելի անմիջական ազդեցություն կարող է ունենալ կառավարման վրա, քան կիսանախագահական համակարգում: Ժողովուրդի կողմից ընտրված Հանրապետության Նախագահը ստանում է ժողովուրդի մանդատը՝ իրագործելու իր առաջարկած քաղաքականությունը: Կիսանախագահական համակարգում այս մոդելին հասուն գործադիր իշխանության երկրենության պատճառով վարչապետի ընտրությունը կատարվում է Հանրապետության Նախագահի կողմից, քանի դեռ նա մեծամասնություն ունի խորհրդարանում, կամ ընտրիմադիր կուսակցությունների կողմից, եթե նրանք, հաղթելով խորհրդարանական ընտրություններում, մեծա-

մասնություն են դառնում («համակեցություն»): Վարչապետը առաջին դեպքում երկրորդ մարդն է գործադիր իշխանությունում, իսկ երկրորդ դեպքում՝ առաջինը: Երկու դեպքում էլ առաջարկվող կառավարման համակարգը ենթադրում է գործադիր իշխանության վրա ժողովրդի անմիջական ազդեցության նվազում:

Ել ավելի մեծ են առաջարկվող համակարգի առավելությունները կառավարելիության ու կառավարման արդյունավետության տեսակետից: Ուղղակիորեն ընտրված Հանրապետության Նախագահն ունի անվիճելի լեզվափոխություն, որը ոչ պակաս է, քան խորհրդարանինը: Հանրապետության նախագահի հնարավորությունները՝ իրագործելու իր քաղաքականությունը, ավելի մեծ են, քան խորհրդարանական կամ կիսանախագահական համակարգերում:

Այս համակարգի հաջորդ առավելությունը պետական համակարգի օպտիմալացումն է: Այս համակարգը ենթադրում է վարչապետի պաշտոնի բացակայություն, ինչպես նաև մի շաբթ լիազորությունների կրկնության բացառում, որոնք առկա են կիսանախագահական համակարգում կառավարությունում և նախագահի աշխատակազմում:

Առաջարկվող համակարգի հաջորդ առավելությունը դասական նախագահականի, որոշ դեպքերում նաև կիսանախագահականի համեմատ այն է, որ Հանրապետության Նախագահի և խորհրդարանի ընտրությունների միաժամանակյա անցկացումը վերացնում կամ էականորեն մեղմում է նախագահական և կիսանախագահական համակարգին բնորոշ «հաղթողը ստանում է ամեն ինչ» սկզբունքը: Նախագահական ընտրություններում երկրորդ տեղ գրադեցրած թեկնածուն, որպես կանոն, երկրորդ ուժը կլինի նաև պառալամենտում:

Առաջարկվող կառավարման ձևի ակունքները

Այս համակարգի գաղափարն առաջացել է Ֆրանսիական Չորրորդ Հանրապետությունում, որի խորհրդարանական համակարգում կառավարական ձգնաժամերը խրոնիկ երևույթ էին դարձել: 1955թ. աշնանից ֆրանսիացի ականավոր սահմանադրագետ Ժորժ Վեդելը, որն իր քաղաքական հայացքներով մոտ էր ծախերի ճամբարին, իսկական քարոզարշավ սկսեց Ֆրանսիայում խորհրդարանականից նախագահական կառավարման ձևի անցնելու օգտին: Իր առաջարկները նա ավելի ամբողջական տեսքով ներկայացրեց 1956թ. մայիսին: Մինչ այդ ծախ ուժերին մոտ կանգնած մեկ այլ ականավոր սահմանադրագետ Սորիս Դյուվերժեն 1956թ. ապրիլին «Լը Մոնդ» օրաթերթում հանդիսավոր էր եկել «Ժամանակակից խորհրդարանական համակարգին» անցում կատարելու օգտին՝ առաջարկելով վարչապետի ուղղակի ընտրություն: Եր-

կու պյովեսորների առաջարկները ունեին երկու ընդհանուր գիծ: Երկուսն էլ առաջարկում էին գործադրի իշխանության ղեկավարի ուղղակի ընտրություն, մի դեպքում՝ Հանրապետության նախագահ (Ժ. Վեդել), իսկ մյուս դեպքում՝ վարչապետի (Մ. Դյուվերժեն): Երկու առաջարկներն էլ նախատեսում էին, որ գործադրի իշխանության ղեկավարի կողմից պառամենտի լուծարումը կամ պառամենտի կողմից անվատահության հայտնումը գործադրի իշխանության ղեկավարին հանգեցնում են պառամենտի և գործադրի իշխանության ղեկավարի միաժամանակյա ընտրության: Այն բանից հետո, եթք ալժիրյան ճգնաժամի արդյունքում դր Գոյլ իշխանության գալուց հետո շատ արագ մշակվեց և ընդունվեց 1958թ. սահմանադրությունը և անցում կատարվեց Ֆրանսիական Հինգերորդ Հանրապետությանը, Մ. Դյուվերժեն ևս որդեգրեց նախագահի ընտրության գաղափարը և համապատասխան ձևափոխումներ կատարեց իր՝ 1956թ. առաջարկում¹: Եթք 1962թ. աշնանը ըննարկվում էր Հանրապետության նախագահի ուղղակի ընտրության առաջարկը, որն ընդունվեց 1962թ. հոկտեմբերի սահմանադրական հանրաքենով, ֆրանսիական ճախ մտավորականների «Ժան Մուլեն» ակումբը, որի անդամներ էին և՝ Վեդելը և՝ Դյուվերժեն, ընդունեց մի փաստարուղը, որն առաջարկում էր նախագահի ուղղակի ընտրությունից զատ վերացնել վարչապետի պաշտոնը՝ Հանրապետության նախագահին դարձնելով գործադրի իշխանության ղեկավար, ինչպես նաև վերացնել Հանրապետության նախագահի կողմից պառամենտը լուծարելու իրա-

վունքը՝ առանց վայր դնելու սեփական մանդատը: Այդ փաստաթղթում նշվում էր, որ ցանկալի է նախատեսել այն բանի հնարավորությունը, որ երկու իշխանություններն էլ հնարավորություն ունենան որոշել դադարեցնելու միջանց լիազորությունները՝ գնալով միաժամանակյա ընտրությունները²:

Ժ. Վեդելը նման հնարավորությունը 1956թ. սկսած նախատեսում էր բացառիկ հանգամանքների համար՝ հույս ունենալով, որ նման դեպքեր չեն պատահի: 1964թ. նա ընդգծում էր, որ երկու իշխանությունների կողմից միևնույն գեներին տիրապետելը կհանգեցնի միջանց հետ հարաբերություններում համբերատարության, ողջախոհության և հաշտարարության, իսկ եթե առաջանան անհաղթահարելի հակամարտություններ, ապա դրանք կլուծվեն ընտրական կորպուսի կողմից հնարավորինս հստակ պայմանների պարագայում³: Ժ. Վեդելը կրկնեց իր նախընտրությունը 1992թ. Եվրոպայի խորհրդի Վենետիկի հանձնաժողովի կողմից կազմակերպված կոնֆերանսի ժամանակ իր զեկույցում՝ մեկ անգամ ևս ընդգծելով, որ իր առաջարկած համակարգում յուրաքանչյուր իշխանության ճյուղ կվարանի հարցականի տակ դնել իր սեփական գյուրյունը և կնախընտրի փոխազդումների ճանապարհով լուծելու իրենց միջև գոյություն ունեցող տարածայնությունները⁴:

¹ Տե՛ս Արցախի Հանրապետության պաշտոնական տեղեկագիր: Հասովկ թողարկում N 28(37), 10 նոյեմբեր 2006թ.:
² Կիսանախագահական համակարգի ընդունումը, մասնավորապես, տե՛ս Duverger M. A New Political System Model: Semi-Presidential Government: Հղումը՝ <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1475-6765.1980.tb00569.x/abstract/>:

³ Տե՛ս Արցախի Հանրապետության պաշտոնական տեղեկագիր: Հասովկ թողարկում N 28(37), 10 նոյեմբեր 2006թ.:
⁴ Տե՛ս նույն տեղում:

⁵ Տե՛ս նույն տեղում:
⁶ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական բարեփոխումների հայեցակարգ, Երևան, Տիգրան Մեծ, 2014թ., էջեր 46-47:

⁷ Տե՛ս նույն տեղում, էջեր 48-52:
⁸ Տե՛ս G. Vedel, Libérer l'executif, sinon, organiser les partis, in: Federation, August/September 1955, էջ 499:

⁹ Տե՛ս G. Vedel, L'instabilité gouvernementale, Revue Banque et Bourse, mai 1956, էջեր 4-19:
¹⁰ Տե՛ս M. Duverger, Le Monde, 12 et 13 avril 1956: M. Duverger, Demain, la République, Paris, 1958:

ԱՐԴԻՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

¹¹ Sté M. Duverger, *La VI République et le Régime présidentiel*, Paris, 1961:

¹² Sté Bulletin du Club Jean Moulin, «L'heure du Parlement», 33, juin-juillet, 1962:

¹³ Sté G. Vedel, *Vers le régime présidentiel?* Revue française de science politique, vol. XIV, N° 1, février 1964, t. 31:

¹⁴ Sté Fundamental legal options (report by G. Vedel) in Constitution-making as an instrument of democratic transition (Science and Technique of Democracy N° 3) (1993):

Грайр Товмасян

Руководитель - генеральный секретарь аппарата НС РА,
кандидат юридических наук, доцент,
докторант академии государственного управления РА

Вардан Погосян

Магистр политологии,
руководитель правовой программы НМОС в Армении

РЕЗЮМЕ

Дефекты системы правления Республики Аrtsakh, возможные виды реформ формы правления

В статье уделяется внимание в настоящее время существующей полупрезидентской системе правления в Республике Аartsakh, говорится о ее возможных опасностях. Автор рассматривает 3 версии решения задачи:

- 1) возможные реформы в полупрезидентской системе,
- 2) возможный переход к парламентской системе правления,
- 3) переход к сбалансированной президентской системе правления.

Ключевые слова: Республика Аartsakh, система полупрезидентского правления, система парламентского правления, сбалансированная президентская система правления, Президент Республики, Национальное Собрание, премьер-министр, правительство.

Hrayr Tovmasyan

The RA NA Chief of Staff - Secretary General,
PHD in Law, Associate Professor,
Postdoctoral Researcher of the Public Administration Academy of RA

Vardan Poghosyan

Master's in political science,
Head of the GIZ Legal Programme in Armenia

SUMMARY

Disadvantages of the governmental system of the Republic of Artsakh, the possible ways of the reforms of the governmental system

The article refers to nowadays currently existing the semi-presidential system of government of the Republic of Artsakh, talks about its possible dangers.

The author considers 3 solutions of the problem:

- 1) possible reforms of the semi-presidential system,
- 2) possible transition to a parliamentary system of government,
- 3) the transition to the presidential balanced system of government.

Keywords: the Republic of Artsakh, semi-presidential system of government, parliamentary system of government, presidential balanced system of government, the President, National Assembly, prime minister, government.

ՍՈՒՐԵՆ ՋՐՄՈՅԱՆ

ՀՀ արդարադատության նախարարի տեղակալ,
իրավաբանական գիտությունների թեկնածու

ԺԵՆՅԱ ՄԱՐՈՒՏՅԱՆ

«Իրավաբանական կատարած անձանց
վերականգնողական կենտրոն» ՊՈԱԿ, իրավաբան

**ԿԱԼԱՆԱՎՈՐՎԱԾ ԱՆՁԱՆՑ ԵՎ
ԴԱՏԱՊԱՐՏՅԱԼ ՆԵՐԻ ԱՌՈՂՋՈՒԹՅԱՆ
ՊԱՀՊԱՆՄԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ**

Հոդվածը վերաբերում է կալանավորված անձանց և դատապարտյալների առողջության պահպանման իրավունքին: Դրանում վերլուծված են ներպետական բոլոր այն իրավական ակտերը, որոնք երաշխափորում են անազատության մեջ գոտվող անձանց առողջության պահպանման հիմնարար իրավունքը, այդ թվում՝ բավարար սնունդ և բժշկական օգնություն ստանալը, դրա իրականացնան և վերահսկման մեխանիզմները:

Ինչպես նաև անդրադարձ է կատարվել ոլորտային առկա խնդիրներին, հնարավոր լուծման եղանակներին, բժշկական գաղտնիքի կարևորությանն ու պահպանման կարգին:

Հիմնարարեր՝ առողջության պահպանման իրավունք, ներպետական օրենսդրական ակտեր, բժշկական օգնություն, բավարար սնունդ, բուժական ուղղի հիմնարկ, դատապարտյալի բուժսանիտարական և բուժկանիտարգելի օգնություն, բժշկական գաղտնիք:

Առողջության իրավունքը, հանդիսանալով հիմնարար իրավունք, օրգանապես կապված է մարդու մյուս հիմնական իրավունքների իրացման հետ: Այն վերաբերում է ոչ միայն ժամանակին և համապատասխան բժշկական սպասարկում ստանալու իրավունքին, այլև պահանջում է առողջության մյուս որոշիչ կարևոր գործոնների առկայություն, այնպիսիների, ինչպիսիք են համարժեք սննդամբերը ու դրանց սննդային արժեքը, մաքոր խմելու ջրի և սանիտարական պայմանների, հագուստի և կացարանի, մաքոր օղի, ֆիզիկական վարժությունների ու բարոյական խթանների հասանելիությունը:

Ազգային օրենսդրությունը անդրադարձ է կատարել այս կարևորագույն իրավունքի պաշտպանությանը: Եվ այս հոդվածում կներկայացվեն բոլոր այն ներպետական իրավական ակտերը, որոնք կարգավորում են սույն ոլորտը:

ՀՀ Սահմանադրության 85-րդ հոդվածի համաձայն՝

1. Յուրաքանչյուր ոք, օրենքին համապատասխան, ունի առողջության պահպանման իրավունք:

2. Օրենքը սահմանում է անվճար հիմնական բժշկական ծառայությունների ցանկը և մատուցման կարգը:

«Բնակչության բժշկական օգնության և սպասարկման մասին» ՀՀ օրենքում ամրագրված է, որ այն ապահովում է անձի առողջության պահպանման սահմանադրական իրավունքի իրականացումը: Օրենքի 4-րդ հոդվածը սահմանում է բժշկական օգնություն և սպասարկում ստանալու մարդու իրա-

վունքը, որի համաձայն՝ յուրաքանչյուր ոք, անկախ ազգությունից, ռասայից, սեռից, լեզվից, դավանանից, տարիքից, առողջական վիճակից, քաղաքական կամ այլ հայացքներից, սոցիալական ծագումից, գույքային կամ այլ դրույթունից, Հայաստանի Հանրապետությունում ունի բժշկական օգնություն և սպասարկում ստանալու իրավունք:

Յուրաքանչյուր ոք իրավունք ունի բժշկական օգնություն և սպասարկում ստանալ անվճար կամ արտոնյալ պայմաններով՝ պետության կողմից երաշխափորված առողջապահական պետական նպատակային ծրագրերի շրջանակներում:

Օրենքն ամրագրում է նաև պացիենտի հիմնական իրավունքները, մասնավորապես, օրենքի համաձայն բժշկական օգնության դիմելիս, ինչպես նաև բժշկական օգնություն և սպասարկում ստանալիս յուրաքանչյուր ոք իրավունք ունի՝

ա) ընտրել բժշկական օգնություն և սպասարկում իրականացնողին:

բ) ստանալ բժշկական օգնություն և սպասարկում՝ հիգիենայի պահանջներին համապատասխանող պայմաններում:

զ) պահանջել բժշկի օգնությանը դիմելու փաստի, իր առողջական վիճակի, հետազոտման, ախտորոշման և բուժման ընթացքում պարզված տեղեկությունների գաղտնիության ապահովում՝ բացի Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությանը սահմանված դեպքերից:

դ) իրազեկ լինել իր հիվանդության մասին և համաձայնություն տալ բժշկական միջամտության համար.

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

Ե) հրաժարվել բժշկական միջամտությունից, բացի սույն օրենքով նախատեսված դեպքերից.

Գ) արժանանալ հարգալից վերաբերմունքի՝ բժշկական օգնություն և սպասարկում իրականացնելու կողմից:

Վերոնշյալ օրենքի 16-րդ հոդվածով սահմանված է, որ առանց մարդու կամ նրա օրինական ներկայացուցչի համաձայնության բույլատրվում է իրականացնել բժշկական օգնություն և սպասարկում մարդու կյանքին սպառնացող վտանգի, ինչպես նաև շրջապատի համար վտանգ ներկայացնող իրավանդությունների դեպքերում՝ Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ սահմանված կարգով: Այսպիսով, կարելի է հավաստել, որ յուրաքանչյուր ոք կամ նրա օրինական ներկայացուցիչն իրավունք ունի հրաժարվել բժշկական միջամտությունից կամ պահանջել ընդհատել այն, բացի սույն օրենքի 16-րդ հոդվածով նախատեսված դեպքերից:

Իսկ ինչ վերաբերում է բժշկական միջամտությունից հրաժարվելու փաստին, ապա հնարավոր հետևանքների նշումով, այն գրանցվում է բժշկական փաստաթղթերում և հավաստվում իրավանդի կամ նրա օրինական ներկայացուցչի կողմից:

«Բնակչության բժշկական օգնության և սպասարկման մասին» ՀՀ օրենքի 12-րդ հոդվածը առանձին անդրադարձ է կատարել ճերրակալված, կալանավորված և ազատազրկման վայրերում պատիժ կրող անձանց բժշկական օգնություն և սպասարկում ստանալու իրավունքին: Առանձին անդրադարձ է կատարվել նաև ՀՀ կառավարության 2004 թվականի մարտի 4-ի 318-Ն որոշման 1-ին հավելվածում, որի համաձայն պետության կողմից երաշխավորված անվճար բժշկական օգնություն և սպասարկում ստանալու իրավունքը ունեցող անձանց շարքում են ճերրակալվածները, կալանավորված անձինք և ազատազրկման դատապարտվածները:

Որպես պացիենտի իրավունքների երաշխիք՝ «Բնակչության բժշկական օգնության և սպասարկման մասին» ՀՀ օրենքի 19-րդ հոդվածը պարտավորություններ է սահմանում բուժաշխատողի համար, մասնավորապես, հոդվածի համաձայն մատուցվող ծառայությունները պետք է լինեն որակյալ և անվտանգ, ինչպես նաև բժշկական օգնություն և սպասարկում իրականացնողները պարտավոր են ապահովել ցուցաբերվող բժշկական օգնության և սպասարկման քանակական ու որակական բնութագրիչների համապատասխանությունը սահմանված չափանիշներին: Օրենքում ճերրակալվածների և կալանավորված անձանց իրավունքների վերաբերյալ առանձին հոդվածի առկայությունը չի նշանակում, որ օրենքի համապատասխան հոդվածով սահմանված պացիենտի իրավունքները վերաբերելի չեն դատապարտյալներին:

Այդուհանդերձ հարկ է նշել, որ քրեակատարողական հիմնարկներում օրենքով սահմանված պացիենտի (իրվանդի) իրավունքների ապահովումը հաճախ լուրջ խնդիրների առաջ է կանգնեցնում:

ՀՀ Քրեակատարողական օրենսգիրքը նույնականացնում է կատարել քրեակատարողական հիմնարկներում մարդկանց առողջության պահպանման իրավունքին: ՀՀ Քրեակատարողական օրենսգրքի 12-րդ հոդվածի համաձայն՝ դատապարտյալի հիմնարկների իրավունքների շարքում է առողջության պահպանման իրավունքը, այդ թվում՝ բավարար սնունդ և բժշկական օգնություն ստանալը:

Ինչ վերաբերում է դատապարտյալի բուժանիտարական և բուժկանխարգելիչ օգնությանը, ապա այն կազմակերպվում է Հայաստանի Հանրապետության առողջապահության ոլորտը կարգավորող օրենսդրությանը համապատասխան: Սա նշանակում է, որ օրենսդրությունը ամրագրել է ազատազրկման վայրերում գտնվողների համար առողջապահության ոլորտի նույն իրավունքները, որոնք ունեն նաև ազատության մեջ գտնվողները: Դատապարտյալին բուժանիտարական և բուժկանխարգելիչ օգնությունն արդյունավետ ապահովելու նպատակով կազմակերպվում է բուժական ուղղիչ հիմնարկը: Ուղղիչ հիմնարկի վարչակազմը պատասխանատվություն է կրում դատապարտյալի առողջության պահպանմանն ուղղված սանիտարակիցներիկ և հակահամաձարակային միջոցառումները չկատարելու կամ ոչ պատշաճ կատարելու համար:

Ճերրակալված կամ կալանավորված անձանց առողջության իրավունքը սահմանված է նաև «Ճերրակալված և կալանավորված անձանց պահելու մասին» ՀՀ օրենքի 13-րդ հոդվածի 4-րդ կետով, որի համաձայն՝ ճերրակալված կամ կալանավորված անձն իրավունքը ունի առողջության պահպանման ուղղված սանիտարակիցների և հակահամաձարակային միջոցառումները չափարարվություններից պակասեցնելուն, ապա դա արգելված է օրենքով:

Ինչպես նաև Վերոնշյալ օրենքում ամրագրված է, որ ճերրակալված կամ կալանավորված հղի կանայք, կերակրող մայրերը, անչափահասները, ինչպես նաև ճերրակալված կամ կալանավորված հիփանդ անձինք ապահովվում են անվճար հատուկ սմնդով, որի տեսականին և նվազագույն չափարարմանները սահմանում է Հայաստանի Հանրապետության կառավարությունը: Վերոգրյալից կարելի է ներառել, որ օրենսդրությունը արդարացիորեն առավել մանրամասն անդրադարձ է կատարել հատկապես խոցելի խմբերին պատկանող անձանց տար-

րական կարիքներին, ովքեր ունեն ավելի մեծ ուշադրության և հոգածության կարիք:

Նույն օրենքի համաձայն՝ կալանավորվածներին պահելու վայրում պետք է աշխատի ընդհանուր մասնագիտացում ունեցող առնվազն մեկ բժիշկ։ Մասնագիտացված բուժօգնության կարիք ունեցող ձերբակալված կամ կալանավորված անձը փոխադրվում է հատուկ մասնագիտացված կամ քաղաքացիական բուժհաստատությունում։ Այստեղ կարելի է եզրակացնել, որ քաղաքացիական բուժհաստատությունում մատուցված ծառայություններից օգտվելու իրավունքը լրացնիչ երաշխիք է, որ քրեակատարողական հիմնարկում գտնվող անձը պատշաճ բուժօգնություն կստանա։

Այն դեպքում, եթե ձերբակալված կամ կալանավորված անձի մոտ մարմնական վնասվածք է հայտնաբերվում, ձերբակալվածներին պահելու վայրի կամ կալանավորվածներին պահելու վայրի բուժաշխատող կամ հրավիրված բուժաշխատողն անհապաղ կատարում է բուժզննություն, որին կարող է մասնակցել ձերբակալված կամ կալանավորված անձի ընտրած բժիշկը։ Բժշկական զննությունը իրականացվում է ձերբակալվածներին պահելու վայրի կամ կալանավորվածներին պահելու վայրի վարչակազմի ծառայողի լսողության, իսկ մինչև բժշկի կողմից հակառակը չպահանջելը՝ նաև տեսողության սահմաններից դուրս։ Բուժզննության արդյունքները սահմանված կարգով գրանցվում են անձնական գործում, և այդ մասին իրազեկում են հիվանդին, ինչպես նաև քրեական վարույթն իրականացնող մարմնին և հսկողություն իրականացնող դատախազին՝ հարկադրանքի միջոցը վերացնելու կամ փոխելու վերաբերյալ։

Ձերբակալված կամ կալանավորված անձի մոտ ծանր հիվանդություն հայտնաբերելու դեպքում, որը կարող է հանգեցնել նրա հոգեկան խանգարման կամ մահվան, համապատասխան հիմնարկի պետք բժշկական եզրակացության հիման վրա միջնորդում է քրեական վարույթն իրականացնող մարմնին և հսկողություն իրականացնող դատախազին՝ հարկադրանքի միջոցը վերացնելու կամ փոխելու վերաբերյալ։

Ուշադրության է արժանի այն հանգամանքը, որ արգելվում է ձերբակալված կամ կալանավորված անձին ենթարկել որևէ բժշկական կամ գիտական փորձի՝ անկախ վերջինիս համաձայնությունից։ Այսպիսի իրավիճակներում նախևառաջ պետք է առաջնորդվել ՀՀ Սահմանադրության 26-րդ հոդվածով, որի համաձայն։

1. Ոչ ոք չի կարող ենթարկվել խոշտանգման, անմարդկային կամ նվաստացնող վերաբերմունքի կամ պատժի։

2. Մարմնական պատիժներն արգելվում են։

3. Ազատությունից զրկված անձինք ունեն մարդասիրական վերաբերմունքի իրավունք։

«Ձերբակալված և կալանավորված անձանց պահելու մասին» ՀՀ օրենքի 21-րդ հոդվածը նույն-

պես անդրադարձել է այս հարցին, համաձայն որի՝ բժշկական օգնությունը և սպասարկումը պետության կողմից սահմանադրություն երաշխավորված իրավունքներն են, և արգելվում է ձերբակալված կամ կալանավորված անձին ենթարկել որևէ բժշկական կամ գիտական փորձի՝ անկախ վերջինիս համաձայնությունից։ Սակայն, ըստ ՀՀ Քրեական օրենսգրքի, հարկադիր բուժում կարող է նշանակվել հանցանք կատարած այն անձանց նկատմամբ, ովքեր տառապում են հոգեկան հիվանդությամբ, և հոգեկան խանգարումները կապված են այդ անձանց կողմից այլ էական վեաս պատճառելու հնարավորության կամ իր կամ այլ անձանց համար վտանգավորության հետ։ Բժշկական բնույթի հարկադրանքի միջոցները կարող են նշանակվել միայն դատարանի վճռով և իրենց ամրագրումն են ստացել ՀՀ Քրեական օրենսգրքի 98-րդ հոդվածում, որի համաձայն բժշկական բնույթի հարկադրանքի միջոցները հետևյալն են՝

- 1) հոգեբույժի մոտ արտահիվանդանոցային հսկողությունը և հարկադիր բուժումը,

- 2) հոգեբուժական կազմակերպությունների ընդհանուր հսկողության հոգեբուժական բաժանմունքում հարկադիր բուժումը,

- 3) հոգեբուժական հիվանդանոցի հատուկ տիպի հոգեբուժական բաժանմունքում հարկադիր բուժումը։

Այսպիսով, վերը շարադրվածից հետևում է, որ ազատազրկված անձն ազատ է իր առողջության իրավունքի տնօրինման հարցում, սակայն այն սահմանափակվում է, եթե լուրջ վտանգ կարող է սպառնալ ինչպես իր, այնպես էլ այլ անձանց կյանքին կամ առողջությանը։

ՀՀ Արդարադատության նախարարի՝ 2008 թվականի մայիսի 30-ի 44-Ն հրամանը նույնպես սահմանում է, որ արգելվում է կալանավորվածներին և դատապարտյալներին բժշկական, գիտական կամ այլ փորձերի ենթարկելը՝ անկախ նրանց համաձայնությունից։

2006 թվականի մայիսի 26-ին ՀՀ կառավարությունն ընդունել է «Կալանավորված անձանց և դատապարտյալների բուժսանիստարական և բուժկանիստարգելիք օգնությունը կազմակերպելու, առողջապահական նարմինների բուժական հիմնարկներից օգտվելու և այդ նպատակով դրանց բժշկական անձնակազմին ներգրավելու կարգը հաստատելու մասին» թիվ 825-Ն որոշումը։

Որոշմամբ հաստատված են այնպիսի կարևորագույն դրույթներ, ինչպիսիք են կալանավորված անձանց և դատապարտյալների բուժսանիստարական և բուժկանիստարգելիք օգնությունը կազմակերպելու, առողջապահական նարմինների՝ բուժական հիմնարկներից օգտվելու և այդ նպատակով դրանց բժշկական անձնակազմին ներգրավելու կարգը, պատիժը կրելուն խոչընդոտող ծանր

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

հիվանդությունների ցանկը, ինչպես նաև թերապևտիկ բնույթի հիվանդների, հոգեկան հիվանդների, հոգեակտիվ նյութերից (թմրամիջոցներ, ալկոհոլ, տոքսիկ և այլ նյութեր) կախվածության և հակում ունեցող հիվանդների, մաշկային հիվանդություններով և սեռավարակներով, աղիքային վարակիչ հիվանդություններով տառապող հիվանդների նկատմամբ դինամիկ հսկողության ժամանակացույցերը:

825-Ն որոշմամբ սահմանված՝ կալանավորված անձանց և դատապարտյալների բուժկանխարգելիչ աշխատանքները ներառում են կալանավորված անձանց և դատապարտյալների անհետաձգելի, արտահիվանդանոցային և հիվանդանոցային բժշկական օգնությունը:

Կալանավորվածներին պահելու վայր ընդունվելիս (այդ թվում՝ տարանցմամբ) անձինք անցնում են նախնական բժշկական զննություն, որի արդյունքներն արձանագրվում են համապատասխան մատյանում՝ բժշկական օգնություն ցույց տալու և մարմնական վնասվածքի կամ առողջական վիճակի վերաբերյալ այլ գանգատ արձանագրելու նպատակով։ Կալանավորված անձի կամ դատապարտյալի բժշկական զննության արձանագրումը պետք է ներառի բժշկական զննության ենթակա անձի կողմից արված բոլոր հայտարարությունների, օրյեկտիվ բժշկական զննության արդյունքների ամբողջական պատկերը և բժշկի եզրակացությունը։

Բոլոր բժշկական զննությունները պետք է անցկացվեն քրեակատարողական կամ այլ ծառայողների լսողության և տեսողության սահմաններից դուրս։

Եթե բժշկական զննության արդյունքում հայտնաբերված մարմնական վնասվածքը կամ առողջական վիճակի վերաբերյալ գանգատը, ըստ կալանավորված անձի կամ դատապարտյալի հայտարարության, հետևանքը է նրա նկատմամբ հանցագործության հատկանիշներ պարունակող որևէ արարքի, ապա բժշկական զննություն իրականացնող անձը դրա մասին տեղյակ է պահում կալանավորվածներին պահելու վայրի կամ ուղղիչ հիմնարկի վարչակազմին։ Այստեղ հարց է առաջանում, թե ինչու բժշկական զննություն իրականացրած անձն ուղղակիորեն (անմիջապես) չի հայտնում իրավապահ մարմիններին ազատազրկված անձի վիճակի վերաբերյալ, այլ հայտնում է կալանավորվածներին պահելու վայրի կամ ուղղիչ հիմնարկի վարչակազմին, որոնք ել իրենց հերթին հետազայտում դրա մասին տեղյակ են պահում իրավասու մարմիններին։ Այս հարցի կարգավորումը շատ կարևոր է՝ հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ մարմնական վնասվածք ստացած անձի նկատմամբ հանցագործության հատկանիշներ պարունակող արարքը իրավապահ մարմնի կողմից կարող է առավել բազմակողման և մանրամասն կերպով ուսումնասիրվել։

անմիջապես տեղեկացվելու դեպքում։

Ցանկացած բժշկական զննության արդյունքները, ինչպես նաև կալանավորված անձի հայտարարությունները և բժշկի եզրակացությունները պետք է մատչելի լինեն կալանավորված անձի կամ դատապարտյալի և վերջինիս կողմից լիազորված անձի համար։

Հարկ է հավելել, որ պատժախոց փոխադրված կալանավորված անձի կամ դատապարտյալի նկատմամբ իրականացվում է ամենօրյա բժշկական հսկողություն՝ այցելությունների ընթացքում գանգատների ներկայացման և անհրաժեշտության դեպքում՝ մասնագիտական հետազոտության հիման վրա։ Առողջական վիճակի վատքարացումը կարող է հիմք հանդիսանալ կալանավորված անձին կամ դատապարտյալին բժշկի եզրակացության հիման վրա պատժախցից սահմանված կարգով դուրս բերելու համար։

Միաժամանակ հիմնարկից փոխադրվելիս կամ ազատվելիս դատապարտյալները ենթարկվում են վերջնական բժշկական զննության, որի արդյունքները գրանցվում են բժշկական քարտում։

Այսպիսով, որպես կանոն, քրեակատարողական հիմնարկ ընդունվելիս բոլոր կալանավորված անձինք և դատապարտյալները պետք է ստանան բժշկական խորհրդատվություն և տեղեկատվություն, և հիմնարկում գտնվելու ամբողջ ընթացքում բժշկական օգնություն ստանալը կալանավորված անձանց և դատապարտյալների համար պետք է հասանելի լինի ցանկացած պահի և առանց խոչնադիրության։ Միևնույն ժամանակ կալանավորված անձը և դատապարտյալը իրենց հաշվին և իրենց ընտրությամբ պետք է հնարավորություն ունենան օգտվելու այլ բժիշկ-մասնագետների ծառայություններից՝ առողջության իրավունքի իրականացումը լիարժեք ապահովելու նկատառումներից ելնելով։ Իրենց հաշվին և իրենց ընտրությամբ այլ բժիշկ-մասնագետների ծառայություններից օգտվելու համար անհրաժեշտ է մշակել այնպիսի մեխանիզմներ, որոնց դեպքում հնարավոր կլինի ըստ պատշաճի և անհրաժեշտությունից ելնելով՝ կազմակերպել կալանավորված անձանց և դատապարտյալների առողջության պահպաննան իրավունքը։

Առողջության պահպաննան իրավունքը չի կարելի պատկերացնել առանց բժշկական գաղտնիքի պահպաննան իրավունքի։ Քրեակատարողական հիմնարկում գտնվելու պարագայում կարևորագույն նշանակություն ունի նաև բժշկական գաղտնիքի պահպանումը, որը պետք է երաշխավորված և պահպանված լինի բժշկական անձնակազմի կողմից։

Այստեղ հարց է նշել, որ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 145-րդ հոդվածը պատասխանատվություն է սահմանում առանց մասնագիտական կամ ծառա-

յողական անհրաժեշտության բժշկական օգնություն և սպասարկում իրականացնող անձանց կողմից մարդու հիվանդության կամ բժշկական ստուգման արդյունքների մասին տեղեկություններ իրապարակելու համար:

Այսինքն՝ բժշկական գաղտնիք հանդիսացող տեղեկությունները կարող են տրամադրվել միայն դատարանի (դատավորի), դատախազության, նախարարնության, հետաքաջային մարդկանական այլ իրավասու մարմինների պահանջով՝ օրենքով նախատեսված դեպքերում և կարգով։ Հրապարակել ասելով՝ տվյալ դեպքում հասկացվում է նշված տեղեկությունները որևէ եղանակով (բանափոր, գրափոր և այլն) երրորդ անձանց գիտությանը հասցնելը։

Սակայն անհրաժեշտ է նշել, որ ՀՀ օրենսդրությամբ բժշկական գաղտնիքի պահպանման և իրապարակման հետ կապված հարցերը ամբողջությամբ դեռ կարգավորված չեն՝ առաջացնելով օրենքում բաց, և մասնավորապես կարգավորված չեն քրեակատարողական հիմնարկի վարչակազմի կողմից բժշկական գաղտնիք պարունակող փաստաթղթերին ծանոթանալու և իրապարակելու իրավասությունը։

Բժշկական գաղտնիք պարունակող փաստաթուղթը է համարվում բժշկական քարտը, և կալանավորված անձին կամ դատապարտյալին առնենային չի տրվում։ Բժշկական քարտերը պահպում են բժշկական սպասարկման բաժնում կամ բաժանմունքում կամ խմբում՝ չիրկիզվող պահարանում։ Դրա հաշվառման և պահպանման համար պատասխանատու է հիմնարկի բժշկական սպասարկման բաժնի կամ բաժանմունքի կամ խմբի դեկանավարը կամ նրան փոխարինող անձը։

Բժշկական քարտերի հետ պահպում է նաև կալանավորված անձանց և դատապարտյալների ամբողջատոր բժշկական օգնության ցուցաբերման մատյանը։

Բժշկական քարտում պարունակվող տեղեկություններին ծանոթանալու նպատակով կալանավորված անձին կամ դատապարտյալին, ինչպես նաև նրանց գրափոր համաձայնությամբ մատնացույց արված անձանց տրվում են բժշկական քարտից քաղվածք կալանավորված անձի կամ դատապարտյալի առողջական վիճակի մասին։

Հիվանդ կալանավորված անձին կամ դատապարտյալին առողջապահական մարմինների բուժական հիմնարկներ բժշկական հետազոտման կամ բուժման նպատակով ուղարկելու դեպքում բժշկական քարտը՝ «Բժշկական գաղտնիք» վերտառությամբ, փակ ծրարի մեջ, տրվում է հիվանդ կալանավորված անձին կամ դատապարտյալին ուղեկցող անձին։

Բժշկական քարտի մեջ պետք է նշված լինեն բժշկական սպասարկման բաժնում կամ բաժան-

մունքում կամ խմբում կատարված բժշկական հետազոտությունների տվյալները, նախնական ախտորոշումը և փոխադրման պատճառը։ Այստեղ նոյնպես կարգավորված չեն քրեակատարողական հիմնարկի վարչակազմի կողմից բժշկական քարտի ուսումնասիրման կամ օգտագործման կարգը։

Այսպիսով, բոլոր վերոհիշյալ իրավական ակտերն ուղղված են ճերբակալված կամ կալանավորված անձանց, մարդկային արժանապատվությունը չնվաստացնող պայմաններում, առողջության պահպանման իրավունքի բավարարմանը, հետևաբար պետք է ճեռնարկվեն հնարավոր բոլոր միջոցները իրական կյանքում վերջիններս լիարժեք իրագործելու համար։ Եվ ի հավելումն պետք է ամրագրել, որ դատապարտյալների առողջության իրավունքը հանրային առողջության խնդիրներից է։ Բանտարկյալները դուրս են եկել հասարակությունից և մեծամասնությունը ի վերջո հետ է դառնալու՝ իրենց հետ տանելով առողջական խնդիրներ և փարակիչ հիվանդություններ, որ նրանք ճեռք են բերել ազատազրկման ընթացքում՝ առաջացնելով հանրության համար մեծ վտանգ։ Ուստի բանտարկյան առողջապահության հիմնեգործումը հանրային առողջապահության համակարգի շրջանակներում ոչ միայն բույլ կտա ապահովել առողջապահության իրավունքի հանրաժեքությունը բանտերի ներսում և բանտերից դուրս, այլ նաև հնարավորություն կտա բարելավելու առողջապահության շարունականությունը, եթե բանտարկյալները արդեն պատ են արձակվել։

Բանտարկյալների առողջության իրավունքը չպետք է առանձնացվի ամբողջ հանրության առողջության իրավունքից, որն ամրագրված է նաև ՍԱԿ-ի Հազարամյակի գարգացման նպատակների (ՀԶՆ) շարքում։

Եվ ի վերջո, պետք է հաշվի առնել այս հանգամանքը, որ մարդուն ազատազրկելու հիմնական նպատակը նրան ուղղելու ու վերադաստիարակելու է, ոչ թե պատմելու ու անմարդկային վերաբերմունքի արժանացնելը, ուստի ցանկացած պարագայում ազատազրկված անձանց առողջության իրավունքի պաշտպանությունը պետք է իրական և լիարժեք լինի։ Եվ ինչպես ասել է իր ելույթում Նելսոն Մանդելան. «Չես կարող լիովին ճանաչել այն ազգը, որի բանտերում դեռ չես եղել։ Ազգի ճշնարիտ նկարագիրը ոչ թե նրանում է, թե վերջինս ինչպես է վերաբերվում իր բարձրաստիճան քաղաքացիներին, այլ նրանց, ովքեր գտնվում են քրեակատարողական հիմնարկներում»։

¹Քամի որ ՀԱԿ Եվրոպայի հոչակագի համաձայն ցանկացած երկրում քրեակատարողական իմբնարկներում առողջապահությունը պետք է հանդիսանալ ընդհանուր առողջապահական համակարգի անբաժանելի մասը... (2003).

² www.un.org/millenniumgoals/index.html

Сурен Крмоян
Заместитель министра юстиции Республики Армении,
кандидат юридических наук.

Женя Марутян
“Реабилитационный центр правонарушителей” ГНКО,
юрист

РЕЗЮМЕ

Право на здоровье задержанных и осужденных лиц

В статье говорится о праве здоровья задержанных и заключенных лиц. В нем проанализированы все правовые акты Республики Армения, которые гарантируют фундаментальное право на здоровье тех лиц, которые лишены свободы, в том числе их достаточное питание и медицинская помощь, ее реализация и механизмы надзора.

А также в статье отражены проблемы вышеупомянутого сектора, возможные пути их решения, и важность сохранения надлежащей медицинской тайны.

Ключевые слова: право на здравоохранение, внутреннее законодательство, медицинская помощь и достаточное питание, медицинское исправительное учреждение, медико-санитарная помощь, врачебная тайна.

Suren Krmoyan
Deputy Minister of Justice of Republic of Armenia,
Candidate of legal sciences

Zhenya Marutyan
«Offenders' Rehabilitation Center» SNCO,
lawyer

SUMMARY

Detainees' and Convicts' Right to healthcare

This article refers to the detainees' and prisoners' right to healthcare. Here are analyzed all the domestic legal provisions that guarantee the fundamental rights to healthcare of prisoners, including sufficient food and medical care, its implementation and supervision mechanisms.

There are also raised the problems of the above-mentioned sector, its possible solutions and the importance of maintaining proper medical secrecy.

Keywords: Right to healthcare, domestic legislation, medical care and sufficient food, medical correctional institution, the prisoners' medical and sanitary assistance, medical secrecy.

ԱՇԽԱՏԱՎԵՏՅԱՆ

Իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ,
Հայաստանի Հանրապետության պետական
կառավարման ակադեմիայի դոկտորանտ

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ
ՄԻԳՐԱՑԻԱՅԻ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱՎԱԿԱԿԱՆ
ԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄԸ՝ ԱՆՑՅԱԼ-ՆԵՐԿԱ-ԱՊԱԳԱ
ԵՌԱՎԱՄԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՍՏԱՔՈՒՄՈՒՄ**

Հոդվածում լրաբանվում է Հայաստանի Հանրապետությունում միգրացիոն գործընթացների սահմանադրավական կարգավորման հայեցակարգային դրույթները՝ անցյալ-ներկա-ապագա եռամբանության համատեքստում: Մասնավորապես, հոդվածում հեղինակն անդրադառնում է Հայաստանի Հանրապետությունում արտագաղթի և ներգաղթի իրավական կարգավորման սահմանադրավական դրույթներին և դրանց անմիջական ու ոչ անմիջական ազդեցության հիմնահարցերին կապված միգրացիոն քաղաքականության մշակման և իրականացման հետ: Հոդվածում հեղինակի կողմից համապատասխան առաջարկություններ են ներկայացվում Հայաստանի Հանրապետության միգրացիոն ոլորտի սահմանադրավական կարգավորման կատարելագործման ուղղությամբ:

Հիմնարարեր-միգրացիա, անկախության հոչակագիր, միգրացիայի սահմանադրավական կարգավորում, միգրացիոն քաղաքականություն, մարդկային կապիտալ, միգրացիոն իրավակարգ:

Բնակչության միգրացիան իր բոլոր դրսնորումներով՝ էմիգրացիա (արտագաղթ), իմիգրացիա (ներգաղթ), ներքին և արտաքին միգրացիա և այլն, պատմականորեն ձևավորված համամարդկային երևույթ է, որը պատմական տարրեր ժամանակաշրջաններում պայմանավորված է եղել բազմաթիվ արտաքին և ներքին գործոններով¹:

20-րդ դարի հայտնի պատմական իրադարձությունները՝ ուրբանիզացիան, կլիմայական փոփոխությունները, երկու համաշխարհային պատերազմները, հայերի, Պոնտոսի հոյների, ասորիների, հրեաների, կամբոջացիների, ռուսնդացիների և այլ ազգերի ու ժողովրդների նկատմամբ իրագործված ցեղասպանությունները՝ իրենց անդառնալի հետևանքներով, ինչպես նաև գիտատեխնիկական անախաղեակ առաջընթացը, որը հանգեցրեց մարդկանց, տեղեկատվության և ապրանքների արագ տեղաշարժին, որի արդյունքում համաշխարհային միգրացիայի գործընթացներն արագացան:

Անհրաժեշտ է կարևորել, որ Հայաստանի Հանրապետությունը բացառություն չի և անմասն չի կարող մնալ համաշխարհային միգրացիայի նոր հնարավոր գործընթացներից: Ուստի, կարևորելով Հայաստանի անկախության մասին հոչակագրի նախաբանում միգրացիայի սահմանադրավական հիմքերին անուղղակիորեն առնչվող դրույթների առկայությունը, այն է՝ «Հայկական ԽՄՀ Գերազույն խորհուրդը, ... եղելով մարդու իրավունքների համբարձանուր հոչակագրի սկզբունքներից և միջազգային իրավունքի համբանամաշ նորմերից, ...

յսնդիր դճելով ժողովրդավարական, իրավական հասարակարգի ստեղծումը...», անհրաժեշտ է արձանագրել, որ՝

ա) Հայաստանի անկախ պետականության հիմքում դրվագ են Մարդու իրավունքների համընդհանուր հոչակագրի սկզբունքները, իսկ այդ նույն հոչակագրի 13-րդ և 14-րդ հոդվածներում ամրագրված է անձի ազատ տեղաշարժվելու և բնակավայր ընտրելու, ինչպես նաև քաղաքական ապաստան ստանալու իրավունքները,

բ) Հայաստանի անկախ պետականության ստեղծմամբ ժողովրդավարական, իրավական հասարակարգ ստեղծելու խնդիր է դրվել, իսկ հասարակագրը հասարակության կյանքի կազմակերպումն է պայմանավորված արտադրության որոշակի մակարդակով, արտադրանքի փոխանակմամբ և բաշխմամբ, հասարակական գիտակցության և կյանքի տարրեր ոլորտներում մարդկային փոխգործակցության ավանդույթների բնորոշ առանձնահատկություններով, և այդ ամենը պաշտպանվում է պետության ու իրավունքի կողմից: Այսինքն, իրավական հասարակարգ ունենալու նպատակն արդեն իսկ ենթադրում է, որ հասարակության կյանքի կազմակերպումը պետք է խարսխված լինի բացառապես իրավունքի վրա, որտեղ մարդը՝ իր իրավունքներով և ազատություններով, որպես հասարակության բարձրագույն արժեք, հարգվում ու պաշտպանվում է հանրային իշխանության կողմից:

Անշուշտ, իրավունքի տեսությունից հայտնի է, որ անկախության հոչակագրերը, որպես այդպի-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

սին, նորմատիվ իրավական ակտեր չեն. դրանցում իրավունքի նորմեր չկան, համընդանուր և համապարտադիր վարքագծի կանոնը բացակայում է, բացառություն չէ նաև Հայաստանի անկախության մասին հոչակագիրը: Սակայն, պետք է նշել, որ անկախության հոչակագրերը, որպես կանոն, որոշակի պատճական ժամանակահատվածում հանդիսանում են ժողովրդի քաղաքական-իրավական արժեհամակարգի ու աշխարհայացքի արտացոլումը և հետագա իրավական դաշտի ստեղծման կողմնորոշիչը:

Հայաստանի անկախության հոչակագիրը և հետագյում դրա հիման վրա ընդունված Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությունը միզրացիայի իրավակարգի ձևավորման հիմքն են, իսկ այդ իրավակարգն ընկալվում է որպես միզրացիայի պետական քաղաքականության ուղղությունների իրավական միջոցներով իրացնելու օրենսդրության ամրագրված համակարգ, որն ուղղված է մարդու և քաղաքացու միզրացիայի իրավունքների իրացմանը :

1995 թվականի հուլիսի 5-ին Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 22-րդ հոդվածով հոչակվեց, որ «յուրաքանչյուր քաղաքացի ունի Հանրապետության տարածքում ազատ տեղաշարժվելու և ընակավայր ընտրելու իրավունք...»: Հիշատակված նորմի բովանդակությունից բխում է, որ ներպետական մակարդակով ազատ տեղաշարժվելու իրավունքը պատկանում է միայն Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիներին, իսկ օտարերկրյա քաղաքացիները կամ քաղաքացիություն չունեցող անձինք նման իրավունքներ չունեն:

Բայց, միևնույն ժամանակ, Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի 4-րդ և 5-րդ մասերում ամրագրվեց, որ «...Վավերացված միջազգային պայմանագրերը Հանրապետության իրավական համակարգի քաղաքությունը մասն են: Եթե նրանցում սահմանված են այլ նորմեր, քան նախատեսված են օրենքներով, ապա կիրառվում են պայմանագրի նորմերը...», ինչը ենթադրում է, որ այդ թվում միզրացիայի իրավական կարգավորման ոլորտում վավերացված միջազգային պայմանագրերը ևս Հայաստանի Հանրապետության իրավական համակարգի մի մասն են կազմում, դեռ ավելին՝ դրանք գերակա են ներպետական օրենսդրության նկատմամբ:

Այսպես, օրինակ՝ ՄԱԿ-ի «Փախստականների կարգավիճակի մասին» Կոնվենցիան Հայաստանի Հանրապետության համար ուժի մեջ է նտել 1993 թվականի հոկտեմբերի 4-ին, որով փախստականի կարգավիճակ ստացած անձանց ազատ տեղաշարժվելու հետ կապված ավելի լայն իրավունքներ է տրված, քան Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությամբ, այսինքն՝ նման դեպքե-

րում փախստականի կարգավիճակ ստացած անձինք՝ իրավունքի ուժով գրեթե հավասարեցված են Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիների իրավական կարգավիճակին:

Թերևս, այդ հանգամանքը ևս բխում է Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 4-րդ հոդվածի բովանդակությունից, ըստ որի՝ «Պետությունն ապահովում է մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանությունը Սահմանադրության և օրենքների հիման վրա՝ միջազգային իրավունքի սկզբունքներին ու նորմերին համապատասխան»՝ իհարկե, հաշվի առնելով նաև Սահմանադրության 43-րդ հոդվածից բխող պահանջները, որ «Սահմանադրությամբ ամրագրված իրավունքները և ազատությունները սպառիչ չեն և չեն կարող մեկնարաններ որպես մարդու և քաղաքացու այլ հանրաճանաչ իրավունքների և ազատությունների քացառում»:

Նման մոտենում է ցուցաբերել նաև Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական դատարանը իր՝ 2011 թվականի հունիսի 03-ի N ՍԴ-966 որոշման մեջ արտահայտած իրավական դիրքորոշմամբ, այն է՝ «ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի՝ 4-րդ մասի համաձայն՝ միջազգային պայմանագրերը Հայաստանի Հանրապետության իրավական համակարգի քաղաքությունից մասն են: Եթե վավերացված միջազգային պայմանագրում սահմանվում են այլ նորմեր, քան նախատեսված են օրենքներով, ապա կիրառվում են պայմանագրի նորմերը...», ինչը ենթադրում է, որ այդ թվում միզրացիայի իրավական կարգավորման ոլորտում վավերացված միջազգային պայմանագրերը ևս Հայաստանի Հանրապետության իրավական համակարգի մասն են կազմում, դեռ ավելին՝ դրանք գերակա են ներպետական օրենսդրության նկատմամբ:

Սահմանադրավական այդ նորմի բովանդակությունից հետևում է, որ ՀՀ միջազգային պայմանագրերը նորմատիվ իրավական ակտեր են, որոնք ՀՀ իրավական համակարգի քաղաքությունից մասն են, այսինքն՝ բովանդակում են իրավակարգավորման համապատասխան բնագավառի սորտմենտների համար վարրագծի պարտադիր կանոններ, ոճնեն ՀՀ օրենքներից և իրավական այլ ակտերից առավել բարձր իրավաբանական ուժ, ենթակա են պարտադիր կատարման ՀՀ պետական և տեղական ինքնակառավարման բոլոր մարմնների ու պաշտոնատար անձանց կողմից ՀՀ ողջ տարածում»:

Որպես այդպիսին՝ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 2-րդ գլուխը՝ մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքներն ու ազատությունները, հումանիստական մոտեցմամբ է շարադրված, քանի որ դրանցում մեծ մասամբ օգտագործվում են «յուրաքանչյուր ոք», «յուրաքանչյուր անձ» կամ «մարդ» եզրույթները, ինչը վկայում է այն մասին, որ Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիություն չունեցող անձինք՝ իրենց իրավական կարգավիճակով, գրեթե չեն տարբերվում Հայաստանի քաղաքացիներից՝ քացառությամբ որոշ դեպքերի: Օրինակ՝ կյանքի, անձի անձեռնմխելության, անձնական կյանքի գաղտնիության,

հանգստի և այլ իրավունքներն ու ազատությունները անվեհապահորեն տրված են ինչպես Հայատանի քաղաքացիներին, այնպես էլ Հայատանի Հանրապետության քաղաքացիություն չունեցող անձանց:

Բայց մինչև 2005 թվականին կատարված փոփոխությունները Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեջ առկա էին որոշ իրավական բացեր, օրինակ՝ 29-րդ հոդվածում ամրագրված էր, որ աշխատանքի ազատ ընտրության և գործադրության իրավունքի կարող են օգտվել միայն Հայաստանի քաղաքացիները, որը մեր կարծիքով հակասում է միջազգային իրավունքի սկզբունքներին, օրինակ՝ փախստականների իրավական կարգավիճակը կարգավորող մի շարք միջազգային իրավական ակտերով նախատեսված է փախստականների աշխատանքի ազատ ընտրության իրավունքը ունդունող պետություններում:

Իսկ 2005 թվականի սահմանադրական հետազա կարգավորումների արդյունքում միջրացիայի սահմանադրախրավական իհմքերը բարելավեցին, մասնավորապես՝

ա) ՀՀ Սահմանադրության (2005 թվականի փոփոխությունները) 3-րդ հոդվածում ամրագրվեց, որ մարդը, նրա արժանապատվությունը, հիմնական իրավունքները և ազատությունները բարձրագույն արժեքներ են, իսկ պետությունը սահմանափակված է մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքներով և ազատություններով՝ որպես անմիջականորեն գործող իրավունք:

Այս առումով արդարացի է պրոֆեսոր Վ.Նիկոլայանը, որը նարդու և նրա արժանապատվության, հիմնական իրավունքների ու ազատությունների՝ որպես բարձրագույն արժեքների մասին իրավական գաղափարը դիտարկեց սահմանադրական անվտանգության երաշխավորման և սահմանադրական կարգի ծևավորման համար անհրաժեշտ ու յուրահատուկ մարդասիրական հիմք .

թ)ՀՀ Սահմանադրության (2005 թվականի փոփոխությունները) 25-րդ հոդվածը սահմանեց, որ ազատ տեղաշարժվելու իրավունքը պատկանում է Հայաստանի Հանրապետության տարածքում օրինական իմբերով գտնվող յուրաքանչյուր անձի, այլ ոչ թե միայն Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիներին:

Ի դեպ, հարկ է նկատել, որ եթե նույնիսկ ներգաղքային ապօրինի կերպով է գտնվում Հայաստանի Հանրապետությունում՝ չունենալով այնտեղ ազատ տեղաշարժվելու իրավունք, դա դեռ չի նշանակում, որ այդ ներգաղքայալը զրկված է բոլոր հիմնական իրավունքներից ու ազատություններից: Այդ առումով, հատկանիշական է այն, որ այսօր օտարերկրա քաղաքացիների և որևէ երկրի քաղաքացիություն չունեցող անձանց՝ Հայաստանի Հանրապետություն օրինական ճանապարհով մուտք

գործելով իրավական հիմքերը կարգավորվում են «Օտարերկրացիների մասին» ՀՀ օրենքով, «Փախստականների և ապաստանի մասին» ՀՀ օրենքով, «Քաղաքական ապաստանի մասին» ՀՀ օրենքով և միջազգային մի շարք այլ պայմանագրերով.

գ) Աշխատանքի ընտրության ազատությունը պատկանում է յուրաքանչյուր անձի, այլ ոչ թե միայն Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիներին (ՀՀ Սահմանադրության (2005 թվականի փոփոխությունները) 32-րդ հոդված): Միևնույն ժամանակ անհրաժեշտ է նշել, որ «Օտարերկրացիների մասին» ՀՀ օրենքի 22-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ «Օտարերկրացիները (ներառյալ որևէ երկրի քաղաքացիություն չունեցող անձինք (քացարությունը հեղինակի)) իրավունք ունեն ազատորեն տնօրիննելու իրենց աշխատանքային ունակությունները, ընտրելու մասնագիտության և գործունեության տեսակը, զբաղվելու Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ չարգելված տնտեսական գործունեությամբ՝ պահպանելով Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ սահմանված սահմանափակումները...», իսկ այդ նույն օրենքի 23-րդ հոդվածում թվարկված են օտարերկրացիների աշխատանքային բույլտվություն ստանալու քացարությունները, օրինակ՝ «Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պայմանագրերի հիման վրա ժամանող մասնագիտները կամ այլ անձինք, օտարերկրյա կապիտալի մասնակցությամբ առևտրային կազմակերպությունների հիմնադիրները (ներառյալ տնօրենները կամ լիազորված ներկայացուցիչները), Հայաստանի Հանրապետության համապատասխան միջազգային պայմանագրերի ուժով աշխատանքի բույլտվություն ստանալու պահանջից ազատված օտարերկրացիները և այլն.

η)ՀՀ Սահմանադրության (2005 թվականի փոփոխությունները) 33.2-րդ հոդվածում ամրագրվեց, որ «Յուրաքանչյուր որ իրավունք ունի ապրելու իր առողջությանը և բարեկեցությանը նպաստող շրջակա միջավայրում...», ինչը բնապահպանական միզրացիայի սահմանադրափակական հիմքն է հանդիսանում.

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

Աելով դրա իրավական կարգավորման առարկան, զ) բացահայտելով իրավական կարգավորման սուրյեկտը, որպես մարմինների համակցություն, որոնք պատասխանատու են միզրացիոն գործքարացների պահանագործման (ծրագրման) և կարգավորման համար։

2015 թվականի փոփոխություններով Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությամբ վերանայվեցին պետության՝ միզրացիայի քաղաքանության իրականացման սահմանադրաբարական հիմքերը, մասնավորապես՝

ա) ՀՀ Սահմանադրության (2015 թվականի փոփոխությունները) 3-րդ հոդվածի 1-ին մասում ամրագրվեց, որ մարդու անօստարելի արժանապատվությունն իր իրավունքների և ազատությունների անքակտելի հիմքն է։ Այսինքն՝ անձի արժանապատվությունը, սահմանադրաբարական իրավունքի տեսանկյունից, պետական վերաբերնունքի այն չափանիշն է, որն ուղղված է անձին իր իրավական կարգավիճակով, որպես բարձրագույն սոցիալական արժեք ընկալելու փաստով։ Սահմանադրագետների զգալի հատվածի կողմից ընդունված կարծիք կա, որ անձի հիմնական իրավունքների պահպանումն ու պաշտպանությունը կապված է հինգ պայմանների պահպանումից՝¹⁾ 1) անձի արժանապատիվ կյանքի (կեցության) ապահովում, 2) մարդկանց միջև իրավահավասարության ապահովում, 3) մարդու քաղաքական և հասարակական ինքնարտահայտման ապահովում, 4) հնարավոր պետական բարձրիռողությունից անձի ընթացակարգային (պրոցեսուալ) իրավունքի երաշխավորում և 4) մարդու անձնական ֆիզիկական անձեռնմխելիության ապահովում²⁾։ Այսպիսով, պետության կողմից վերոնշյալ հինգ պայմանների պահպանումը հանդիսանում է անձի արժանապատվության երաշխիքը, որ միզրացիոն քաղաքականության մշակման և իրագործման համար ոչ թե ներազբան օրյեկտ է, այլ ակտիվ գործող սուրյեկտ։

բ) Նոյն Սահմանադրության 11-րդ հոդվածով սահմանվեց, որ Հայաստանի Հանրապետության տնտեսական կարգի հիմքը սոցիալական շուկայական տնտեսությունն է։ Այս սկզբունքն ընկալվում է որպես սոցիալական-տնտեսական քաղաքականության մոդել, որը կոչված է մրցումակ տնտեսության հետք հիման վրա միացնել ազատ նախաձեռնողականությունը սոցիալական առաջնարացի հետ, ինչն էլ ապահովվում է տնտեսական ցուցանիշներով³⁾։ Անշուշտ, տնտեսական նման մոդելը ենում է այն պահանջմունքից, որ ոչ պետությունը, ոչ մասնավոր տնտեսավարող սուբյեկտները իրավունք չունեն լիարժեք վերահսկելու տնտեսությունը, քանի որ նրանք կոչված են ծառայելու մարդ-

կանց (պետության բնակչությանը), և այս տնտեսական մոդելի հիմնական բնութագիրըներից մեկն էլ այն է, որ այն կոչված է ապահովելու պետության բնակչության լիարժեք և իրական գրադադարությունը (ներառյալ անձի՝ ազատ ծեռնարկատիրական գործունեությամբ գրադադարությանը): Այսպիսով, Հայաստանի տնտեսական նոր կարգի ձևավորման համար էական նշանակություն ունի մրցունակ մարդկային կապիտալը, այն է՝ գիտելիքների, հմտությունների և կարողությունների համակցությունը, որն օգտագործվում է մարդու և ամբողջ հասարակության բազմազան պահանջմունքների բավարարմանը:

Մարդկային կապիտալը, լայն իմաստով, տնտեսության, հասարակության և ընտանիքի գարգացման արտադրողականության իմտենսիվ գործունք է, որն իր մեջ ներառում է աշխատանքային ռեսուրսների կրթված մասը, գիտելիքները, մտավոր և կառավարչական աշխատանքի գործիքազմը, ընակության միջավայրը և այն աշխատանքային գործունեությունը, որը ապահովում է մարդկային կապիտալի՝ որպես զարգացման արտադրական գործոնի արդյունավետ և ուղիղնալու գործունեությունը։

Այսպիսով անհրաժեշտ է նկատել, որ Հայաստանի տնտեսական նոր կարգը միզրացիայի քաղաքանության մշակման ու իրագործման հիմքն է հանդիսանում, որի արդյունքում ներգաղթի և արտագաղթի իրավական կարգավորումը պետք է բխի Հայաստանի տնտեսական նոր կարգով պայմանավորված մարդկային կապիտալի ձևավորման և պահպանման շահերից, այն է՝ պետության աշխատումի ինքնարավություն, աշխատումի կրթական մակարդակի բավարարում, ներգաղթյալ-աշխատողների մշակութային և կրթական հարմարեցում տեղական շուկայի պահանջներին և այլն։

զ) ՀՀ Սահմանադրության (2015 թվականի փոփոխությունները) 54-րդ և 56-րդ հոդվածներում նշված է քաղաքական ապահովանի իրավունքը և ազգային ու էթնիկական ինքնության պաշտպանության իրավունքը, որը ներգաղթյալների համար նաև կենսական նշանակություն ունեցող իրավունք է, և վերջինս նույնիսկ չի կարող սահմանափակվել ուղղական կամ արտակարգ դրության ժամանակ (Սահմանադրության 76-րդ հոդված)։

Վերոգրյալ մարդու իրավունքների և ազատությունների տեսանկյունից դրական տեղաշարժ է, թեև արդարության համար պետք է նշենք, որ ներկայում Հայաստանի Հանրապետությունում միջազգային պայմանագրերի և օրենսդրական մակարդակով պաշտպանվում է անձանց քաղաքական ապահովանի և ազգային ու էթնիկական ինքնության պաշտպանության իրավունքները։ Սակայն պետք է նշել, որ ՀՀ Սահմանադրությամբ (2015 թվականի փոփոխությունները) հստակորեն

չեն կարգավորվում ներգաղթյալ աշխատողների և նրանց ընտանիքի անդամների կրթական և մշակութային իրավունքներն ու պարտականությունները, օրինակ՝ ներգաղթյալ-աշխատողների երեխաների կրթությունը պետք է կազմակերպվի հայո՞ց լեզվով, թե՞ նրանց մայրենի, կամ ներգաղթյալների համար հայերեն սովորելը իրավու՞նք է, թե՞ պարտականություն, կամ ներգաղթյալ-աշխատողները իրավունք ունե՞ն Հայաստանի Հանրապետությունում իրենց կրոնական ուղղածության դպրոցները իմանել՝ որպես իրենց ազգային և էթնիկական ինքնության իրավունքի իրացում։ Վերոնշյալ մեր հարցադրությունը շատ կարևոր են Հայաստանի Հանրապետության հետագա միջրացիոն քաղաքականության մշակման և իրականացման համար, քանի որ սահմանադրական օրենսդրությունը սահմանում է այն սկզբունքները, զաղափարները, ձևերը, իրականացման մեթոդներն ու ուղղությունները, որոնք անհրաժեշտ են քաղաքական գործունեության և դրա սուբյեկտների կենսագործունեության համար¹²։

դ) ՀՀ Սահմանադրությամբ (2015 թվականի փոփոխությունները) մարդու և քաղաքացու իմանական իրավունքներն ու ազատությունները կրկին մարդաբարական մոտեցմանք է շարադրված, քանի որ դրանց գերակշիռ մասում օգտագործվում են «յուրաքանչյուր որ», «յուրաքանչյուր անձ» կամ «մարդ» եզրույթները, ինչը փաստում է, որ Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիություն չունեցող անձինք իրենց իրավական կարգավիճակով գրեթե չեն տարբերվում Հայաստանի քաղաքացիներից՝ քացառությամբ որոշ դեպքերի։

ե) Ի դեպ, կարևոր մի հանգամանք ևս. ՀՀ Սահմանադրության (2015 թվականի փոփոխությունները) 77-81-րդ հոդվածներում ամրագրված են իմանական իրավունքների և ազատությունների չարչահման արգելքը, համաշափության և դրոշակիության սկզբունքները, դրանց էության անխախտելիությունը, ինչպես նաև դրանց մեկնարանության և սահմանափակման սահմանները։ Հատկապես ուշադրության է արժանի Սահմանադրության 81-րդ հոդվածի 1-ին մասը, որտեղ ամրագրված է, որ իմանական իրավունքների և ազատությունների վերաբերյալ Սահմանադրությունում ամրագրված դրույթները մեկնարանելիս հաշվի է առնվում Հայաստանի Հանրապետության վավերացրած՝ մարդու իրավունքների վերաբերյալ միջազգային պայմանագրերի հիման վրա գործող մարմինների պրակտիկան։

Վերոնշյալ դրույթը էական ազեցություն է ունենալու հետագայում Հայաստանի Հանրապետության միջրացիայի քաղաքականության մշակման և իրագործման համար, քանի որ, Հայաստանի Հանրապետության կողմից վավերացրած մարդու իրավունքների վերաբերյալ միջազգային պայմանագրերի հիման վրա գործող մարմինների

նագրերի հիման վրա գործող մարմինների պրակտիկան Հայաստանի միջրացիոն քաղաքականության վրա կարող է ինչպես դրական, այնպես էլ բացասական ազդեցություն ունենալ, ինչը նույնիսկ կարող է սպառնալիք հանդիսանալ Հայաստանի ազգային անվտանգության համար։ Օրինակ՝ քաղական է նշել Եվրոպական Միության մեջ միջրացիոն քաղաքականությունը մինչև 2015 թվականի Եվրոպական միջրացիայի ճգնաժամը, կամ «Փերինչերն ընդդեմ Ըվեյցարիայի» գործով Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի կողմից կարծիքն ազատ արտահայտելու իրավունքի մեկնարանումը և այլ նմանատիպ պրակտիկ օրինակներ։

Վերոգրյալից ելնելով՝ պետք է փաստել, որ ՀՀ Սահմանադրության (2015 թվականի փոփոխությունները) պարագայում Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական դատարանի կողմից միջազգային պայմանագրերը նախնական սահմանադրական վերահսկողության ենթարկելը էլ ավելի պատասխանատու և ոչ դյուրին գործընթաց է դառնում, քանի որ այդ միջազգային պայմանագրերը վավերացվելուց հետո դրանց հիման վրա գործող մարմինների թե՛ դրական, թե՛ բացասական պրակտիկան ուղղի ազդեցություն է ունենալու Հայաստանի սահմանադրաբարվական հարաբերությունների վրա։

Վերոշարադրյալից ելնելով՝ անհրաժեշտ է նշել, որ ՀՀ Սահմանադրությունը (2015 թվականի փոփոխությունները) միջրացիայի ոլորտի սահմանադրաբարվական կարգավորման մասով ունի դրական առաջընթաց, սակայն անհրաժեշտ է նաև հաշվի առնել վերոնշյալ հիմնախնդիրների առկայությունը և դրանց լուծման համար միջոցներ ձեռնարկել։

Ներկայում միջրացիայի ոլորտի հետ կապված կարևորագույն մի շարք հարաբերություններ՝ լավ թե վատ, կարգավորվում են նաև տարբեր օրենքներով և միջազգային պայմանագրերով, օրինակ՝

ա) «Քաղաքացիության մասին» ՀՀ օրենքով կարգավորվում է Հայաստանի Հանրապետությունում օրինական հիմքերով գտնվող (քնակվող) օտարերկրյա քաղաքացիների և որևէ երկրի քաղաքացիություն չունեցող անձանց (ներառյալ փախստականի կարգավիճակ ունեցող անձինք) Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիություն ստանալու իրավական հիմքերն ու չափորոշիչները, ինչպես նաև ներգաղթի և օրենքով նախատեսված այլ դեպքերում Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիության խմբային ձեռքբերման իրավական սահմանները։

բ) «Օտարերկրյացիների մասին» ՀՀ օրենքով կարգավորվում են օտարերկրա քաղաքացիների և որևէ երկրի քաղաքացիություն չունեցող անձանց

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

Հայաստանի Հանրապետություն մուտք գործելու, Հայաստանի Հանրապետության տարածքում գտնվելու և բնակվելու, Հայաստանի Հանրապետության տարածքով տարանցիկ երթևեկելու, Հայաստանի Հանրապետությունից ելքի, ինչպես նաև օտարերկրացիների հետ կապված այլ հարաբերությունները՝ միևնույն ժամանակ ամրագրելով, որ վերոնշյալ անձինք ունեն Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիներին հավասար իրավունքներ, ազատություններ և պարտականություններ, եթե Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությամբ, օրենքներով և միջազգային պայմանագրերով այլ բան նախատեսված չէ.

գ) «Քաղաքական ապաստանի մասին» ՀՀ օրենքով կարգավորվում է Հայաստանի Հանրապետությունում քաղաքական ապաստանի իրավունք ստանալու հիմքերը, կարգը, այդպիսի իրավունք ստանալու դիմումը մերժելու, տրված իրավունքը դադարեցնելու պայմանները, ինչպես նաև դրանց հետ առնչվող այլ հարաբերությունները.

դ) «Փախստականների և ապաստանի մասին» ՀՀ օրենքը կարգավորում է Հայաստանի Հանրապետությունում փախստականի ճանաչման, ապաստանի տրամադրման հետ կապված հարաբերությունները, ինչպես նաև ապահովում է Փախստականների կարգավիճակի մասին 1951 թվականի կոնվենցիայի (այսուհետ՝ Կոնվենցիա), դրա 1967 թվականի Արձանագրության կիրառումը և ճանաչում է բոլոր օտարերկրացիների և քաղաքացիություն չունեցող անձանց՝ Հայաստանի Հանրապետության տարածքում և Հայաստանի Հանրապետության պետական սահմանի անցման կետերում ապաստան հայցելու, ինչպես նաև ապաստան ստանալու իրավունքը, եթե նրանք բավարարում են ապաստանի տրամադրման համար սույն օրենքով սահմանված անհրաժեշտ պահանջները:

Գաղտնիք չէ, որ Հայաստանի Հանրապետությունը, տարբեր պատճառներով պայմանավորված, վերջին տասնինգ տարվա ընթացքում մարդկային ռեսուրս արտահանող (արտագաղթ) երկիր է դարձել¹³, որը հատկապես Հայաստանի համար ազգային անվտանգության խնդիր է, քանի որ այն սակավ մարդկային ռեսուրս ունեցող երկիր է հանդիսանում: Վերոնշյալ սահմանադրավակական բարեփոխումները դրական են, սակայն ոչ լիարժեք, ուստի այդ բարեփոխումների անհրաժեշտությունն ու կարևորությունը ուղղի համեմատական են Հայաստանի Հանրապետության միգրացիոն քաղաքականության հետ, քանի որ միգրացիոն քաղաքականությունը հիմքն է սահմանադրավական կարգի սկզբունքների հիման վրա, միգրացիոն ոլորտի հասարակական հարաբերությունների օբյեկտիվորեն հիմնավորված համակարգային նպատակների, խնդիրների, ուղղությունների, միգրացիոն օրենսդրության նորմերի, որոնք իրականացվում

են (իրացվում են) միգրացիոն գործընթացի սուբյեկտների կողմից (ֆիզիկական անձինք, հասարակական կազմակերպություններ, պետական մարմիններ) և ուղղված են պետության տարածքում ֆիզիկական անձանց տեղաշարժին, բնակեցմանը, տեղաբնակեցմանը, հարմարմանը և ինտեգրմանը՝ ապահովված խթանող և կարգավորող գործոններով¹⁴:

Ամփոփելով վերոշարադրյալ՝ պետք է նշենք, որ 2015 թվականին Հայաստանի Հանրապետությունում իրականացված սահմանադրավական կարգավորումները մեկ քայլ առաջ են միգրացիայի սահմանադրավակական կարգավորման առումով: Բայց միևնույն ժամանակ պետք է փաստել, որ միգրացիայի սահմանադրավակական կարգավորումների տեսանկյունից դեռ շատ անելիքներ կան, սակայն մինչև դրանց անրադառնալը կցանկանայինք օրինակներ քերել այլ երկրների միգրացիոն դաշտի սահմանադրավակական կարգավորման փորձից, օրինակ՝

ա) Բրազիլիայի Դաշնային Հանրապետության Սահմանադրության 162-րդ հոդվածի 1-ին մասում ամրագրված է, որ Անդրադրյալներին մուտքի բոլոր վայրերում պահանջվում է ազգային պարագաների անձնագիրը և անձնագիրը պահպանությամբ սահմանված պարտականությունները, և որ Պետությունը պաշտպանում է իր սահմաններից դուրս աշխատավոր իտալացիներին:

բ) Իտալիայի Հանրապետության Սահմանադրության 35-րդ հոդվածի 4-րդ մասում ամրագրված է, որ Պետությունը ճանաչում է Լիմիգրացիայի ազատությունը, պայմանով, որ, ըստիանոր շահերից ելնելով, պետք է պահպանվեն օրենսդրությամբ սահմանված պարտականությունները, և որ Պետությունը պաշտպանում է իր սահմաններից դուրս աշխատավոր իտալացիներին:

գ) Չինաստանի Ժողովրդական Հանրապետության Սահմանադրության¹⁵ 32-րդ հոդվածում ամրագրված է, որ Չինաստանի Ժողովրդական Հանրապետությունը պաշտպանում է օտարերկրացիների օրինական շահերն ու իրավունքները, ովքեր գտնվում են Չինաստանում օտարերկրացիները պարտավոր են պահպանել (հետևել) Չինաստանի Ժողովրդական Հանրապետության օրենքները: Չինաստանի Ժողովրդական Հանրապետությունը կարող է այն օտարերկրացիներին պահանջում կատարել իրավունք ունենալ, այն է՝ պահպանել աշխատանքի պայմանները և ապահովել աշխատանքի սերգադրյալների սոցիալական արտոնությունը:

դ) Պորտուգալիայի Հանրապետության Սահմանադրության¹⁶ 59-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 5-րդ (e) կետում ամրագրված է, որ Պետությունը պարտավոր է ապահովել աշխատանքի պայմանները, պարզեատումն ու հանգիստը, որոնց համար աշխատողները իրավունք ունեն, այն է՝ պահպանել աշխատանքի պայմանները և ապահովել աշխատանքի սերգադրյալների սոցիալական արտոնությունը:

թյունները. Իսկ Սահմանադրության 74-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 9-րդ (i) և 10-րդ (j) կետերում ամրագրված է, որ կրթության ոլորտում քաղաքականություն իրականացնելիս պետությունը պարտավոր է (9-րդ (i) կետ) ներգաղթյալների երեխաններին ապահովել պորտուգալերեն լեզուն ուսանելու հնարավորությամբ, ինչպես նաև նրանց հնարավորություն ընձեռել որպեսզի վերջիններս առնչվեն պորտուգալական մշակույթի հետ (10-րդ (j) կետ). Կրթության իրավունքի իրացման հարցում ներգաղթյալների երեխաններին պատշաճ աջակցություն ցուցաբերել:

Հայաստանի Հանրապետության միզրացիայի իրավակարգի և քաղաքականության արդյունավետության բարձրացման ու կատարելազործման նպատակով գտնում ենք, որ փոփոխված սահմանադրությունը էլ ավելի կշահեր և ամբողջական կլիներ Հայաստանի միզրացիայի ոլորտի սահմանադրաբանական կարգավորման տեսանկյունից, եթե դրանում ներառվեին ներքոհիշյալ դրույթները (սահմանադրական կարգի հիմունքներում և մարդու իրավունքներն ու հիմնական ազատությունները գլխում).

ա) Հայաստանի Հանրապետությունը, ենթով իր ազգային անվտանգության, հասարակական, մշակութային, տնտեսական և գիտակրթական շահերից, մշակում և իրականացնում է այնպիսի պետական ժողովրդագրական քաղաքականություն, որը կապահովի պետության մարդկային ռեսուրսների (ներառյալ կապիտալի) ինքնարավության մակարդակը: Պետությունը միջոցներ է ձեռնարկում կանխելու բնակչության վերարտադրողականության գործընթացում սեռերի արհեստական նվազումը կամ ավելացումը.

բ) Օտարեկյա քաղաքացիները և որևէ երկրի քաղաքացիություն չունեցող անձինք Հայաստանի

Հանրապետություն կարող են մուտք գործել, բնակել, աշխատել և զբաղվել ձեռնարկատիրական գործունեությամբ միայն օրենսդրությամբ սահմանված կարգով և պայմաններով:

գ) Ներգաղթյալների իրավունքներն ու պարտականությունները սահմանվում և կարգավորվում են Սահմանադրությամբ, օրենսդրությամբ և միջազգային պայմանագրերով: Հայաստանի Հանրապետությունում ներգաղթյալների (բացառությամբ փախստականների և քաղաքական ապատան հայցողների) մուտքի թույլտվություն ստանալու հետ կապված օրենսդրությունը պետք է համապատասխանի ազգային անվտանգության և հասարակական ու տնտեսական շահերին:

դ) Հայաստանի Հանրապետությունում օրինական հիմքերով գտնվող անձինք իրենց կարգավիճակով հավասարեցված են Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիներին՝ բացառությամբ Սահմանադրությամբ, օրենսդրությամբ և միջազգային պայմանագրերով սահմանված դեպքերի:

ե) Հայաստանի Հանրապետությունում օրինական հիմքերով գտնվող անձինք օրենքով սահմանված դեպքերում և կարգով իրավունք ունեն պետության հաշվին սպիրել հայոց լեզու և հայոց պատմություն, ուսումնասիրել հայ մշակույթը: Հայաստանի Հանրապետությունում օրինական հիմքերով գտնվող անձինք իրավունք ունեն պահպանելու իրենց էքսիլ առանձնահատկությունները, լեզուն ու կրոնը, եթե դա չի հակասում Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգությանը (ներառյալ պաշտպանության), հասարակության բարյական բարքերին և հասարակական շահերին:

¹ «Միզրացիա» եզրույթը առաջացել է լատիներեն «migratio», «migro» բառերից, որն ունի վերաբնակեցում և անցնելի իմաստային նշանակությունը (https://hy.wikipedia.org/wiki/Բնակչության_միզրացիա):

² “Большой юридический словарь” под ред. А.Я Сухарева, Изд.-“Инфра-М”: Москва-2009г., С. 470.

³ Василенко В.А.: “Миграционный правовой порядок: институциональный подход” : жур. “Философия права”. 2007. N 2. С. 106-108.

⁴ ՀՀ Սահմանադրություն՝ 2005 թվականի նոյեմբերի 27-ին կատարված փոփոխություններով:

⁵ Никитяева В.В. “Конституционная безопасность как условие эффективной реализации основ конституционного строя” /Вестник воронежского института МВД России-2007 (4)/ <http://elibrary.ru/item.asp?id=11780618>

⁶ Брик А.Д. “Ограничения в миграционном праве в контексте теоретико-правовой интерпретации его сущности” /ЮРИСТЪ – ПРАВОВЕДЬ 2008(6)/ <http://elibrary.ru/item.asp?id=15115179>.

⁷ <http://www.jurterms.ru/161-135410/>

⁸ Цыреторов С. В. “Право на достоинство личности в конституционном праве Германии и России” (Вестник бурятского государственного университета` 2011-2) ст. 248-249, снос. 6, <http://elibrary.ru/item.asp?id=16316803&>

⁹ Տես նոյն տեղում:

¹⁰ Мордовченков Н.В., Паленова Т.В., Поляков В.М. “Людвиг Эрхард и социальная рыночная экономика в Германии: Инфраструктурный аспект” (Азимут научных исследований: экономика и управление. 2015. № 3 (12), С. 67) /<http://elibrary.ru/item.asp?id=24600908>/

¹¹ Корчагин Ю. А. Широкое понятие человеческого капитала.- Воронеж: ЦИРЭ /<http://www.lerc.ru/?part=articles&art=3&page=22>.

¹² Карповец Ф.В.: “Конституционно-правовые принципы миграционной политики как основа деятельности Федеральной миграционной службы”, журн. “Современное право” 2008г.-2(1), С. 2, снос. 2, (<http://elibrary.ru/item.asp?id=11790077>).

¹³ ՀՀ սահմանադրության ծավալների լազ տարիների (http://www.smsmta.am/?menu_id=18):

¹⁴ Коробеев В.А. “Миграционная политика: понятие и сущность”. (http://www.rusnauka.com/ONG_2006/Pravo/16936.doc.htm).

¹⁵ Քրազիլիայի Սահմանադրություն (ռուսերեն լեզվով) http://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/brazil/brazil-r.htm:

¹⁶ Իտալիայի Սահմանադրություն (ռուսերեն լեզվով) http://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/italy/italy-r.htm:

¹⁷ Չինաստանի Սահմանադրություն (ռուսերեն լեզվով) http://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/china/china-r.htm:

¹⁸ Πορτուգալիայի Սահմանադրություն (ռուսերեն լեզվով) http://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/portugal/portug-r.htm:

Առօտ Այրապետյան

Կանդидատ յուրիդիկական գիտությունների, դոցենտ

Դոկտորանտ ակադեմիայի պետական վարչության կողմէ

РЕЗЮМЕ

Конституционно-правовое регулирование миграции в Республике Армения в контексте троицы прошлое-настоящее-будущее

В статье освещены концептуальные положения конституционно-правового регулирования миграционных процессов в Республике Армения: в контексте троицы прошлое-настоящее-будущее. В частности, автор статьи ссылается на правовое регулирование конституционно-правового положения эмиграции и иммиграции в Республике Армения, и их прямых и косвенных воздействий на вопросы, связанные с разработкой и реализацией миграционной политики. В статье автором представлены соответствующие предложения, для урегулирования конституционно-правового совершенствования в области миграции Республики Армения.

Ключевые слова: *миграция, декларация независимости, конституционно-правовое регулирование миграции, миграционная политика, человеческий капитал, миграционный режим.*

Ashot Hayrapetyan

PhD in law, Associate professor

Doctoral in the Public Administration

Academy of the Republic of Armenia

SUMMARY

Constitutional regulation of the migration in the Republic of Armenia in the scope of the trinity of past-present-future

In this article the conceptual provision of the constitutional regulation of the migration in the Republic of Armenia in the scope of the trinity of past-present-future is presented. Particularly, the author addresses the provisions of the constitutional regulation of the emigration and immigration in the Republic of Armenia and issues concerning their direct and indirect influences connected with the drafting and realization of the migration policy. In the article author makes suggestions towards the improvement of the constitutional regulation in the field of migration of the Republic of Armenia.

Keywords: *migration, declaration of the independence, constitutional regulation of the migration, migration policy, human capital, migration regime.*

ՆՈՐԱՅԻ ԲԱԼԱՅԱՆ

«Ի Էլ Էլ» իրավաբանական գրասենյակի գործընկեր,
իրավաբանական գիտությունների թեկնածու

ՍԱՍՆԱՎՈՐ ԿՅԱՆՔԻ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՎԱԿԱՆ ԵՐԱԾԽԻՔՆԵՐԸ

Հեղինակի կողմից սույն աշխատության շրջանակներում ներկայացվել են մասնավոր կյանքի սահմանադրաբանական երաշխիքները սահմանադրական փոփոխությունների համատեքստում։ Ուսումնասիրվել է միջազգային փորձը։ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքը։ Հատուկ ուշադրություն է դարձվել, թե որ դեպքերում է հնարավոր սահմանափակել անձի մասնավոր կյանքը, քննարկվել են սահմանափակման և անձեռնմխելիության համաչափության կանոնները։

Հիմնարարեր՝ մասնավոր կյանք, անձեռնմխելիություն, անձնական ավայաներ, սահմանափակումներ, միջամտություն, որոշակիություն։

Մասնավոր կյանքը կազմում է մարդկային գոյի այն հատվածը, որի սահմանները յուրաքանչյուր ոք իր հայեցողությամբ որոշում է. անձը ինքնուրույն է հաղորդակից դարձնում երրորդ անձանց իր անձնական կյանքի մասին տեղեկատվությանը։ Դա մարդու կյանքի այն մասն է, որն անձեռնմխելի է շրջապատի համար։ Յուրաքանչյուր անձ ձգուում է իր գիտակցական կյանքի ընթացքում ունենալ անձնական ներաշխարհ, որը հեռու կլինի այլ անձանց միջամտությունից։ Մարդը հասարակության անդամ է. նրա կյանքի հիմնական մասն անցնում է ընտանիքում։ Ա.Ս.Պուշկինը իր կնոջը հասցեագրված նամակում նշում էր. «.... Առանց քաղաքական ազատությունների ապրել հնարավոր է, իսկ առանց ընտանեկան անձեռնմխելիության անհնար է....»։ Մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության դերակատարումը այնքան արժնորվեց, որ նախատեսվեց նաև հիմնական օրենքներով։

2005 թվականի նոյեմբերի 27-ի փոփոխություններով Սահմանադրության 23-րդ հոդվածը կարգավորում էր մասնավոր կյանքի հետ կապված հարաբերությունները։ Այսպես՝ յուրաքանչյուր ոք իրավունք ունի, որ հարգվի իր անձնական և ընտանեկան կյանքը։

2015 թվականի դեկտեմբերի 6-ի փոփոխություններով Սահմանադրության 31-րդ հոդվածի 1-ին կետը սահմանեց. «Յուրաքանչյուր ոք ունի իր մասնավոր և ընտանեկան կյանքի, պատվի ու քարի համբավի անձեռնմխելիության իրավունք»։

Առաջին անգամ միջազգային իրավական փաստարդային մակարդակով սկսվեց խոսվել մասնավոր կյանքի մասին Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի 8-րդ հոդվածում, որի համաձայն։

«1. Յուրաքանչյուր ոք ունի իր անձնական և ընտանեկան կյանքի, քննակարանի և նամակագրության գաղտնիության իրավունք։

2. Չի բույլատրվում պետական մարմինների միջամտությունը այդ իրավունքի իրականացմանը՝

բացառությամբ այն դեպքերի, երբ դա նախատեսված է օրենքով և անհրաժեշտ է (Մարդու իրավունքների մասին կոնվենցիա) ժողովրդավարական հասարակությունում ի շահ պետական անվտանգության, հասարակության կարգի կամ երկրի տնտեսական բարեկեցության, ինչպես նաև անկարգությունների կամ հանցագործությունների կանխման, առողջության կամ բարոյականության պաշտպանության կամ այլ անձանց իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության նպատակով»։

1966 թվականի դեկտեմբերի 16-ի Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագիրը նույնպես ինքնուրույն իրավակարգավորում նախատեսեց մասնավոր կյանքի կարգավորմանը, մասնավորապես՝ 14-րդ հոդվածի համաձայն։ «... Մանուկին ու հասարակությանը կարող է բույլ չորվել մասնակցել ողջ դատաքննությանը կամ նրա որևէ փուլին՝ ժողովրդավարական հասարակության մեջ բարոյականության, հասարակական կարգի կամ պետական անվտանգության նկատառումներով, կամ երբ այդ պահանջում են կողմերի մասնավոր կյանքի շահերը կամ էլ հատուկ հանգամանքների դեպքում, երբ հրապարակայնությունը կխախտի արդարադատության շահերը...»։

Սակայն հարց է ծագում, թե ինչ է իրենից ներկայացնում մասնավոր կյանքը։ Իրավաբանական գրականության մեջ չկա մասնավոր կյանքի բնորոշում, ինչպես նաև չկա միասնական դիրքորոշում մասնավոր կյանքի սահմանների վերաբերյալ։ Մասնավոր կյանք ասելով՝ կարելի է հասկանալ անձի ֆիզիկական և հոգևոր այն հատվածը, որտեղ առկա է յուրաքանչյուր անձի **ինքնիշխանությունը**։ Մասնավոր կյանքը իր բնույթով բազմազան է. այն իր մեջ կարող է պարունակել ցանկացած հարաբերություն, հատկանիշ, որը վերաբերում է նարդու ներաշխարհին, այսինքն՝ մասնավոր կյանքի ոլորտի մեջ կարելի է ներառել նաև անձի առողջությունը,

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

նրա սոցիալական, քաղաքական, կրոնական և այլ հայացքները, մասնագիտական հետաքրքրությունները, նյութական վիճակը և այլն:

Ամերիկյան հայտնի հետազոտող Ալան Վեստինը տարբերակում է մասնավոր կյանքի չորս տեսակներ. առաջինը՝ մեկուսացում, որի պարագայում յուրաքանչյուր ոք արգելում է երրորդ անձանց միջամտությունը, երրորդը՝ ինտիմությունը. այս դեպքում անձը շփվում է սահմանափակ քվով մարդկանց հետ, երրորդը՝ զսպվածությունը, երրորդը է հստակ անջրպետ անհատի և նրա շրջապատի միջև, չորրորդը՝ գաղտնիությունը, երրորդը անձը, գտնվելով հասարակության մեջ, փորձում է լինել անտեսանելի:

2015 թվականին առաջին անգամ Սահմանադրությամբ ամրագրվեց անձնական տվյալների պաշտպանության իրավունքը՝ որպես մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության երաշխիք: Մասնավորապես՝ Սահմանադրության 34-րդ հոդվածի 1-ին կետի համաձայն. «Յուրաքանչյուր ոք ունի իրեն վերաբերող տվյալների պաշտպանության իրավունք»:

Սակայն, մինչ Սահմանադրությամբ նախատեսելը, 2015 թվականի մայիսի 18-ին ՀՀ Ազգային ժողովի կողմից ընդունվել է «Անձնական տվյալների մասին» ՀՀ օրենքը, որի 3-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-ին կետի համաձայն՝ անձնական տվյալը ֆիզիկական անձին վերաբերող ցանկացած տեղեկությունն է, որը թույլ է տալիս կամ կարող է թույլ տալ ուղղակի կամ անուղղակի կերպով նույնականացնել անձի ինքնությունը: Հարց է ծագում՝ արդյոք անձի մազերի գույնը անձնական տվյալ է, թե ոչ, արդյոք անձի մազերի գույնը վարսավիրի կողմից հրապարակելը մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության խախտում է, թե ոչ: Մրանք այն պարզ հարցերն են, որոնց վերաբերյալ լուծումը օրենսդրական մակարդակով տրված չէ, այլ լուծումը հնարավոր է գտնել միայն դատական պրակտիկայի միջոցով: Ցավոք, պետք է նշել, որ ներպետական դատական պրակտիկան այդքան էլ հարուստ չէ:

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ավարտից հետո եվրոպական մի շարք երկրներում սահմանադրական մակարդակով ամրագրվեց անձի մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության մասին: Գերմանիայի Սահմանադրությամբ անմիջականորեն չնշվեց մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության մասին, քայլ նշված հարաբերությունները կարգավորվեցին 10-րդ և 13-րդ հոդվածների համատեքստում: Գերմանիայի Սահմանադրության 10-րդ հոդվածի համաձայն՝ յուրաքանչյուր ոք ունի նամակագրության գաղտնիության իրավունք, իսկ 13-րդ հոդվածը կարգավորում է բնակարանի անձեռնմխելիության հետ կապված հարաբերությունները:

Անձնական կյանքի հետ կապված հարաբերությունները կարգավորվում են Իտալիայի Սահմանադրության 15-րդ հոդվածով, որի համաձայն՝

յուրաքանչյուր ոք ունի նամակագրության գաղտնիության ազատություն:

Ծապնիայի Սահմանադրության 35-րդ հոդվածը կարգավորում է անձնական կյանքի անձեռնմխելիությունը:

Հունաստանի Սահմանադրության 9-րդ հոդվածի համաձայն՝ մարդու անձնական և ընտանեկան կյանքը անձեռնմխելի է:

ԱՄՆ-ի Սահմանադրության մեջ հնարավոր չեղակալարգավորում մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության վերաբերյալ: Միայն 20-րդ դարում ԱՄՆ Գերազույն դատարանը իր որոշմամբ ամրագրեց մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիությունը: Տեղին է հիշատակել մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության վերաբերյալ ամերիկյան փաստաբաններ Բրանտեյսի և Ուորրենի կողմից 1890 թվականին հրապարակված հոդվածից մեջքրերում. «... գարգացող քաղաքակրթությունները նպաստում են, որ յուրաքանչյուր անձ ունենա առանձին փայտ, որտեղ առկա է անձի մասնավոր կյանքը (ընդգումը մերս է), սակայն արդյունաբերական և տեխնիկական զարգացումը այնպիսի բացասական ազդեցություն է ունենում անձի մասնավոր կյանքի վրա, որն ավելի դաժան է, քան ֆիզիկական բռնության գործադրումը»:

ՀՀ Սահմանադրական դատարանը 2011 թվականի հոկտեմբերի 15-ի U-Դ-997 որոշման մեջ արձանագրել է, մեջքրերում եմ. «Անհավատարմությունն այս առաքելությանը, կեղծ փաստերով շահադրտական կամ կամխամտածված այլ նպատակներով անձին անվանարկելը, նրա անմեղության կամխավարկածին վնաս հասցնելը կամ անձնական կյանքին միջամտելը պետք է համարժեք իրավական գնահատական ստանան: Իր հերթին, երաշխավորված ու պաշտպանված պետք է լինի խոսքի և արտահայտվելու ազատության իրավունքը, և պատասխանատու մամուլի կենսունակությունը շաբերք է փանզվի:»:

Թեև իրավաբանական գրականության մեջ և իրավակիրառ պրակտիկայում չի նշվում մասնավոր կյանքի օբյեկտները, այլ միայն կարող ենք պատկերացնել կազմել Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի կողմից կայացված որոշումների համատեքստում:

ՄիԵՂ-ը հետևյալ դեպքերում սահմանել է, որ տեղի է ունեցել Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի կոնվենցիայի խախտում.

1) Երեխաներին իրենց ընտանիքից կտրելը և պետության կամ այլ խնամատարների խնամքին հանձնելը:

2) Անձի մարմնի և տան խուզարկությունը.

3) Հեռախոսագրույցների գաղտնալսումը և հաղորդակցության գաղտնագրեծումը ընդհանրապես՝ անկախ օգտագործված միջոցից.

4) Տեղահանված անձանց իրենց տները վերաբռնալ թույլ չտալը.

5) Բանտարկյալների հաղորդակցության

(նամակագրության) կասեցումը և կամ վերահսկումը.

6) Անհատների տվյալների վերաբերյալ տեղեկատվության հավաքագրումն ու պահպանումը.

7) Չաղաքաշինական պլանավորման հետ կապված որոշումները.

8) Վտարման որոշումները.

9) Գանգատարկուի անձնական կյանքին միջամտող որոշակի իրավական ռեժիմի շարունակական պարտադրումը.

10) Իշխանության թերացումը՝ կատարելու այն դատական որոշումները, որոնք կոչված են անձին պաշտպանել մեկ այլ ազրեսիվ անձից.

11) Աշխատողին նրա անձնական կյանքին վերաբերող պատճառով աշխատավայրից փորձելը.

12) Դատապարտված անձի նկարների հեռարձակումը, որը բույլատրվել է ոստիկանության կողմից.

13) Ազատազրկվածի բանտախցի մոտակայքում գտնվող աղբակույտից տարածվող տիհած հոտի առկայությունը.

14) Նորածնին լուսանկարելն առանց նրա ծննդների նախնական համաձայնության և նեզատիվները պահպանելը.

15) Պետական հիվանդանոցում բժշկական սխալի հետևանքով առաջացած մարմնական վնասվածքների ապաքինման միջոցները չապահովելը.

16) Գաղտնի ծառայությունների տրամադրության տակ գտնվող անձնական բորբապանակներին հասու դառնալու ընթացակարգի անարդյունավետությունը.

17) Հարկադիր բուժման նշանակումն առանց դիմողի համաձայնության կամ նրա մշակութաքանական հավատանքին հակառակ՝ կապված նրա ազգային պատկանելության հետ.

18) Անհատական տվյալներին, այդ բվում բժշկական տեղեկություններին, առանց բույլտվության հասու դառնալը.

19) Անվան մուտքագրումը սնանկության ռեգիստրում.

20) Անձի կողմից տվյալ վայրում մշտավեսքնակիրների ցանկից իր անունը հանելու անհնարինությունը.

21) Անձը հաստատող փաստաթրի ժամկետի երկարաձգման կամ վերադարձի մերժումը.

22) Որևէ վայրում բնակություն հաստատած ներգաղթյալի արտաքսումը:

ՄԻԵԴ-Ղ-ը յուրաքանչյուր գործով իրականացնում է երկփուլ գնահատում: Առաջին փուլում ՄԻԵԴ-Ղ-ը ուսումնասիրում է՝ արդյոք դիմումատուի բողոքը տեղափոխում է Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի 8-րդ հոդվածի համատեքստում, երկրորդում՝ արդյոք տեղի է ունեցել միջամտություն, այսինքն՝ արդյոք խախտվել է անձի մասնավոր կյանքի իրավունքը:

ՄԻԵԴ-Ղ Զենգելյանը և մյուսները ընդդեմ Բուլ-

դարիայի վճռում արձանագրել է, որ դիմումատուներին հասանելի չի եղել տան ապամոնտաժման գործընթացը, ինտևաբար խախտվել են ապամոնտաժման համաշափության կանոնները, որոնք ել իրենց հերքին նպաստել են Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի 8-րդ հոդվածի խախտմանը:

Մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության իրավունքի վերաբերյալ շատ են դատական գործերը ԱՍՆ-ում՝ հաշվի առնելով այն, որ դատարանը սահմանել է համաշափության սահմանները, որոնց խախտման դեպքում առկա է մասնավոր կյանքին միջամտություն: Այսպես՝ Քերին Զերա Զոնսի և Մայքլ Դուգլասի հարսանիքի ժամանակ անօրինական լուսանկարահանում էր իրականացրել այն զանգվածային լրատվության միջոցը, որը դրա համար արտոնագրված չէր եղել: Եվ հայտնի դերասանները դիմել են դատարան՝ համարելով՝ լուսանկարների հրապարակում կյանքի նախնական մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության խախտում:

Սահմանդրության 31-րդ հոդվածի 2-րդ կետի համաձայն՝ «Մասնավոր և ընտանեկան կյանքի անձեռնմխելիության իրավունքը կարող է սահմանափակվել միայն օրենքով՝ պետական անվտանգության, երկրի տնտեսական բարեկեցության, հանցագործությունների կանչման կամ բացահայտման, հասարակական կարգի, առողջության և բարոյականության կամ այլոց հիմնական իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության նպատակով»: Այս կետում առկա սահմանումը մտահոգության տեղիք է տալիս, քանի որ պետության կողմից ըստ էության մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիությունը կարող է սահմանափակվել զանազան հիմքերով. այն սպառիչ չէ: Այստեղ մրցակցություն է առաջանում մի կողմից անձի մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության, իսկ մյուս կողմից պետական անվտանգությունը ապահովելու համար կամ այլ հիմքերից ելնելով: Սահմանադրության մեջ նշվում են սահմանափակման հետևյալ հիմքերը. պետական անվտանգություն, երկրի տնտեսական բարեկեցություն, հանցագործությունների կանչում և բացահայտում, հասարակական կարգի, առողջության և բարոյականության կամ այլոց հիմնական իրավունքների և ազատությունների պաշտպանություն: Ակնհայտ է, որ «պետական անվտանգություն» եզրույթը այնքան լայն է, որ իր մեջ ընդգրկում է Սահմանադրության մեջ նշված մյուս հիմքերը և տնտեսական բարեկեցությունը, հասարակական կարգի պաշտպանությունը և մյուս հիմքերը: Միևնույն իրավիճակն է առկա նաև այն դեպքում, եթե մասնավոր կյանքի անձեռնմխե-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

լիությունը սահմանափակվում է այլոց իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության նկատողությունվ։ Ինչ վերաբերում է այն հանգամանքին, որ Սահմանադրությունը հղում է կատարում օրենքին, ապա հարց է ծագում՝ օրենքը ինչ հարաբերություններ է կարգավորելու, եթե սահմանափակման հիմքերը արդեն խսկ նախատեսված են Սահմանադրությամբ, և օրենքը չի կարող դրւս զալ այդ հիմքերի շրջանակից, հետևաբար օրենքով պետք է նշվի սահմանափակման կարգը։

Գտնում ենք, որ նման ընդհանրական հիմքեր նախատեսելը խաթարում է իրավական որոշակիության սկզբունքի կանոնները։ ՄԻԵԴ-ը իր նախադեպային իրավունքում բազմիցս անդրադարձել է իրավական որոշակիության սկզբունքին՝ նշելով, որ անձի հիմնական իրավունքները և ազատությունները սահմանափակելիս օրենքները պետք է հստակ ձևակերպված լինեն և բավարար չափով որոշակի։ Ավելին, Սահմանադրության 79-րդ հոդվածով սահմանվեց որոշակիության սկզբունքը։

«Հիմնական իրավունքները և ազատությունները սահմանափակելիս օրենքները պետք է սահմանն այդ սահմանափակումների հիմքերը և ծավալը. լինեն բավարար չափով որոշակի, որպեսզի այդ իրավունքների և ազատությունների կրողները և հասցեատերներն ի վիճակի լինեն դրսորելու համապատասխան վարքագիծ։»։ Մինչդեռ այս պարագայում հիմքերը հստակ ձևակերպված չեն։ Թեև, արդարության սկզբունքից ելնելով, անհրաժեշտ է նշել, որ դատական պրակտիկայի աղքատությամբ պայմանափորված՝ անհրաժեշտ էր սահմանել սահմանափակման հիմքերը՝ միաժամանակ դատարաններին տալով հնարավորություն այլ հիմքերի առկայության դեպքուն սահմանափակել անձի մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիությունը՝ մասնավորապես այլոց հիմնական իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության նպատակով։

¹ <http://www.hrights.ru/text/bogoraz/Chapter3.htm>

² http://concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/germany/german-r.htm

³ <http://www.hrights.ru/text/bogoraz/Chapter3.htm>

⁴ <http://www.theguardian.com/media/2007/may/03/pressandpublishing.zetajonesvhello>

Նորայր Բալայն

Портнер “И ЭЛ ЭЛ” юридической фирмы,
кандидат юридических наук

РЕЗЮМЕ

Конституционно-правовые гарантии частной жизни

Статья посвящена гарантиям частной жизни. После поправок в Конституции произошли значительные изменения по регулированию частной жизни. В статье дан сравнительный анализ по частной жизни. Сравнительный анализ начинается с международного опыта, поскольку в судебной практике Армении его очень мало. В статье есть список в каких случаях ЕСПЧ рассматривает нарушение частной жизни.

В каких случаях можно ограничить неприкосновенность частной жизни. После поправок Конституция регулирует даже те отношения, когда можно ограничить неприкосновенность частной жизни. У основ ограничения есть общий характер, что позволяет отметить, что безгранично можно ограничить неприкосновенность частной жизни.

Ключевые слова: частная жизнь, неприкосновенность, личные данные, ограничение, вмешательство, определенность.

Norayr Balayan
Executive Partner,
PHD in Law

RESUME

Legal constitutional guarantees private life

The article is devoted to legal guarantees of private life. After the amendments to the Constitution, there have been significant changes in the regulation of private life. There is a comparative analysis of private life in the article. Comparative analysis begins with international experience; as judicial practice is very small in Armenia. The article has a list of cases in which the ECHR considers the violation of private life.

When the inviolability of the private life can be limit. After the amendments the Constitution regulates the relationships even the private life can be limit. The limitations have general nature which allows to restrict private life without any limits.

Keywords: private life, immunity, data, limitations, intervention, distinctness.

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիայի հայցորդ

**ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԶԵՎԻ
ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՎ
ԴԱՍԱԿԱՐԳՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ**

Հոդվածում անդրադարձ է կատարվել սահմանադրական իրավունքի տեսության կարևորագույն հարցադրումներից մեկի՝ պետական կառավարման ձևի հիմնախնդիրների վերլուծությանը: Կարևորելով պետական կառավարման առանձին տարատեսակների շրջանակներում պետության կառավարման ձևի մոդելավորման նշանակությունը, ինչպես նաև բացահայտելով կառավարման առանձին մոդելների առանձնահատկությունները՝ իշխանության պետական մարմինների միջև փոխհարաբերությունների և նրանց միջև զայտմների և հակակշիռների մեխանիզմների տեսանկյունից, հեղինակը կատարել է եզրահանգում, որ ժամանակակից աշխարհում ժողովրդավարական իրավական պետության համար սահմանադրական զարգացումների համատեքստում նախընտրելի է այն կառավարման ձևը, տարատեսակը կամ կոնկրետ մոդելը, որն առավելագույն չափով համապատասխանում է տվյալ պետության գոյատևման ներքին (քաղաքացիական հասարակության և քաղաքական համակարգի զարգացածության աստիճանը) և արտաքին (այլ պետությունների հետ հարաբերությունների բնույթն ու կոնկրետ վիճակը) պայմաններին:

Հիմնարարեր- պետական կառավարման ձև, նախազահական հանրապետություն, կիսանախազահական հանրապետություն, խորհրդարանական հանրապետություն, խորհրդարանական միապետություն, սահմանադրական գործընթաց:

Պետական կառավարման ձևի հետ առնչվող հիմնախնդիրների վերլուծությանը իրավաբանական զրականության մեջ ավանդապես հատկացվել է մեծ ուշադրություն: Կարելի է արձանագրել, որ շնորհած գործնականում այդ հասկացությանը տրվում են տարրեր բնորոշումներ, սակայն քաղաքագիտական և իրավաբանական զրականության մեջ ձևավորվել է այն միասնական մոտեցումը, որ պետական կառավարման ձևը ներառում է քարձրագույն պետական իշխանության կազմակերպման եղանակը, պետության քարձրագույն մարմինների իրավական կարգավիճակը, նրանց միջև փոխհարաբերությունների սկզբունքները, այդ մարմինների ձևավորման գործընթացում քաղաքացիների մասնակցությունը:

Պետական կառավարման ձևի հասկացության մեջ ներառվող հարցերի շրջանակից արդեն հասկանալի է դառնում այն մեծ ուշադրությունը, որ հատկացվել է քննարկվող հասկացությանը ոչ միայն ժամանակակից փիլիսոփայական, քաղաքագիտական և իրավաբանական զրականության մեջ, այլ նաև ինն մտածողների կողմից: Քննարկվող քենայի արդիականությունը առավել կարևորվում է հետոցիալիստական երկրների համար, որտեղ արմատական տցիալական վերափոխումների միջոցով իրականացվող անցումը ինը պետական իշխանության համակարգի դեպի նորը անխուսափելիորեն հանգեցնում է պետական կառավարման ձևերի փոփոխության: Ընդունի պետք է նկատել, որ նոր պետական իշխանության բովանդակությունը

նը և գործառույթները պահի արագ են փոփոխվում, քանի պահպանողական տարրը հանդիսացող պետական կառավարման ձևը: Պետական կառավարման ձևի փոփոխության համար ավելի երկարատև ժամանակ է պահանջվում, քանի որ այն կարող է վերափոխվել միայն նոր Սահմանադրության ընդունման միջոցով:

Այս առումով պետք է համաձայնել Վ.Ե. Չիրկինի այն դիտարկմանը, որ անցումային ժամանակաշրջանի պետության կառավարման համակարգը կրում է «հիբրիդային» բնույթ և ներառում է տարրեր ձևերի համար յուրահատուկ քազմազան հատկանիշներ:

Պետք է նկատել, որ Հայաստանի Հանրապետությունում 1991թ. ընդունված «Անկախ պետականության հիմնադրույթների մասին» սահմանադրական օրենքով³, ինչպես նաև «Հայաստանի Հանրապետության Նախագահի մասին»⁴, «Հայաստանի Հանրապետության Գերագույն Խորհրդի մասին» օրենքներով նույնական ձևավորվեց և մինչև 1995 թ. Սահմանադրության ընդունումը գործում էր պետական կառավարման մի այնպիսի «հիբրիդային» համակարգ, որն իր մեջ ներառում էր ինչպես խորհրդային (սովետական) կառավարման, այնպես էլ նախագահական և խորհրդարանական կառավարման համար յուրահատուկ հատկանիշներ: Մասնավորապես, նախատեսվում էին նախագահի և փոխնախագահի պաշտոններ (ինչը հատկանշական է նախագահական կառավարման ձևի համար) և վարչապետի պաշտոն (ինչը յուրահատուկ է

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

կիսանախագահական և խորհրդարանական կառավարման ձևերի համար): Ավելին՝ կառավարության նախագահի պաշտոնի առկայության պայմաններում «Հայաստանի Հանրապետության Նախագահի մասին» օրենքի 8-րդ հոդվածի 7-րդ կետի համաձայն՝ ենց Հանրապետության Նախագահն էր ղեկավարում կառավարության գործունեությունը և նախագահում կառավարության նիստերին:

Վերջին տարիներին նույնպես բավկանին հետարքրական զարգացումներ են կատարվում նորանկախ պետությունների պետական կառավարման համակարգերում: Այսպես՝ Նրանց սույնությունը պահպան տուր բախումների արդյունքում կիսանախագահական կառավարման համակարգի անցում կատարվեց խորհրդարանական կառավարման համակարգի: Վրաստանում ներմուծվեց կառավարման այնպիսի նոր մոդել, որը կրում է «հիբրիդային» բնույթ և դժվար է դասել ժամանակակից կառավարման որևէ հիմնական ձևի կամ տարատեսակի: 2015 թվականի սահմանադրական փոփոխությունների արդյունքում Հայաստանի Հանրապետությունում իրականացվում է անցում կիսանախագահական կառավարման ձևից խորհրդարանականի:

Ուստի կարելի է արձանագրել, որ հետագիալիս պետությունների համար, որտեղ դեռևս շարունակվում են պետական կառավարման առավել ընդունելի մոդելների փնտրությունը, այս հիմնախնդիրների գիտական վերլուծության անհրաժեշտությունը առավել արդիական է: Պետական կառավարման ձևի հետ կապված հիմնախնդիրների գիտական վերլուծությունը, պետական կառավարման տարրեր ձևերի դրական և բացասական հատկանիշների բացահայտումը ունի ոչ միայն տեսական, այլ նաև արդիական գործնական նշանակություն: Այդպիսի հետազոտությունների արդյունքում կարող են ծևակերպվել և ներկայացվել գիտականորեն հիմնավորված հանձնարարականների ուղղված, մասնավորապես, Հայաստանի Հանրապետությունում առավել արդյունավետ մոդելի կայացմանը: Ծիշտ է այդ մոդելի հիմնական տարրերը արդեն ամրագրված են 2015թ. փոփոխված Սահմանադրությունում, սակայն բազմաթիվ նրբերանգներ պետք է սահմանվեն ընդունելիք նորմատիվ իրավական ակտերով՝ առաջին հերթին օրենքներով: Նախատեսվում է իրականացնել լայնածավալ օրենսդրական փոփոխություններ, «2015թ. դեկտեմբերի 6-ին հանրաքենով ընդունված Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության փոփոխություններով պայմանավորված՝ Սահմանադրության նոր դրույթների ամբողջական կենսագործման, ընդունման ենթակա իրավական ակտերի շրջանակի հատակեցման, դրանց մշակման գործընթացի համակարգման անհրաժեշտությունից»: Ակնհայտ է, որ այս խնդիրների շարքում առավել

կարևորվում են սահմանադրական բարեփոխումների արդյունքում ներմուծված նոր կառավարման մոդելի օրենսդրական ապահովման հիմնախնդիրները:

Չնայած նրան, որ պետական կառավարման ձևի հիմնախնդիրների քննարկմանը գրականության մեջ ավանդաբար հատկացվել է մեծ ուշադրություն, գիտական հետազոտությունների տվյալ ոլորտում կան բազմաթիվ բանավիճային բնույթի հարցեր: Այդպիսի իրավիճը բացատրվում է այն հանգամանքով, որ պետական կառավարման ձևերի համար յուրահատուկ է մեծ բազմազանությունը: Նրանք կազմավորվում են պատմական, քաղաքական, սոցիալ-տնտեսական, մշակութային, կրոնական գործուների համակարգերի ազդեցության հետևանքով:

Պետական կառավարման ձևի վրա ազդեցություն են գործում պատմական ավանդույթները (միապետությունը Մեծ Բրիտանիայում), ներքաղաքական պայյարի առանձնահատկությունները (կառավարման ձևի բազմակի վերափոխումները Աֆրիկայի մի շարք երկրներում), հասարակության մեջ իշխող կրոնական արժեքների համակարգը (աստվածապետությունը Իրանում):

Տարածայնություններ են առաջանում արդեն պետության ձև, պետական կառավարման ձև, պետական կառուցվածքի ձև և քաղաքական ռեժիմի հասկացությունների հարաբերակցության հարցի քննարկման ընթացքում:

Առավել տարածված է այն տեսակետը, որի համաձայն պետական կառավարման ձևը, պետական կառուցվածքի ձևի և քաղաքական ռեժիմի հետ միասին պետության ձևի բաղադրատարրերն են: Սակայն որոշ հետազոտողներ պետական կառավարման ձևը նույնականացնում են քաղաքական ռեժիմի հետ: Այսպես, Գ.Ն. Մանովի կարծիքով՝ «քաղաքական ռեժիմը» նույնական է պետության ձևի հետ, իսկ պետական կառավարման ձևը և պետական կառուցվածքի ձևը հանդիսանում են դրա բաղադրատարրերը: Բ.Ա. Ստարոդուրսկին նույնպես գտնում է, որ առավել հաճախ քաղաքական ռեժիմը պետական կարգի հոմանիշն է: Դժվար չէ նկատել, որ Բ.Ա. Ստարոդուրսկին քաղաքական ռեժիմ հասկացությունը նույնականացնում է նույնիսկ ավելի լայն հասկացության հետ (պետական կարգ), քան պետության ձևը՝ ներառյալ պետության ձևի երկու բաղադրատարրերը՝ պետական կառուցվածքի ձևը և պետական կառավարման ձևը:

Այդպիսի տեսակետ է առաջարվել նաև որոշ արևմտյան գիտնականների կողմից: Ելնելով այս դրույթից՝ տվյալ ուղղության կողմնակիցները տարանջատում են պետական ռեժիմի և դրան համապատասխան՝ պետական կառավարման երեք հիմնական մոդել՝ իշխանությունների միաձուլման ռե-

Ժմ (բացարձակ միապետություն), իշխանություն-ների բաժանման ռեժիմ (նախագահական հանրապետություն) և իշխանությունների համագործակցության ռեժիմ (խորհրդարանական հանրապետություն): Սակայն շարադրված դասակարգումը, որը հիմնված է քաղաքական ռեժիմի հասկացության անհամաչափ լայն մեկնարաննան վրա, արժանացել է արդարացի քննադատության: Այսպես, ֆրանսիացի գիտնական Մ. Դյուվերժեն գտնում է, որ նշված դասակարգումը կարելի է դիտարկել որպես օժանդակ, քանի որ այդպիսով իրականացվում է միայն կառավարական կառույցների դասակարգում¹²:

Պետք է նկատել, որ քննարկվող մոտեցումը ունի նաև այլ խոցելի կողմեր: Այսպես՝ իշխանությունների միաձուլում առկա է ոչ միայն բացարձակ միապետություններում, այլ նաև կարծր ավտորիտար ռեժիմի որոշ նախագահական կամ կիսանախագահական կառավարման համակարգերում: Խոսքը վերբերում է մասնավորապես միջնասիական այն հետխորհրդային երկրներին, որտեղ նախագահը ընտրվում է ցմահ, և որտեղ նապաշտմապես հռչակվում է «առաջնորդ» կամ «ժողովրդի հայր», իսկ իշխանությունը փաստացի կրում է միաձոյլ քննոյթ:

Դժվար է նաև համաձայնել այն կարծիքին, որ նախագահական հանրապետություններում (օրինակ՝ ԱՄՆ-ում) առկա է միայն իշխանությունների բաժանում, և բացակայում է նրանց համագործակցությունը: Մանավորապես, նույն ԱՄՆ-ում իշխանությունների համագործակցությունը ակնհայտ է կարինետի ձևավորման կամ դաշնային Գերագույն դատարանի անդամների նշանակման գործընթացներում: Միևնույն ժամանակ, բազմաթիվ ժամանակակից կիսանախագահական և խորհրդարանական կառավարման երկրների սահմանադրություններում հստակ ամրագրված է իշխանությունների բաժանման սկզբունքը: Այսպես՝ իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման սկզբունքը ամրագրված է ինչպես կիսանախագահական կառավարման համակարգ սահմանադ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության (ներառյալ 2005թ. սահմանադրական փոփոխությունները) 5-րդ հոդվածի 1-ին մասով, այնպես էլ 2015թ. սահմանադրական փոփոխությունների արդյունքում խորհրդարանական կառավարման ձև ներմուծած Սահմանադրության 4-րդ հոդվածով: Նկատենք նաև, որ տվյալ դասակարգումից դուրս է մնում կիսանախագահական կառավարման ձևը, որը, ըստ ներկայումս առավել ճանաչում ունեցող տեսակետի, կառավարման ինքնուրույն ձև է հանդիսանում:

Իրավաբանական գրականության մեջ փորձ է կատարվել հիմնավորել պետական կառավարման ձևերի դասակարգման և մեկ տարրերակ: Որոշ

հեղինակներ գտնում են, որ արդի պայմաններում պետությունների ավանդական դասակարգումը միապետությունների և հանրապետությունների դեռևս բավարար չէ, քանզի վերջիններս կարող են հիմնված լինել ինչպես մենիշխանության, այնպես էլ իշխանությունների բաժանման սկզբունքի վրա: Իշխանությունների բաժանման սկզբունքի վրա հիմնված իրավական պետությունների կառավարման ձևերը առաջարկվում է բաժանել երեք խճի՝ դուալիստական, խորհրդարանական և խառը, որունցից յուրաքանչյուրը ունի տարատեսակ դրսորումներ՝ դուալիստական միապետություն, դուալիստական կամ նախագահական հանրապետություն:

Կարծում ենք, որ այս դասակարգման նորույթը վերաբերում է ոչ թե պետական կառավարման ձևերին, այլ քաղաքական ռեժիմներին, քանի որ մենիշխանությունը անխուսափելիորեն հանգեցնում է ավտորիտար քաղաքական ռեժիմի, իսկ իշխանությունների լավագույնս տարանջատումը, իշխանության տարրեր թևերի միջև զապումների և հակալշիոնների արդյունավետ մեխանիզմների ամրագրումը հանգեցնում են ժողովրդավարական քաղաքական ռեժիմի առկայության: Պետք է նաև արձանագրել, որ պետական կառավարման ձևերի ավանդական դասակարգումը չի սահմանափակվում միայն միապետական և հանրապետական ձևերի տարանջատմամբ, այլ դրանցից յուրաքանչյուրը բաժանվում է որոշակի տարատեսակների, որոնք, ըստ էության, նույնականորեն ներկայացվում են Ա.Է. Կալինովիչի կողմից: Ուստի ներկայացվող «նորարական» դասակարգման տեսական և գործնական նշանակությունը կասկածելի է:

Գրականության մեջ լայն տարածում ունեն, մի կողմից, կոմկրետ պետության էության, բովանդակության ու գործառույթների և մյուս կողմից՝ նույն պետության ձևի միջև պատճառահետևանքային կապի մասին պատկերացումները: Այդպիսի դետերմինատական մոտեցում առաջադրել է դեռևս Լ. Գումարլովիչը, ով գտնում էր, որ պետության ձևը միշտ հանդես է գալիս որպես դրա էության և բովանդակության անմիջական արտահայտություն: Ինչպիսին պետության էությունը և բովանդակություն (գործառույթները) են, վերջին հաշվով, այնպիսին է նրա ձևը: Տվյալ մոտեցմանը չի կարելի համաձայնել: Նախ նշենք, որ ժողովրդավարական իրավական պետությունը կարող է ունենալ և հանրապետական և միապետական կառավարման ձև: Ծիշտ այդպես էլ կարծր ավտորիտար համակարգը նույնպես կարող է ունենալ նշված պետական կառավարման երկու ձևերից յուրաքանչյուրը:

Կարծում ենք՝ Հայաստանի Հանրապետության պատմական փորձը նույնպես ապացուցում է,

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

որ պետության էության, բովանդակության և գործառույթների միջև ուղղակի կապը բացակայում է:

Ինչպես արդարացիորեն նշում է պրոֆեսոր Ա. Հարությունյանը, հետխորհրդային երկրներում ամբողջատիրական համակարգից դեպի ժողովրդավարություն անցման նպատակը քաղաքացիական հասարակության ձևավորումն էր։ Սեփականության վերաբաշխումը՝ սեփականաշնորման միջոցով, մասնավոր սեփականության առաջացման հնարավորություն ստեղծեց։ Ավելացնենք, որ քաղաքացիական հասարակության ձևավորման համար անհրաժեշտ էին ոչ միայն տնտեսական (սեփականության ձևերի բազմազանություն և հավասար իրավական պաշտպանություն), այլև քաղաքական հիմքեր (առաջին հերթին՝ բազմակուսակցական քաղաքական համակարգ)։ Հատկանշական է, որ դեռևս 1990-1991 թթ., երբ մեր երկրում կառավարման ձևի շատ թե քիչ նշանակալի փոփոխություններ չեն կատարվել և պահպանված էր խորհրդային կառավարման համակարգը։ Հայատանի Հանրապետության Գերագույն խորհրդը ընդունեց մի շարք օրենքներ, որոնք ուղղակի հակասում էին խորհրդային կարգերի էությանը, բովանդակությանը և գործառույթներին և, վերջին հաշվով, քաղաքացիական հասարակության ձևավորման նպատակ ունեին։ Այսպես, «Սեփականության մասին» օրենքով վերացվեց մասնավոր սեփականության պետական մենաշնորհը, և ամրագրվեց սեփականության տարբեր ձևերի հավասար իրավական պաշտպանության սկզբունքը¹⁶, «Հասարակական-քաղաքական կազմակերպությունների մասին» օրենքով վերացվեց Կոմունիստական կուսակցության դերը՝ որպես «հասարակության դեկավար և ուղղություն տվող ուժի», և ստեղծվեցին բազմակուսակցական քաղաքական համակարգի օրենսդրական հիմքերը¹⁷։

Որոշակի տարակարձություններ կան նաև պետությունների և, մասնավորապես, պետական կառավարման ձևերի հստակ դասակարգման հնարավորությունների և այդպիսի դասակարգումների տեսական և գիտական ներուժի լայն առաջարկությունների վերաբերյալ։ Այսպես՝ Յ. Յոհարիի կարծիքով, թերևս, չկա միասնական իրավական կամ այլ սկզբունք կամ չափանիշ, որի հիման վրա կարելի է իրականացնել պետությունների ձևերի (ներառյալ՝ պետական կառավարման ձևերը) հիմնավոր և անվիճելի դասակարգում։ Հենց այդ հանգանանքով են բացատրվում գիտական հետազոտությունների քննարկվող ոլորտում առկա բազմաթիվ տարածայնությունները և չհամընկնող դասակարգումների առկայությունը։

Թերևս, առավել լայն ճանաչում է գտել պետական կառավարման ձևերի տարանջատումը երկու հիմնական խմբերի՝ միապետություն և հանրապետություն։ Դրանցից յուրաքանչյուրն ունի իր տարատեսակները։

Միապետության հիմնական հատկանիշն այն է, որ պետության գլուխը՝ միապետը (կայսրը, թագավորը, ցարը, սուլթանը և այլն) ունի հատուկ իրավական կարգավիճակ։ Առաջարկությունները կրում են առաջնային, պետության որևէ այլ իշխանությունից ոչ ածանցյալ բնույթը։ Առաջարկի ձեռքը է քերում, որպես կանոն, ժառանգարար և պահպանում է ցմահ։

Հանրապետությունը այնպիսի կառավարման ձև է, որի պայմաններում բարձրագույն պետական մարմինները (նախագահը, խորհրդարանը, կառավարությունը) ընտրովի և փոփոխելի են։ ընդամենը միայն խորհրդարանն է առանց բացառության բոլոր հանրապետություններում ընտրվում ամիջա-

պես բնակչության կողմից²:

Միապետական կառավարման ձևի դասակարգման հարցում իրավաբանական գրականության մեջ որևէ տարածայնություններ չկան: Բոլոր հեղինակները համակարծիք են այն մոտեցմանը, համաձայն որի՝ կառավարման այդ ձևի հիմնական տարատեսակներն են բացարձակ և սահմանափակ միապետությունները: Վերջիններս իրենց հերթին տարանշատվում են դրախտական և խորհրդարանական (սահմանադրական)²³ միապետությունների:

Բացարձակ միապետություններում միապետը ունի անսահմանափակ իշխանություն օրենսդիր, գործադիր և դատական ոլորտներում: Օրենքները հրապարակվում են միապետի անունից: Առ եւ ձևավորում և նրան է ենթարկվում ամբողջ պետական մեխանիզմը: Բացարձակ միապետություններում գոյություն չունեն որևէ ընտրովի մարմիններ: Կառավարման այս ձևը յուրահատուկ էր ավատատիրական հասարակության զարգացման վերջին փուլի համար: Այսօր այն անախորնիզմ է և պահպանվել է արևելքի 6 երկրներում (Սաումյան Արարիա, Օման, Բահրեյն և այլն):

Դուռավագական միապետությունը բնութագրվում է խորհրդարանի հետ միապետի իշխանության բաժանմամբ: Սակայն այդպիսի բաժանման ժամանակ միապետի իշխանությունը ակնհայտուն գերակշռություն է: Միապետի լիազորությունները որոշակիորեն սահմանափակված են միայն օրենսդրական ոլորտում: Սակայն և այս ոլորտում խորհրդարանի կողմից ընդունված որևէ օրինագիծ չի կարող ուժի մեջ մտնել առանց միապետի համաձայնության, քանի որ վերջինս օժտված է բացարձակ վետոյի իրավունքով: Գործադիր իշխանությունը ամբողջովին պատկանում է միապետին և նրա կողմից ձևավորվող կառավարությանը, որը խորհրդարանի առջև պատասխանատվություն չի կրում: Միապետը օժտված է նաև խորհրդարանը արձակելու, արտակարգ դեկրետներ հրատարակելու և արտակարգ դրություն հայտարարելու լիազորություններով: Նա հանդիսանում է նաև բանակի գլխավոր հրամանատարը:

Կառավարման այս ձևը բավականին տարածված էր 19-րդ դարում և 20-րդ դարի սկզբին (օրինակ՝ Գերմանիայի միավորումից հետո՝ 1871թ. Սահմանադրությամբ): Այն դեռևս պահպանվում է Սերճավոր Արևելքի մի քանի երկրներում (Հորդանան, Մարոկկո):

Խորհրդարանական (սահմանադրական) միապետության համար առավել հատկանշական է այն, որ միապետը պետական կառավարման իրական լիազորություններով օժտված չէ: Նրա լիազորությունները հիմնականում կրում են ներկայացնեցական բնույթը: Բացի դրանից՝ նա իր

ստորագրությամբ հաստատում է կարևորագույն պետական փաստաթղթերը: Սակայն միապետի ստորագրությունը կրկնաստորագրման (կրկնտրասիգնացիայի) կարիք ունի. միապետի կողմից ստորագրման ենթակա փաստաթղթերը պետք է նախապես ստորագրվեն վարչապետի կամ պատասխանատու նախարարի կողմից: Միապետը ստորագրում է նաև օրենսդրական ակտերը, սակայն պառլամենտի կողմից ընդունված ակտերի նկատմամբ վետոյի իրավունք կամ չունի, կամ այդ իրավունքը ավանդապես չի կիրառվում (այսպես կոչված՝ «քննած» լիազորություն):

Ժամանակակից աշխարհում կառավարման քննարկվող ձևը բավականին մեծ տարածում ունի: Այսօր այն գոյություն ունի բազմաթիվ ժողովրդավարական պետություններում (Մեծ Բրիտանիա, Իսպանիա, Շապոնիա և այլն): Գործնականում խորհրդարանական տարրեր միապետություններում միապետների լիազորությունների ծավալը միատեսակ չէ: Այսպես, Ըստիհայում միապետը գործնականում հեռացված է պետական գործունեության մասնակցությունից և օժտված է միայն արտաքին ներկայացնեցական լիազորություններով, մինչդեռ Իսպանիայի 1978թ. Սահմանադրությամբ միապետը օժտված է ծավալուն լիազորություններով:

Պետք է նկատել, որ իր բազմաթիվ էական հատկանիշներով խորհրդարանական միապետությունը նմանվում է խորհրդարանական հանրապետությանը: Այդ հանգամանքը նկատել էր դեռևս Մ.Մ. Կովալեսկին: Նա գտնում էր, որ անզիական միապետության քաղաքական համակարգը ավելի մեծ ընդհանրություններ ունի ֆրանսիական հանրապետական կարգերի հետ, քան Ֆրանսիայի և Միացյալ Նահանգների ժողովրդաշխանության համակարգերը²⁴: Այսօր խորհրդարանական միապետության և խորհրդարանական հանրապետության էական ընդհանրությունների մասին դրույթը լայն ճանաչում է գտնել գրականության մեջ և հանգեցրել է նոր՝ «խորհրդարանային կառավարման ձև» հասկացներյան առաջացմանը, որը ներառում է խորհրդարանական հանրապետությունը և խորհրդարանական միապետությունները:

Ծերևս խորհրդարանական միապետության և խորհրդարանական հանրապետության միակ էական տարրերությունը կայանում է նրանում, որ առաջին դեպքում պետության գլուխը իշխում է գահաժառանգության կարգով որոշված սեփական իրավունքով և ցմահ, իսկ նախագահը իր մանդատը ստանում է ընտրության արդյունքում և Սահմանադրությամբ սահմանված ժամկետով: Առանձին հեղինակներ փորձում են թերագնահատել այս տարրերությունը՝ իմանվելով այն հանգամանքի վրա, որ պատմականորեն եղել են դեպքեր, երբ միապետները ընտրվել են (18-19-րդ դարերում՝ Լե-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

հաստան և իին Գերմանիա): Սակայն դրանք անհաջող բացառություններ էին, որոնք միայն հաստատում են ընդհանուր կանոնը: Միապես ի ընտրությունները բնականոն երևույթ կարելի է գնահատել միայն դիմաստիայի փոփոխության ժամանակաշրջանների համար:

Կարծում ենք, որ իրենց էական հատկանիշներով խորհրդարանական միապետության և խորհրդարանական հանրապետության նմանության մասին դրույթը որոշակի նշանակություն ունի մեր թեմայի առանձին հետազոտական խնդիրների լուծման համար:

Մինչև նախորդ դարի կեսերը գրականության մեջ տարանջատվում էին հանրապետական կառավարման երկու հիմնական ձևեր՝ նախագահական հանրապետություն և խորհրդարանական հանրապետություն: «Կիսանախագահական հանրապետություն» հասկացությունը՝ Ֆրանսիայի հինգերորդ հանրապետության կառավարման առանձնահատկությունների վերլուծության արդյունքում, առաջին անգամ շրջանառության մեջ է դրել ֆրանսիացի սահմանադրագետ Մ. Դյուվեր-

²⁶ ։ Ներկայունս հանրապետական կառավարման երեք ձևերի՝ նախագահական հանրապետություն, կիսանախագահական (կիսախորհրդարանական, խառը) հանրապետություն և խորհրդարանական հանրապետություն, տարանջատումը լայն ճանաչում է գտնել: Միայն առանձին հեղինակներ կիսանախագահական կառավարումը չեն դիտարկում որպես պետական կառավարման առանձին տարատեսակ՝²⁷

Քննարկվող հարցի շուրջ սեփական դիրքորոշում ձևակերպելու և հիմնավորելու համար նախ հակիմը ներկայացնենք հանրապետական կառավարման երեք տարատեսակների առավել բնորոշ հատկանիշները:

Նախագահական հանրապետություններում իշխանությունների տարանջատումը կրում է կարծը բնույթ՝ լիովին համապատասխանելով իշխանությունների բաժանման Ը.Լ. Սոնտեսկյոյի տեսությանը: Օրենսդիր իշխանությունը պատկանում է խորհրդարանին, բարձրագույն գործադիր իշխանությունը՝ նախագահին, դատական իշխանությունը իրականացվում է դատարանների ծավալուն համակարգի միջոցով՝ ներառյալ բարձրագույն դատական ատյանը:

Պետական իշխանության կազմակերպման և իրականացման համակարգում նախագահը ունի գերակշռող դեր: Բացի հանրապետական կառավարման այլ ձևերի պայմաններում պետության գլխի համար յուրահատուկ լիազորություններից՝ նրան վերապահված են ծավալուն լիազորություններ գործադիր իշխանության համակարգի կազմակերպման, կազմավորման և իրականացման

ոլորտներում: Որպես բարձրագույն գործադիր իշխանության դեկապար՝ նա կազմավորում է կարինետը և նշանակում գործադիր իշխանության համակարգի բազմաթիվ այլ պաշտոնյաների: Կարինետի անդամները քաղաքական պատասխանատվություն են կրում միայն համընդիանուր ընտրությունների միջոցով պաշտոնը գրադեցնող նախագահի առջև:

Կիսանախագահական հանրապետություններում, համաձայն ընդհանուր ճանաչում ստացած տեսակետի, կառավարման համակարգը իր մեջ ներառում է ինչպես նախագահական, այնպես էլ խորհրդարանական կառավարման համար յուրահատուկ տարրեր:

Նախագահը պաշտոնը գրադեցնում է համընդիանուր ընտրությունների միջոցով և որպես պետության գլուխ օժտված է լյան լիազորություններով: Սակայն բարձրագույն գործադիր իշխանությունը այստեղ պատկանում է ոչ թե նախագահին, այլ վարչապետի դեկապարությամբ գործող կառավարությանը: Նախագահը էական դեր ունի կառավարության կազմավորման ընթացքում, սակայն նա ստիպված է այդ գործընթացում համագործակցել խորհրդարանական մեծամասնության հետ և հաշվի առնել այդ մեծամասնության կարծիքը: Կառավարությունը քաղաքական պատասխանատվություն է կրում խորհրդարանի առջև և խորհրդարանի կողմից կառավարությանը անվտահություն հայտնելու կամ պարսավանքի բանաձև ընդունելու դեպքում (ֆրանսիա) կառավարությունը իր հրաժարականն է ներկայացնում նախագահին: Թերևս նախագահական և կիսանախագահական կառավարման սկզբունքային և էական տարրերությունները ակնառու են դառնուում այն դեպքերում, երբ խորհրդարանական մեծամասնությունը ընդդիմադիր է նախագահին: Այսպես, ֆրանսիական հինգերորդ հանրապետության փորձը ցույց է տալիս, որ այդ պայմաններում նախագահը ստիպված է լինում վարչապետի պաշտոնում առաջարել իրեն ընդդիմադիր քաղաքական գործիքն (1957, 1986, 1993 թթ.) և հայտնում է «առանց բանակի գեներալի» կամ ինչը, մեր կարծիքով, ավելի ճիշտ է «անգլիական քաղուհու» դերում:

Խորհրդարանական հանրապետություններում իշխանության կենտրոնն է համընդիանում խորհրդարանը: Միայն խորհրդարանն է ձևավորվում համընդիանուր ընտրությունների միջոցով: Պետական իշխանության բոլոր այլ կառույցները ձևավորվում են խորհրդարանում: Բացի օրենսդրական գործունեությունից, խորհրդարանը ունի ծավալուն վերահսկողական լիազորություններ:

Ամբողջ գործադիր իշխանությունը պատկանում է կառավարությանը, որը ձևավորվում է խորհրդարանի կողմից և միան խորհրդարանի առջև է կրում քաղաքական պատասխանատվությունը:

թյուն: Սիևնույն ժամանակ, ունենալով խորհրդաբանի մեծամասնության օժանդակությունը, կառավարությունը հնարավորություն ունի էականորեն ներազել խորհրդարանի գործունեության՝ առաջին հերթին օրենսդրական գործունեության վրա:

Խորհրդարանական հանրապետություններում նախագահը որոշ ղեպքերում նույնիսկ ձևականորեն օժտված լինելով լայնածավալ լիազորություններով, որպես կանոն, ինքնուրույն իրականացնում է միայն ներկայացուցչական գործույթը: Նախագահը ստորագրում է կարևորագույն պետական փաստաթղթերը՝ ներառյալ օրենքները: Սակայն, խորհրդարանական միապետության նման, պետության գլխի ստորագրությունը կրկնաստորագրման (կոնտրասիգնացիայի) կարիք ունի: Նախագահի կողմից ստորագրման ենթակա փաստաթղթերը պետք է նախապես ստորագրվեն վարչապետի կամ պատասխանատու նախարարի կողմից:

Վերը նշված հանրապետական կառավարման ձևի կարևորագույն հատկանիշների նույնիսկ ընդհանուր վերլուծությունը, կարծում ենք, բավարար հիմքեր է տալիս պնդելու, որ կիսանախագահական կառավարման համակարգը ունի էական տարրերություններ հանրապետական կառավարման մյուս երկու տարատեսակներից և պետք է տարանջատվի՝ որպես հանրապետական կառավարման ինքնուրույն տարատեսակ:

Հատկանշական է, որ Վ. Ս. Ներսիսյանցը, հանրապետական կառավարման ձևը տարանջատելով երկու հիմնական տարատեսակների, միևնույն ժամանակ առանձնացնում է նախագահական հանրապետության երեք մոդել՝ Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների, Ֆրանսիայի և Ռուսաստանի Դաշնության²⁹:

Իհարկե, պետական կառավարման առանձին տարատեսակների շրջանակներում յուրաքանչյուր պետության կառավարման մոդելը ունի իր առանձնահատկությունները: Այսպես, խորհրդարանական միապետության շրջանակներում կարելի է առանձնացնել տարրեր մոդելներ՝ Սեծ Բրիտանիայի, Բելգիայի, Իսպանիայի, Շվեյցարիայի և այլ մոդելներ. նախագահական կառավարման շրջանակներում ԱՄՆ-ի, լատինաամերիկյան և աֆրիկական տարրեր պետությունների մոդելներ և այլն: Սակայն միևնույն տարատեսակի կառավարման առանձին մոդելների տարրերությունները էական բնույթ չեն կրում և վերաբերում են միայն բարձրագույն պետական մարմինների միջև փոխհարաբերություններին, նրանց միջև զապումների և հակաշիռների մեխանիզմներին:

Սիևնշետ նախագահական հանրապետության ԱՄՆ-ի մոդելի և, այսպես կոչված, Ֆրանսիայի մոդելի միջև տարրերությունները չեն սահմանափակվում վերը նշվածով: Դրանք հիմնված են իշխանու-

թյան տարանջատման տարրեր հայեցակարգերի վրա ԱՄՆ-ի «մոդելը» Ը. Սոնտեսկյոնի, իսկ Ֆրանսիայի «մոդելը»՝ Զ. Լոկի: Այդ երկու մոդելների տարրերում են, նախ և առաջ, բարձրագույն գործադիր իշխանության ձևավորման կարգով և կարգավիճակով: ԱՄՆ-ում բարձրագույն գործադիրի իշխանության կրողը՝ Նախագահը ունի առաջնային մանդատ և քաղաքական պատասխանատվություն չի կրում խորհրդարանի առջև: Ֆրանսիայում գործադիր իշխանության բարձրագույն մարմինը՝ ձևավորվում է Նախագահի և խորհրդարանի փոխգործակցության արդյունքում (չունի առաջնային մանդատ) և քաղաքական պատասխանատվություն է կրում խորհրդարանի առջև: Արդյունքում՝ այդ երկու մոդելները ունեն բարձրագույն պետական իշխանության մարմինների տարրեր համակարգեր:

Ինչ վերաբերում է Ֆրանսիայի և Ռուսաստանի Դաշնության կառավարման «մոդելների» հարաբերակցությանը, ապա նախ նշենք, որ կարելի է առանձնացնել ոչ միայն այդ երկու, այլ նաև Հայաստանի Հանրապետության, Ուկրաինայի և կիսանախագահական կառավարման համակարգ որդեգրած ենտիտրիդային ցանկացած այլ պետություններից յուրաքանչյուրի ինքնուրույն «մոդելները»: Սակայն ենտիտրիդային բոլոր այդ հանրապետությունները ակնհայտորեն ընդորինակել են Ֆրանսիայի հինգերրորդ հանրապետության կիսանախագահական համակարգը: Հետխորհրդային տարրերը «մոդելների» տարրերությունները ֆրանսիականից կայանում է նրանում, որ դրանցում ամրագրված օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանությունների միջև զապումների և հակաշիռների մեխանիզմը բալանսավորված չէ³⁰:

Հիմնվելով վերը շարադրվածի վրա, կարծում ենք, որ առավել հիմնավորված և համոզիչ է հանրապետական կառավարման ձևի երեք տարատեսակների առանձնացումը՝ նախագահական հանրապետություն, կիսանախագահական հանրապետություն, խորհրդարանական հանրապետություն:

Հանրապետական կառավարման հատուկ տարատեսակ է հանդիսանում աստվածապետությունը (Իրանի Իսլամական Հանրապետություն, Վատիկան քաղաք-պետություն): Այսպես՝ Իրանում իրավաբանորեն ամրագրված է հոգեորականների ուղղակի մասնակցությունը ոչ միայն քաղաքական կյանքին, այլև պետական կառավարման գործընթացին: Այդ երկրի 1978թ. Սահմանադրությամբ նախագահի պաշտոնի հետ միաժամանակ նախատեսված է ֆակիլի՝ ժողովրդի առաջնորդի պաշտոնը, որն զբաղեցնում է բարձրագույն հոգևոր պետերից մեկը: Նրա որոշումները պարտադիր են աշխարհիկ իշխանության համար և վճռորոշ ազդեցություն են գործում պետական քաղաքականության վրա:

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

Բացի վերը քննարկված պետական կառավարման ձևերից և դրանց տարատեսակներից արդի ժամանակաշրջանում կան երկրներ, որոնց կառավարման մոդելները այնքան յուրահատուկ են, որ դժվար է դասել այս կամ այն կառավարման ձևերին կամ ենթատեսակներին: Այսպես՝ Ըվելյան պետության գլխի և գործադիր իշխանության գործառույթները իրականացնում է մեկ կողեզրի նարման՝ դաշնային կառավարությունը (Դաշնային խորհուրդ): Կառավարությունը կազմված է յոթ դաշնային խորհրդականներից, որոնք նշանակվում են դաշնային խորհրդարանի կողմից: Սակայն կառավարությունը խորհրդարանի առջև քաղաքական պատասխանատվություն չի կրում: Դաշնային խորհուրդը իր կազմից մեկ տարի ժամկետով ընտրում է դաշնության նախագահ, որը ունի գուտ ներկայացուցչական լիազորություններ և համատեղում է նախագահի և համապատասխան դեպարտամենտի ղեկավարի (նախարարի) պաշտոնները: Իսկ, օրինակ, Սան-Մարինոյում պետության գլխի գործառույթները իրականացնում են երկու կապիտան-ուժենտներ, որոնց վեց ամիս ժամկետով ընտրում է օրենսդիր մարմինը: Կապիտան-ուժենտները իրենց լիազորությունները իրականացնում են կողեզրի գործության սկզբունքով. նրանց որոշումները պետք է փոխհամաձայնեցվեն:

Յուրահատուկ են նաև կառավարման ձևերը նախկին սոցիալիստական ճամբարի երկրներում՝ Չինաստանում, Կորեայի Ժողովրդական կրատական Հանրապետությունում, Կորյայում, Անդորրայում և այլն:

Այսպիսով, կարելի է եզրահանգել, որ ժամանակակից աշխարհում ժողովրդավարական իրավական պետության առավել նույնական կառավարման ձևերն են նախագահական, կիսանախագահական և խորհրդարանական հանրապետությունները, ինչպես նաև խորհրդարանական միապետությունը: Դրանցից որևէ մեկը չունի էական առավելություն մյուսների նկատմամբ յուրաքանչյուրը օժտված է հստակ պայմաններում դրական և բացասական հատկանիշներով: Ուստի հետագա սահմանադրական զարգացումների համատեքստում պետք է հաշվի առնել, որ նախընտրելի է այն կառավարման ձևը, տարատեսակը կամ հատուկ մոդելը, որն առավելագույն չափով համապատասխանում է պետության գոյատևման ներքին (քաղաքացիական հասարակության և քաղաքական համակարգի զարգացվածության աստիճանը) և արտաքին (այլ պետությունների հետ հարաբերությունների բնույթն ու կոնկրետ վիճակը) պայմաններին:

Ներկայացված բոլոր հանգամանքները հատկապես կարևոր է հաշվի առնել իրականացված և հետագա սահմանադրական զարգացումների համատեքստում:

¹ Տե՛ս, օրինակ՝ Конституционное право зарубежных стран. М., 2004, С. 116; Ведяхин В.М. О форме правления в современном российском государстве // Вестник Самарского гос. экон. у-та, 2006, N 4 (22), С. 193; Шапавалов В.Н. Сравнительное конституционное право. Киев, 2007, С. 126; Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական իրավունք.պատ. խմբ.Ն. Ա. Այվազյան.Երևան, 2012, էջ 424; Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մենարանություններ. Ընդ. խմբ. Գ. Հարությունյան, Ա. Վաղարշյան. Երևան, 2010, էջ 54, և այլն:

² Чиркин В.Е. Основы сравнительного правоведения. М., 1997, С. 117.

³ Տե՛ս ՀՀ Գ. Տ. 1991/18

⁴ Տե՛ս ՀՀ Գ. Տ. 1991/15

⁵ Տե՛ս ՀՀ Գ. Տ. 1991/22

⁶ Մանթամասն տե՛ս Վ.Ստեփանյան. Անցումային ժամանակաշրջանի սահմանադրական զարգացման առանձնահատկությունները ՀՀ-ում // Օրենք և իրականություն. 2003, N 16, էջ 1-2: Վ.Ստեփանյան. Կառավարման խորհրդային ձևի դեպի կիսանախագահական հանրապետությունն/Օրենք և իրականություն. 2003, N19-20, էջ1-3:

⁷ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության Նախագահի 2016 թ. փետրվարի 10-ի հրամանագիրը «Սահմանադրական բարեփոխումների իրավական ապահովման գործնքացի կազմակերպման մասին» // ՀՀ ՊՏ, 2016:

⁸ Տե՛ս, օրինակ՝ Конституционное право зарубежных стран. Под об. ред. М. В. Багдая, Э. И. Лейбо, Л. М. Энтина. М., 2008, С. 141.

- ⁹ Տե՛ս Շափովալ Վ.Ն. Сравнительное конституционное право. Киев, 2007. С. 126-127; Конституционное право зарубежных стран. Под об. ред. М. В. Баглай, Э. И. Лейбо, Л. М. Энтина. С. 142; Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական իրավունք. Պատ. Խմբ. Ն.Ա. Այվազյան. Երևան. 2012, էջ 423-445, և այլն:
- ¹⁰ Տե՛ս Մանով Գ.Ն. О понятии формы государства // Учен. зап. Таджикского у-та. 1956. Т.3. Вып. 4, С. 7.
- ¹¹ Տե՛ս Стародубский Б. А. О классификации форм государства. Свердловск, 1989, С. 840.
- ¹² Մանրամասն տե՛ս Duverger M. A. Institution poligues et droit constitutionnel. Paris, P. 1970; New Political Sistem Mode // European Journal of Political Research. Vol. 8. 1980. N 2, էջ 163:
- ¹³ Տե՛ս Կալինович Ա. Формы правления в правовом государстве (теоретико-правовой аспект). Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Санкт-Петербург. 2008, С. 64-65; Մ. Սարգսյան. ՀՀ կառավարման ձևի բարեփոխման հրամայականը իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման սահմանադրական կառուցակարգերի արդյունավետության բարձրացման համատեքստում//ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի ասպիրանտների և հայցորդների 2014 թ.նստաշրջանի նյութերի ժողովածու. Երևան, 2015, էջ 67-68:
- ¹⁴ Տե՛ս Гумилевич Л. Общее учение о государстве. СПб, 1910, С. 221.
- ¹⁵ Արցունյան Ա. Конституционализм: проблемы постсоветской реальности. М., 2013, С. 89.
- ¹⁶ ՀՀ ԳԽԸ, 1990/20
- ¹⁷ ՀՀ ԳԽԸ, 1991/4
- ¹⁸ Տե՛ս Johari J.C. Principles of Modern Political Science. New Delli. Sterling Publ. Private Ltd., 1989. P. 407
- ¹⁹ Տե՛ս Bebler A. Introduktion// Bebler A. and Seroka J. (eds.). Contemporaru Political Sistems. Classifications and Typologies.- Boulder and London: Lynne Rienner Publishers. 1990. P.6
- ²⁰ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնարանություններ/ ընդհանուր խմբագրությամբ՝ Գ.Հարությունյանի, Ա.Վաղարշյանի, Իրավունք, Երևան, էջ 28:
- ²¹ Տե՛ս, օրինակ, Конституционное право зарубежных стран, С. 143.
- ²² Տե՛ս, նույն տեղում:
- ²³ Տե՛ս Իրավաբանական գրականության մեջ օգտագործվում են «փորհրդարանական միապետություն» և «սահմանադրական միապետություն» հասկացությունները: Մեր համոզմամբ՝ երկու դեպքում էլ խոսքը գնում է, ոստ էության, միևնույն կառավարման ձևի մասին: Պարզապես առաջին դեպքում շեշտադրում կատարվում է միապետի իշխանությունը սահմանափակող մարմնի վրա, իսկ երկրորդ դեպքում՝ այն ակտի վրա (գրված կամ չգրված սահմանադրություններ), որով այդ իշխանությունը սահմանափակվում է:
- ²⁴ Տե՛ս, Ковалевский М.М. Избранные труды в 2-х ч. М., Ч 2. С. 19.
- ²⁵ Տե՛ս, օրինակ, Շափովալ Վ. Ն. Сравнительное конституционное право. Киев., 2007, С. 132.
- ²⁶ Տե՛ս, Duverger M.A. Institution poligues et droit constitutionnel. Paris. P. 1970; New Political Sistem Mode // European Jurnal of Politikal Research. Vol .8, 1980, N 2, P. 165-168.
- ²⁷ Տե՛ս, օրինակ, Ներսիսյանց Վ.Ս. Իրավունքի և պետության տեսություն. Երևան.2001, էջ 80-81:
- ²⁸ Տե՛ս Сахаров Н.А. Институт президенства в современном мире. М., 1994, С. 27.
- ²⁹ Տե՛ս Վ.Ս. Ներսիսյանց, նույն տեղում:
- ³⁰ Տե՛ս Մանրամասն տե՛ս Stephen Holmes. Superpresidentializm and it's problems // EECR. Vol 2.N4.Fall 1993/Vol 3. N1.Winter. 1994, p. 123; Արցունյան Ա. Институт Президента Республики Армения. Ереван, 1996, С. 25-33.

Александр Арутюнян
 Соискатель Государственной академии
 управления Республики Армения

РЕЗЮМЕ

Понятие и проблемы классификации формы государственного правления

В статье рассматриваются проблемы анализа формы правления, которая является одним из наиболее важных вопросов теории конституционного права.

Подчеркивая важность моделирования формы правления в различных типах правления, а также выявляя особенности между различными моделями правления с точки зрения взаимоотношений между различными государственными органами и системы сдержек и противовесов между ними, автор пришел к выводу, что в современном мире для демократического правового государства в рамках конституционных изменений является та, которая наиболее соответствует внутренним (уровень развития гражданского общества и политической системы) и внешним (природа и конкретные условия взаимоотношений с другими государствами) условиям выживания.

Ключевые слова: форма правления, президентская республика, полу-президентская республика, парламентская республика, парламентская монархия, конституционный процесс.

Aleksandr Harutyunyan
 Applicant of the Public Administration
 Academy of the Republic of Armenia

SUMMARY

The Definition and Problems of Classification of the Form of Governance

The article addresses the problems of analysis of the form of governance which is one of the most important issues of theory of constitutional law.

Stressing the importance of the modeling of the form of governance within different types of governance, as well as identifying peculiarities between different models of governance from the perspective of interrelations between different governmental agencies and the system of checks and balances among them, the author concluded that in modern world for a democratic rule-of-law State within the framework of constitutional developments the preferable governance form, type or certain model is the one which corresponds the most to the internal (the level of development of the civil society and the political system) and external (nature and exact conditions of interrelations with other states) survival conditions.

Keywords: Form of governance, presidential republic, semi-presidential republic, parliamentary republic, parliamentary monarchy, constitutional process.

ՀԱՅԿ ԿԵՍՈՅԱՆ

ՀՀ արդարադատության նախարարության
աշխատակազմի կազմակերպական-իրավական
վարչության առաջին կարգի մասնագետ,
ՀՀ Պետական կառավարման ակադեմիայի
իրավագիտության ամբիոնի ասպիրանտ

**ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԲԱԺԱՆՄԱՆ ԵՎ
ՀԱՎԱՍԱՐԱԿԾՈՒՄԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔԻ
ԶԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ԵՎ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ
ՊԱՏՄԱԻՐԱՎԱԿԱՆ ՀԻՄՈՒՆՔՆԵՐ**

Հոդվածի շրջանակներում պատմաիրավական վերլուծության է ենթարկվել ժամանակակից կարևորագույն սահմանադրական սկզբունքներից մեկի՝ իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման սկզբունքի պատմաիրավական ձևավորումը և զարգացումը։ Դեռևս աստվածաշնչյան մի շարք դրույթներում հնարավոր է գտնել բազավորական իշխանությունից անկախ գործող դատավորների։ Հոյն և Հռոմեացի մտածողները առաջարկում էին կառավարման խառը մոդելը, որի դեպքում հնարավոր կիներ խուսափել մեկ մարմնի ձեռքում իշխանության կենտրոնացումից և միաժամանակ ապահովել մասնակցային կառավարում։ Իշխանությունների բաժանման սկզբունքը առավել ամբողջական զարգացավ 17-18-րդ դարերում, երբ Զ. Լոկը, Մոնտեսքյոն, Զ. Մադյանը և այլ առաջադեմ մտածողներ Անգլիայում, Ֆրանսիայում և Ամերիկայում առաջացած քաղաքական ճգնաժամները հաղթահարելու նպատակով տարբեր մոտեցումներով և առանձնահատկություններով հանդերձ առաջ քաշեցին իշխանությունների բաժանման տեսությունը։

Հիմնարարեր - խառը կառավարում, իշխանությունների բաժանման սկզբունք, օրենսդիր իշխանություն, գործադիր իշխանություն, ֆելետախիլ իշխանություն, դատական իշխանություն։

Իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռության սկզբունքի (այսուհետև՝ իշխանությունների բաժանման սկզբունք) գաղափարի ձևավորման ժամանակի վերաբերյալ միակարծություն չկա. որոշ տեսաբաններ այն կապում են Զ. Լոկի և Մոնտեսքյոնի գաղափարների հետ, մյուսները ավելի հեռու են գնում և կապում են հոյն և հոռմեացի մտածողների գաղափարների հետ, երբեմն նաև աստվածաշնչյան դրույթների։

Իշխանությունների բաժանման սկզբունքի աստվածաշնչյան հիմունքներ։ Օ. Պապյանը, Ռիժկովը և Կրյալինան² նշում են, որ իշխանությունների բաժանման սկզբունքը ունի աստվածաշնչյան արմատներ։ Այս գաղափարը առավել ամբողջական զարգացրեց Պ. Բարենբոյմը «Պետական իշխանության բաժանման աստվածաշնչյան արմատները» աշխատությունում, որտեղ հեղինակը նշում է, որ իշխանությունների բաժանման սկզբունքի հիմնական նպատակն է խրանել իշխանության ճյուղների միջև հավասարակշռությունը և զապել չիավասարակշռված պաշտոնյաների ճգնումները։

Թագավորական իշխանությունից անկախ դատական գործառույթի մասին գրել են նաև այլ մտածողներ։ Հ. Հերցոգը նշում է, որ Դեբրուան վայելում էր արդար դատավորի համբավ, ով նատում էր ծառի տակ և լուծում էր տարարնույթ վեճեր, այդ գործընթացը կազմակերպում էր իրավականացնորեն։

Ըստ Հերցոգի՝ այս դատավարությունը համարվում է պատմությանը հայտնի ամենաժողովրդավարական դատավարությունը։

Լ. Հենկին գրում է, որ Հին կտակարանը և ԱՍՆ-ի սահմանադրությունը իրավական փաստաթրեր են։ Սահմանադրությունները, ոչ միշտ են կարգադրողական, երբեմն սահմանում են լավագույն գաղափարները ու խոստումները։ Ըստ Հենկինի՝ և Աստվածաշնչը, և սահմանադրությունը պարտավորեցնում են քաղաքական իշխանություններին և միաժամանակ գործիք են քաղաքական իշխանությունը զապելու համար։ Եթե այն ժամանակ քաղավորը սահմանափակված էր աստվածաշնչյան դրույթներով, ներկայումս ուժեղ նախագահը և կոնգրեսը սահմանափակված են սահմանադրությամբ։ Ալեքսանդր Մենը, նշում է, որ աստվածաշնչյան մի շարք դրույթներ ուղղված են բացարձակության, դոգմատիզմի և անսահմանափակ քագավորական իշխանության դեմ և քաջակերության պայքարը ինքնակալական իշխանության դեմ։ Այսպես վերլուծելով վերոնշյալ հեղինակների տեսակետները՝ կարող ենք նշել, որ աստվածաշնչյան դրույթներում հնարավոր է գտնել բազավորական իշխանությունից անկախ դատական գործառույթի մասին գաղափարները։

Պետական կառավարման կազմակերպման խնդիրները անտիկ շրջանի մտածողների զաղա-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

Վիարմերում: Հույն և հոռմեացի մտածողները կառավարում բաժանում էին ճիշտ և սխալ ձևերի: Պլատոնը ճիշտ էր համարում բազավորի օրինական իշխանությունը, օրինական ազնվագետությունը և օրինական ժողովրդավարությունը, իսկ սխալ էր համարում բռնատիրությունը, օլիգարխիան և անօրինական ժողովրդավարությունը: Ըստ Պլատոնի՝ կառավարման ճիշտ ձևերի հիմքում ընկած են չափավորությունը և փոխհամաձայնությունը, իսկ իշխանության կենտրոնացումը միապետի կամ պետատի ձեռքում հանգեցնում է բռնապետության:

Արիստոտելը նույնապես բաժանեց կառավարումը ճիշտ և սխալ ձևերի, համաձայն որի՝ ճիշտ ձևերն են միապետական կառավարումը, արիստոկրատական կառավարումը և հանրապետական կառավարումը, իսկ սխալ ձևերն են բռնատիրությունը, օլիգարխիան և ժողովրդավարությունը: Արիստոտելը պետությունում առանձնացնում է երեք մարմիններ՝ խորհրդակցական, մագիստրատուրական և դատական: Մրա վերաբերյալ Կրասնվը գրում է, որ շնայած Արիստոտելն առանձնացրեց երեք մարմիններ, սակայն նա չի անդրադանում այդ մարմինների միջև փոխհարաբերություններին՝ վերահսկողության իրականացման խնդիրներին: Ըստ Արիստոտելի՝ պատերազմի, արդարադատության և խորհրդատվության գործառույթները պետք է պատկանեն առանձնացված խմբերի: Եթե նոյն անձը միաժամանակ ծառայում է որպես զինվոր, զյուղատնտես և արիեստավոր, ապա ձախողովում է:

Վ. Ներսիսյանցը Պլատոնի և Արիստոտելի գաղափարների վերաբերյալ նշում է, որ նրանք հիմնական շեշտը դրել են ոչ թե աշխատանքի կազմակերպման ձևերի, այլ դրանց կրողների՝ սոցիալական շերտերի վրա: տարբեր շերտերի մեջ աշխատանքի արդար բաժանման հիման վրա իշխանության կազմակերպման մեջ էին տեսնում օրինականության ռեժիմի հնարավորությունը:

Պոլիբիոսը առանձնացրեց կառավարման երեք պարզ ձևեր՝ միապետություն, արիստոկրատիա և դեմոկրատիա. այսպիսի դասակարգման հիմքում, ըստ Պոլիբիոսի, ընկած է կառավարում իրականացնող մարմինների բանակը: Սիսակետությունում կառավարում է մեկ հոգի՝ միապետը, արիստոկրատիայի կառավարման դեպքում կառավարում է մի խոմք՝ արիստոկրատները, իսկ դեմոկրատիայի դեպքում կառավարում են շատեր՝ ժողովուրդը: Ըստ Պոլիբիոսի՝ կառավարման այս երեք ձևերը ժամանակի ընթացքում այլամեռվել են. միապետությունը դարձել է բռնապետություն, արիստոկրատիան՝ օլիգարխիա, դեմոկրատիան՝ ամբոխարություն, և պատմական զարգացման ընթացքում հաջորդում են միմյանց: Ըստ Պոլիբիոսի՝ կառավարումը պետք է իրականացվի տարբեր

մարմինների միջոցով, որի դեպքում միապետը, արիստոկրատների ժողովը և ժողովրդական ժողովը համատեղ կգործեն. այս ձևով իշխանությունը չի կենտրոնանա մեկ մարմնի կամ անձի ձեռքում:

Ցիցերոնը նշում է, որ բազավորը հեշտությամբ կարող է դառնալ բռնապետ, արիստոկրատիան կարող է վերածվել օլիգարխիայի, իսկ զանգվածային կառավարումը՝ ամբոխի: Ըստ Ցիցերոնի՝ կառավարման մեջ պետք է համադրել կառավարման տարրեր ձևերի տարրերը, որի դեպքում հնարավոր կիմի կանխել այլպիսի ձևախեղումները:

Այսպես՝ անտիկ շրջանի մտածողները մտածում էին այնպիսի կառավարման մասին, որի դեպքում կառավարումը իրականացվի ոչ թե մեկ հոգու՝ բազավորի, այլ նաև արիստոկրատների ժողովի և ժողովրդական ժողովի կողմից համատեղ. միայն այս ձևով հնարավոր կիմի ապահովել տարրեր խմբերի ներկայացուցությունը կառավարման գործնարարություն:

Խառը կառավարման մոդելը Հին Հունաստանում և Հռոմում: Անտիկ շրջանի մտածողների առաջարկած մոդելը գաղափարական հենքը հանդիսացան Հին Հունաստանում և Հռոմում խառը կառավարման ձևի զարգացման համար: Մ.թ.ա.6-րդ դարում Աթենքում գործում էին բնակիչներից ընտրված հինգ հարյուրի խորհուրդը, ժողովրդական ժողովը, երդվալների դատարանը և արեոպագը: Հինգ հարյուրի խորհուրդը կազմված էր 500 ինաստուն արենացիներից, ովքեր քննարկում էին կարևոր հարցերը և ներկայացնում էին ժողովրդական ժողովի հաստատմանը: Ժողովրդական ժողովը շափահաս արենացիների հավաքն էր, կառավարման բարձրագույն մարմինը, որը ընտրում էր արքոնին և դատավորներին: Արեոպագը ազգեցիկ մարմին էր, որը կարող էր վերացնել ժողովրդական ժողովի որոշումները և վերահսկել հինգ հարյուրի խորհրդի և պաշտոնյաների գործողությունները: Որոշ հեղինակներ Աթենքի կառավարման մոդելում տեսնում են իշխանությունների բաժանման տարրեր, համաձայն որի՝ հինգ հարյուրի խորհուրդը կատարում էր գործադիր իշխանության գործառույթը, ժողովրդական ժողովը՝ օրենսդիր իշխանության, իսկ արեոպագը՝ բարձրագույն դատական իշխանության: Աթենքը դեմոկրատական պոլիս էր: Հունական մեկ այլ քաղաքում՝ Սպարտայում, նոյնապես ստեղծվել էր կառավարման զարգացած համակարգ. երկիրը կառավարում էին 30 արիստոկրատներից կազմված ավագների խորհուրդը, խորհրդի անդամ էին նաև 2 թագավորները, հազվադեպ իրավիրվում էր ժողովրդական ժողովը, որը ընտրում էր խորհրդի անդամներին և հաստատում էր կարևոր որոշումներ: Սպարտան արիստոկրատական պոլիս էր:

Հին Հռոմում կառավարումը բաժանվում է երեք շրջանների՝ բազավորության, հանրապետության և

միապետության¹⁴: *Թագավորության շրջանում խառնված էին ռազմատոհմական և պետական իշխանության տարրերը՝ թագավորը և սենատը: Իշխանության գլուխը թագավորն էր, ով միաժամանակ զորքի հրամանատարն էր, քրմապետն էր և բարձրագույն դատավորը, ով ընդունում էր օրենքներ, իսկ կարևորագույն գործերը քննելիս հանդես էր գալիս որպես գերազույն դատավոր: Կառավարման մյուս մարմիններն էին սենատը կամ ավագների խորհուրդը:*

Հանրապետության շրջանում կառավարման մարմիններն էին թագավորը, ժողովրդական ժողովը, սենատը և նագիստրատուրան: Ժողովրդական ժողովը չափահան հոռմեացիների հավաքն էր: Սենատը համարվում էր խորհրդակցական մարմին, որի հետ խորհրդակցում էին մագիստրանտները, սակայն հանրապետության շրջանում սենատի լիազորությունները դուրս եկան խորհրդակցական մարմին շրջանակներից: Այդ շրջանում սենատը իշխանության մարմինների համակարգում կատարում էր հավասարակշռնան դեր. նի կողմից զայում էր ժողովրդական ժողովի պոռքկումները, մյուս կողմից նագիստրանտների կամայականությունները: Գործադիր իշխանությունը իրականացնում էին պաշտոնատար անձիք՝ նագիստրանտները, որոնք ընտրովի պաշտոնաներ էին և պատասխանատու էին ժողովրդական ժողովի առջև:

Դիկտատորայի ձևավորմամբ սկսվեց միապետական կառավարման շրջանը, երբ Սուլլան դիմեց սենատին և առաջարկեց պետությունում կարգուկանոն հաստատելու նպատակով բռլոր լիազորությունները, հանձնել մեկ մարմնի: Սուլլան ժողովրդական ժողովի կողմից նշանակվեց դիկտատոր, ժողովրդական ժողովը դադարեց գործել, և նրա լիազորություններն անցան սենատին:

Հռոմում Հանրապետական կառավարման շրջանում կառավարման մեխանիզմները բավական կանոնակարգված էին, իսկ պետական մարմինների միջև գործառույթները՝ որոշ չափով առանձնացված: Մրա վերաբերյալ Գ. Դանիելյանը նշում է, որ իշխանությունների բաժանման սկզբունքն անցել է հասարակական-քաղաքական մտքի զարգացման երկարատև ճանապարհ. սաղմնային վիճակում այն կարող ենք հանդիպել Արխատուելի, Պոլիբիոսի հայացքներում, ընդ որում՝ Հանրապետական Հռոմում այն նաև գործնականում կիրառվում էր:

Այսպես՝ Հին Հռոմում և Հունաստանում գործում էր կառավարման խառը ձևը, որի հիմքում ընկած է դրասային ներկայացուցչության գաղափարը, որի հիմնական նպատակն էր կառավարման մասնակից դարձնել հասարակության տարրերի անդամներին. այս գաղափարները հետագայում զարգացան Զ. Լոկի և Մոնտեսիոնի աշխատություններում:

Քաղաքական իրավիճակը Անգլիայում, Զ. Լոկի իրավադարական հայացքները, խառը կառավարությունց անցում իշխանությունների բաժանման տեսություն: Եվրոպայում 15-16-րդ դարերում իշխանության կազմակերպման հիմքում ընկած էր կառավարման խառը մոդելը: Ֆ. Կերնը առանձնացնում է այդ շրջանում գործող խառը կառավարման մոդելին բնորոշ երեք սկզբունքը. թագավորի իշխանությունը օրենքով սահմանափակված է, թագավորը իր որոշումները համաձայնեցնում է ժողովով ինտ և թագավորը իրավական առումով պատասխանատու է: Միաժամանակ հեղինակը նշում է, որ այս սկզբունքները չեն կիրառվում, և հիմնական պատճառը չգրված սովորույթային նորմերի և մշակույթի պակասն էր, ինչը հանգեցրել էր թագավորական անսահմանափակ իշխանության: Չնայած այն հանգամանքին, որ միապետին կից գործում էին դասային ներկայացուցչական մարմիններ, սակայն դրանք հիմնականում խորհրդակցական բնույթ ունեին և զբաղվում էին օրենսդրական գործունեությամբ, իսկ կենտրոնական իշխանությունը ամրողությամբ կենտրոնացված էր միապետի ձեռքում:

16-17-րդ դարերում Անգլիայում գործող կառավարման խառը մոդելը վերածվել էր թագավորական անսահմանափակ իշխանության: Արտոնյալ ազնիվականությունը, թագավորական իշխանությունը և եկեղեցին խոշընդոտում էին երկրի զարգացմանը. թագավորը սահմանում էր կամայական հարկեր, առևտուրը դարձնում առանձին խմբի մենաշնորհը: Այդ շրջանում գերիշխում էր թագավորական իշխանության աստվածային ծագման տեսությունը, համաձայն որի՝ Աստծո իշխանությունից բացի այլ իշխանություն չկա, որը երկրի վրա ներկայացված է թագավորական իշխանության ձևով¹⁸: Այս տեսության կողմնակիցները սրանով հիմնավորում էին թագավորական իշխանության արդար գոյությունը: Սակայն իրավիճակը Անգլիայում աստիճանաբար հեղափոխական էր դառնում:

Անգլիական պառլամենտը փորձում էր ընդարձակել իր մասնակցությունը երկրի կառավարմանը և այդ պատճառով 17-րդ դարում թագավորական իշխանության նկատմամբ դարձավ ընդդիմություն: Չարլզ 1-ինը ցրեց պառլամենտը և որոշեց միայնակ կառավարել, սակայն 1641թ. ստիպված էր նոր պառլամենտ իրավիրել, որն ընդունեց «Սեծ բողոք» փաստարությը, որտեղ նշված էին այն որոշումները, որոնք խանգարում էին պետության զարգացմանը: Սա 1642-1649թթ. հանգեցրեց քաղաքացիական պատերազմի, որի արդյունքում թագավորը գլխատվեց:

1660թ. Անգլիայում միապետությունը վերականգնվեց, Չարլզ 1-ինը և Հակոբ 2-րդը փորձեցին վերականգնել բացարձակ միապետությունը և անտեսել պառլամենտին: Պառլամենտը 1679թ. ընդու

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

նեց «Հարեաս կորպուս ակտ», որի հիմնական նպատակն էր քաղաքացիներին պաշտպանել իշխանության կամայական գործողություններից:

Անգլիայում տեղի ունեցող այս գործողությունների արդյունքում ակնհայտ դարձավ, որ գործող կառավարման մոդելը անարդյունավետ է, և անհրաժեշտ է զարգացնել կառավարման կազմակերպման նոր մեխանիզմները. այդպիսին հանդիսացավ իշխանությունների բաժանման գաղափարը, որը մի կողմից մրցակից էր գործող խառը կառավարման ձևին, իսկ մյուս կողմից զարգացնում էր այն:

Չորս Լոկի իրավարադարական հայացքները իշխանությունների բաժանման տեսության վերաբերյալ: Չ. Լոկը (1632-1704) «Քաղաքացիական կառավարման մասին երկու երկ» աշխատության 12-13-րդ գլուխներում փորձում է հաշտեցնել գործող կառավարման խառը մոդելը իշխանությունների բաժանման տեսության հետ: Նա առանձնացրեց իշխանության երեք ճյուղեր՝ օրենսդիր, գործադիր և ֆեդերատիվ, որտեղ օրենսդիր իշխանությունը սահմանում է օրենքները, գործադիրը կատարում է օրենքները և պատժում է: Միաժամանակ Լոկը առանձնացրեց ֆեդերատիվ իշխանությունը, որի հիմնական խնդիրն էր հայտարարել պատերազմ և խաղաղություն, դաշինքներ կազմել և գործարքներ կնքել:

Լոկը օրենսդիր իշխանությունը համարում էր իշխանության բարձրագույն ճյուղը և նշում էր, որ ոչ չի կարող ընդունել օրենքներ՝ օրենսդիր իշխանությունից բացի, միաժամանակ օրենսդիրը իրավունք չունի օրենքներ ընդունելու լիազորությունը հանձնել այլ մարմնի: Լոկը առանձնացրեց օրենսդիր իշխանության գործունեության երեք հատկանիշներ. օրենսդիր իշխանությունը պետք է գործի հաստատված, իրապարակված օրենքների հիման վրա, օրենքերը պետք է մշակվեն մարդկանց բարեկեցությունն ապահովելու նպատակով, և առանց անձանց համաձայնության օրենքները չպետք է բարձրացնեն զանձվող հարկերը: Թեպետ Լոկը օրենսդիր իշխանությունն առավել բարձր էր համարում իշխանության մյուս ճյուղերից, այնուամենայնիվ նշում է, որ այն սահմանափակված է իր բարձրագույն նպատակով, այն է՝ պաշտպանել մարդկանց կյանքը, ազատությունը և սեփականությունը: Լոկի կարծիքով օրենսդիր իշխանությունը չպետք է մշտապես գործի և պետք է նիստեր իրավիրի միայն այն ժամանակ, եթե կա օրենք ընդունելու անհրաժեշտություն, իսկ գործադիր իշխանությունը պետք է միշտ ակտիվ լինի, որովհետև օրենքները պետք է մշտապես կատարվեն:

Լոկի առաջարկած գաղափարները երբեմն ըննադատվել են. Կրասովը նշում է, որ չնայած Լոկը իշխանությունը բաժանեց երեք ճյուղերի, սակայն չնշեց, որ դրանք պետք է լինեն առանձին ձեռքբերում, ինչպես նաև դատական իշխանությունը

չառանձնացրեց գործադիր իշխանությունից²¹: Մյուս կողմից՝ Ս. Էրվին²² և Գվեյնը նշում են, որ Լոկը իշխանության երեք ճյուղերը չի համարում հավասար և ոչ էլ նշում է անկախության մասին: Կ. Էռնեստը Լոկին անվանում է «Անգլիական պետության կեղծ տեսության հիմնադիր»²³: Ի հակադրություն այս տեսակետի՝ Վայլը գրում է, որ ներհամարգային հարաբերությունները նույնպես քննարկվում են Լոկի աշխատությունում, և այն չի սահմանափակվում միայն իշխանության մեխանիկական բաժանման սահմանմամբ²⁴:

Լոկի տեսակետները գաղափարական հենք հանդիսացան այլ հեղինակների կողմից իշխանությունների բաժանման տեսության զարգացման համար: Չ. Լևոնը կառավարման գործառությունները բաժանեց երեք մասի՝ օրենքներ ստեղծելու, օրենքները կատարելու և վեճերը լուծելու. դրանով նա մերժում էր խառը միապետական կառավարման մոդելը: Իշխանությունների բաժանման տեսությունը զարգացավ նաև Վ. Բլեքսթոնի կողմից: «Անգլիական օրենքի մեկնաբանություններ» աշխատությունում Բլեքսթոնը նշում է, որ երբ օրենք ստեղծելու և կատարելու գործառությը վերապահված է նույն անձին կամ մարմնին, այդ գործառությները միաձուվում են, այս դեպքում մագիստրանտները կարող են ընդունել բռնակալական օրենքներ և կատարել դրանք բռնությամբ, բայց երբ դրանք գտնվում են առանձին ձեռքբերում, հնարավոր կիխնի խուսափել իշխանության կենտրոնացումից: Ըստ Բլեքսթոնի՝ դատական իշխանությունը պետք է իրականացվի հատուկ մարդկանց կողմից, ովքեր նշանակվում են բազավորի կողմից և գերծ են բազավորական ճնշումներից:

Լոկի առաջարկած գաղափարները հիմք հանդիսացան Անգլիայում առաջացած քաղաքական ճգնաժամի հաղթահարման համար: Դրա մասին է վկայում այն փաստը, որ ժամանակի ընթացքում Անգլիայում ամրապնդվեց պառլամենտական միապետությունը, և կառավարման հիմնական գործառությունները անցան պառլամենտին, որը բաղկացած էր համայնքների և լորդերի պալատներից: Պառլամենտի ընդունած օրենքները հաստատվում էին բազավորի կողմից և կատարվում նախարարների կարինեատի կողմից: Վերջինս հաշվետու էր ոչ թե բազավորին, այլ պառլամենտին: Դատավորին նշանակում էր պառլամենտը:

Այսպիսով, վերլուծելով Լոկի տեսակետները, կարող ենք նշել հետևյալը՝

- առաջին անգամ գիտական մակարդակով պետական իշխանությունը բաժանեց օրենսդիր, գործադիր և ֆեդերատիվ իշխանության ճյուղերի միջև,

- իշխանությունների բաժանման համակարգում դատական իշխանությունը չառանձնացրեց

որպես իշխանության առաջին ճյուղ և դատական գործառույթի իրականացումը վերապահեց գործադիր իշխանությանը,

- որպես իշխանության առանձին ճյուղ՝ առանձնացրեց ֆեղերատիկ իշխանությունը, որը ներկայում իշխանությունների բաժանման դասական եռաքել բաժանման արդյունքում ընդգրկված է գործադիր իշխանությունում,

- իշխանության ճյուղերը միմյանց հավասար չի համարում և նշում է, որ օրենսդիր իշխանությունը առավել բարձր է քան իշխանության մյուս ճյուղերը.

- չի նախատեսում իշխանության ճյուղերի միջև հարաբերությունների կարգավորման զարգացած զարումների և հավասարակշռության մեջանակմներ:

Քաղաքական իրավիճակը ֆրանսիայում, Սունտեսքիոյի իրավարադարական հայացքները իշխանությունների բաժանման սկզբունքի վերաբերյալ: 18-րդ դարում Ֆրանսիայում գործող բացարձակ միավետությունը Լուի 14-րդի օրոք ավելի ամրապնդվեց՝ «պետությունը ես եմ», սակայն այդ շրջանում աստիճանաբար գերիշխող էին դառնում Սունտեսքիոյի, Ռուսոյի գաղափարները, ովքեր քննադատում էին տիրող կարգերը և քարոզում էին իշխանության կամայական գործողությունների դադարեցում, իսկ իշխանության հիմք համարում էին ժողովրդի կամքը:

1788-1789թ. ֆրանսիայում վիճակը կտրուկ վատրարացավ: Իրավիճակը օրիասական էր, հեղափոխությունը՝ հասունացած. քագավորը ստիպված իրավիրեց ընդիհանուր ժողով, որը իրեն հոչակեց ֆրանսիական ժողովրդի ներկայացուցիչների ժողով՝ ազգային ժողով, իսկ որոշ ժամանակ անց՝ սահմանադիր ժողով: 1789թ. սահմանադիր ժողովը ընդունեց «Մարդու և քաղաքացու իրավունքների մասին» հոչակագիրը, որի 16-րդ հոդվածում նշված էր՝ այն պետությունում, որտեղ չկա իշխանությունների բաժանման սկզբունք, չկա ազատություն՝²⁸ 1791թ. ֆրանսիայի սահմանադրությամբ քագավորական իշխանությունը խիստ սահմանափակվեց, օրենսդիր իշխանությունը վերապահվեց պառամենտին, գործադիր իշխանությունը՝ բազավորին: Գործում էր նաև անկախ դատական իշխանությունների՝²⁹ 1795թ. ընդունվեց նոր սահմանադրություն, սակայն կարծ ժամանակ անց՝ 1804թ., Ն. Բոնապարտի գլխավորությամբ ֆրանսիան հոչակվեց կայսրություն:

Սունտեսքիոյի իրավարադարական հայացքները իշխանությունների բաժանման սկզբունքի վերաբերյալ: «Օրենքների ողին» աշխատությունում Սունտեսքիոն իշխանությունը բաժանեց օրենսդիր, գործադիր և դատական ճյուղերի միջև, որտեղ օրենսդիրը ընդունում է օրենքները, գործադիր իշխանության հիմնական խնդիրն է խաղաղություն

հաստատել և պատերազմ վարել, ուղարկել և ստանալ դեսպաններ, ապահովել հասարակական անվտանգությունը, իսկ դատական իշխանության խնդիրն է պատժել հանցագործներին և լուծել առաջացած վեճերը: Մոնտեսքյոն նշում է, որ երբ օրենսդիրը և գործադիր իշխանությունները միավորվում են նոյն ձեռքում, չի կարող լինել ազատություն, որովհետև բազավորը կամ սենատը կարող է ընդունել բռնակալական օրենքներ և կատարել բռնությամբ, եթե դատական իշխանությունը միացված է գործադիր իշխանությանը, կարող է գործել բռնությամբ և ճնշումներով՝³⁰

Հստ Մոնտեսքյոյի՝ գործադիր իշխանությունը պետք է լինի միապետի ձեռքում, որը ունի գործունեության բնական սահմանափակվածություն: Օրենսդիր իշխանությունը իրավունք չունի կատարել գործադիր իշխանության լիազորություններ, սակայն իրավունք ունի քննարկելու, թե օրենսդիր իշխանությունը ինչ ձևով պետք է գործադիր իշխանությունը կյանքի կոչի իր ընդունած օրենքները:

Ի տարբերություն Զ. Լոկի՝ Մոնտեսքյոն դատական իշխանությունը առանձնացրեց գործադիր իշխանությունից և նշում է, որ կառավարման տարրեր ձևերում դատարանները ունեն տարրեր կարգավիճակներ. բռնապետությունում բազավորի կամայականությունները համարվում են օրենքի հիմքը, իսկ դատավարությունը կամայական գործությաց է: Միապետությունում բազավորը գործում է օրենքի հիմնան վրա, հանրապետությունում կա օրենքի գերակայություն, և դատավորները ընտրվում են ժողովրդի կողմից, ֆիքսված կարճ ժամանակով: Հստ Մոնտեսքյոյի օրենքները պետք է այնքան պարզ լինեն, որ դատավորը միայն կիրառի և ոչ թե մեկնաբանի դրանք: Դատավորը պետք է լինի ոչ ավելին, քան բերան, որը պետք է արտասանի օրենքի պահանջը և չկարողանա ո՛չ մեղմացնել և ո՛չ էլ խստացնել պատիժը: Միաժամանակ Մոնտեսքյոն կարևորում էր դատական ընթացակարգերը՝ նշելով, որ արագ որոշումը կարող է լինել էժան և հեշտ, ինչը հասուկ է բռնապետությանը, մինչդեռ սահմանափակ միավետության դեպքում կարող են լինել երկար ձևական ըննություններ:

Որոշ տեսաբաններ Մոնտեսքյոյի գաղափարների ակունքները կապում են անտիկ շրջանի մտածողների գաղափարների հետ: Այսպես՝ Մ. Նուլիգը նշում է, որ շատ թե քիչ Մոնտեսքյոն իր ոգեշնչումը ստացել է Արխանտեսի, Պոլիքիոսի և այլոց գաղափարներից: Որոշ հեղինակներ նշում են, որ Լոկը և Մոնտեսքյոն չեն հայտնագործել իշխանությունների բաժանման սկզբունք. նրանց արտահայտած գաղափարները ուղղված են եղել բազավորի և պառամենտի միջև առաջացած կոնֆլիկտի լուծմանը, սակայն դեռևս չին Հռոմում նույնական եղել է նմանատիպ կոնֆլիկտ, որի լուծումը փորձել են գտնել Ցիցերոնը և Պոլիքիոսը: Վայր գրում է, որ

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

Մոնտեքյոն ճանապարհ հարթեց իշխանություն-ների բաժանման սկզբունքի համար, որը տարբեր ճանապարհներով զարգացավ Անգլիայում, Անգլիկայում և Եվրոպական այլ պետություններում. այն երկար չմնաց որպես անգլիական տեսություն և շուտով դարձավ սահմանադրական կառավարման համընդհանուր սկզբունք՝ : Ըստ Ֆիների՝ Մոնտեքյոն պարզապես մտածում էր, թե ինչպիսի միջոցներ են անհրաժեշտ, որպեսզի սահմանափակի բազավորական իշխանությունը : Հեզելը Մոնտեքյոյի «Օրենքների ողին» աշխատությունը անվանեց հավերժական ստեղծագործություն :

Մոնտեքյոյի տեսակետների վերաբերյալ ձևավորվել է նաև Ժմանողական վերաբերմունք. այսպես՝ Զ. Էյսմանը՝ գրում է, որ «Օրենքների ողին» աշխատությանը եղել է սխալ մեկնաբանված, որտեղ երբեք չի նշվել իշխանության բաժանման մասին, ոչ այս անվանումով, ոչ մեկ այլ: Ըստ Էյսմանի՝ «Օրենքների ողին» աշխատությունում խոր չկա իշխանության ճյուղերի մասնագիտացման և անկախության նախն, որոնք ներկայում համարվում են իշխանությունների բաժանման կարևոր հատկանիշները:

Այսպես՝ վերլուծելով Մոնտեքյոյի տեսակետները՝ կարող ենք նշել հետևյալը՝

- Աշակեց իշխանության բաժանման դասական եռարթ տեսությունը,

- որպես իշխանության ինքնուրույն ճյուղ՝ գործադիր իշխանությունից առանձնացրեց դասական իշխանությունը,

- ի տարբերություն Լոկի՝ ֆեներատիվ իշխանությունը չառանձնացրեց գործադիր իշխանության ճյուղից,

- ի տարբերություն Լոկի՝ իշխանության ճյուղից ոչ մեկին առանձնահատուկ նախապատվություն չտվեց:

Ուստի, Ժ. Բողինը, Թ. Հորսը, նույնական բնարկում են կառավարման կազմակերպման հարցերը: *Ուստան նշում* է, որ օրենսդիր իշխանությունն արտահայտում է քաղաքական օրգանիզմի կամքը, իսկ գործադիր իշխանությունը՝ նրա ուժը, քանի որ օրենսդիր իշխանությունը պատկանում է ժողովրդին, հետևաբար նրան է պատկանում նաև պետական կառավարման ձևը ընտրելու իրավունքը, իսկ գործադիր իշխանությունը լիազորված է գործադրելու օրենքները և պահպանելու ազտությունը: Ուստի մի շարք գաղափարներ ամրագրվեցին «Մարդու իրավունքների համընդհանուր հոչակագրում» և Գրանցիայի 1791թ. սահմանադրությունում: Երբեմն Ուստոյին ներկայացնում են իշխանությունների բաժանման տեսության հակառակորդ՝, սակայն Զկիրկինը նշում է, որ Ուստոյ այս տեսության վերաբերյալ բացասական վերաբերմունք չի ունեցել և իրականում մերժում է պետական ինքնիշխանության և ոչ թե իշխանություն-

ների բաժանման գաղափարը:

Ժ. Բողինը և Թ. Հորսը պաշտպանում էին անսահմանափակ բազավորական իշխանությունը: Ժ. Բողինը փորձում է արդարացնել բազավորական իշխանության գոյությունը: Ըստ Բողինի՝ Աստծուց հետո ամենաբարձր իշխանությունը սուվերեն բազավորի իշխանությունն է, որին Աստվածը ստեղծել է, որպեսզի կատարի իր հրամանները, մարդիկ պետք է հարգեն ու մեծարեն նրա վեհությունը և լինեն հնազանը: Ըստ Բողինի՝ բազավորին բնորոշ է հետևյալ հատկանիշները՝ օրենք ստեղծելու և հպատակներին պարտավորեցնելու իրավասություն, որը բացառիկ է. բազավորը հայտարարում է պատերազմ և հաստատում է խաղաղություն, որպես գերազուն դատարան՝ լուս է բողոքներ, նշանակում և ազատում է բարձրաստիճան պաշտոնյաներին, սահմանում և հավաքում է հարկեր, ինչպես նաև հատում է դրամներ: Այս ամենով հանդերձ՝ Բողինը չի բացառում բազավորին կից խորհրդակցական մարմնի գոյությունը, բայց միաժամանակ նշում է, որ բազավորը կարող է այնքան իմաստուն և փորձված լինել, որ լինի ամենամեծ խորհրդատուն, և որպես այդպիսին՝ նշում է Լույ 16-րդին և Չարլզ 5-րդին, ովքեր հետևում էին Հուլիոս Կեսարի օրինակին և ոչ-քի չին վստահում իրենց ծրագրերը: Բողինը նշում է, որ Միապետին կից պետք է գործի նաև մազիստրանտների խորհուրդ, որոնք լինում են երեք տեսակի՝ բազավորի մազիստրանտներ, որոնք ենթարկվում էին միայն բազավորին, մազիստրանտներ, ովքեր ենթակա եին նախորդ երկու տեսակի մազիստրանտներին. Վերջիններս կարող էին հրաման տալ միայն մասնավոր անձանց:

Ժ. Հորսը «Լույարան» աշխատությունում նշում է, որ բազավորի անձը մարմնավորում է պետությունը: Այս գաղափարը հետազոյտմ զարգացրեց Սափնողան՝ «Թագավորը հենց բուն պետությունն է», պետական իշխանության բաժանում նշանակում է քայլայել այն, քանի որ բաժանված իշխանությունները ոչնչացնում են միմյանց:

Այսպիսով՝ Բողինը և Հորսը չին ընդունում իշխանությունների բաժանման սկզբունքը. սրանով փորձում էին պետությունում ապահովել կայունություն, որը պատկերացնում էին բոլոր գործառույթների կենտրոնացմամբ մեկ անձի՝ բազավորի ձեռքում:

Քաղաքական իրավիճակը ԱՄՆ-ում, Զ. Մայլսինի, Ա. Համիլտոնի, Ջ. Փեյջի իրավարարական հայացքերը իշխանությունների բաժանման սկզբունքի վերաբերյալ: 17-18-րդ դարերում Ամերիկայում ստեղծվեցին 13 անգլիական գաղութներ: 1776թ. գաղութները մշակեցին «Համադաշնության հոդվածներ և հավերժ միություն» համաձայնագիրը, որով հիմնեցին ֆեներատիվ պետություն:

Այնուհետև մշակվեցին նահանգային սահմանադրություններ, որոնք հիմնված էին իշխանության՝ բաժանման սկզբունքի վրա. օրինակ՝ Վիրջինիայի սահմանադրությունը նշվում էր, որ օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանությունները պետք է միմյանցից առանձին լինեն:

Աստիճանաբար ակնհայտ էր դառնում, որ նահանգների միջև պետք է լինի առավել սերտ համագործակցություն: Այս հարցում կարևոր նշանակություն ունեցավ «Ֆեդրալիստ» կոչվող 85 հոդվածների շարքը, որի հետինակներն էին Ա. Համիլթոնը, Ջ. Չեյլ և Ջ. Մայհանը, ովքեր նաև սահմանադիր ժողովի անդամներ էին:

Սահմանադիր հայրերի համար զաղափարական առյուղ են հանդիսացել նաև անտիկ շրջանի մտածողների գաղափարները: Թ. Չեֆերսոնը և Ջ. Մայհանը ծանոթ են ներկա Պոլիտիկոսի դատողություններին: Երբ Մայհանը նշում է, որ ամբողջ իշխանության կենտրոնացումը՝ օրենսդիր, գործադիր և դատական, նույն ձեռքում՝ մեկ, մի քանի կամ շատ, ժառանգական, ինքնանշանակված կամ ընտրված, կարող է վերածվել բռնակալական իշխանության, դրանով բացահայտում է Պոլիտիկոսի աշխատության ազդեցությունը, քանի որ նույն տերմիններն օգտագործել են նաև Պոլիտիկոսը: Ա. Համիլթոնը մտահոգություն է արտահայտում, որ եթե շատ միտվենք դեպի դեմոկրատիա, շուտով կհայտնվենք միավետությունում: Նրա մտահոգության հիմքում ընկած էին Պոլիտիկոսի գաղափարներ՝ դեմոկրատիան ճանապարհ է հարրում դեպի բռնապետություն:

«Ֆեդրալիստ» հոդվածաշարի 47-րդ համարում Ջ. Մայհանը հիմնավորում է իշխանությունների բաժանման տեսությունը և նշում է, որ ամբողջ իշխանության կենտրոնացումը նույն ձեռքում՝ մեկ, մի քանի կամ շատ, ժառանգական, նշանակված կամ ընտրված, կարող է վերածվել բռնապետության՝⁴⁴:

ԱՄՆ-ի սահմանադրության ընդունումը և իշխանությունների բաժանման սկզբունքը: Գաղութների միջև հարաբերությունները գարգացնելու նպատակով 1787թ. մայիսին երավիրվեց սահմանադիր ժողով, որին տարբեր նահանգներից ներկայացված էին Վիլսոնը, Բ. Քրանկինը, Ջ. Մայհանը, Ա. Համիլթոնը և այլք: Նրանք համակարծիք էին իշխանությունների բաժանման սկզբունքի հարցում և նշում էին, որ օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանության ճյուղերը այնքան ներդաշնակ պետք է գործեն, որ որևէ մեկը չկարողանա գերիշխել: Սահմանադիր հայրերից Ջ. Չեյլ համոզված էր, որ իշխանության ճյուղերը պետք է առհավետ բաժանված լինեն և վերահսկեն միմյանց: Լուսի Ֆիշերը գրում է, որ սահմանադիր հայրերը հասկանում էին իշխանության ճյուղերի միջև զապումների և հավասարականության անհրաժեշտությունը. իշխանու-

թյան ճյուղերի մեխանիկական բաժանումը կհանգեցնի իշխանության մեկ ճյուղի կողմից մյուսի լիազորությունների զավթման⁴⁵: Սիածամանակ գիտակցում էին այն բացառիկ անհրաժեշտությունը, որ պետք է հաշտեցնել երկու տարրեր իշխանություններ՝ նահանգային իշխանությունները և կենտրոնական իշխանությունը:

Երկարատև քննարկումներից հետո 1787թ. սեպտեմբերին ընդունվեց ԱՄՆ-ի սահմանադրությունը, որը հիմնված է իշխանությունների բաժանման և զապումների ու հակակշիռների սկզբունքների վրա: Սահմանադրության 1-ին հոդվածի համաձայն՝ օրենսդիր իշխանությունը իրականացվում էր Կոնգրեսի կողմից, որը բաղկացած էր սենատից և ներկայացուցիչների պալատից: Գործադիր իշխանությունը վերապահված էր նահանգային, իսկ դատական իշխանությունը՝ գերազույն դատարանին:

Վայլը, քննարկելով Ամերիկայում գործող իշխանությունների բաժանման նորելը, այն քննութագրում է երկու հատկանիշներով՝ իշխանության ճյուղերի բաժանում և զապումների ու հավասարակշռության մեխանիզմների առկայությունը⁴⁶: Զնայած սահմանադրությունում անմիջականորեն չի նշվում իշխանությունների ոչ բաժանման սկզբունքը և ոչ էլ զապումների ու հակակշիռների մասին, սակայն սահմանադրական նորմների վերլուծությունից ակնհայտ է, որ իշխանության ճյուղերի միջև գործում է զապումների և հավասարակշռության նկուն համակարգ, մասնավորապես՝ սենատը առաջարկում է նահանգային նշանակել պաշտոնյաներին ներառյալ գերազույն դատարանի դատավորությունը: Վայլը կողմից՝ նահանգայի ստորագրում է կամ վետո է կիրառում օրենսդիր իշխանության կողմից ընդունած օրենքների վերաբերյալ, ապահովում է օրենքների կատարումը, սենատի համաձայնությամբ նշանակում է գերազույն դատարանի դատավորներին և այլ պաշտոնյաներին, կնքում է պայմանգրեր: Գերազույն դատարանը օրենսդիր իշխանության կողմից ընդունված օրենքների միջոցով լուծում է առաջացած վեճերը:

Այսպիսով՝ ԱՄՆ-ի սահմանադրությունը զարգացած իշխանությունների բաժանման սկզբունքի վերաբերյալ կարող ենք նշել հետևյալը.

- Պետական իշխանությունը բաժանված է օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանությունների ճյուղերի միջև:

- Զնայած սահմանադրության տեքստում անմիջականորեն չի նշվում իշխանությունների բաժանման, զապումների և հավասարակշռության մեխանիզմների մասին, սակայն այն և կառուցարգային, և ֆունկցիոնալ առումներով կառուցվում է

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

հենց այս սկզբունքների վրա:

- Իշխանության ճյուղերը հավասար են, և որևէ մեկը գերակայություն չունի մյուս ճյուղի նկատմամբ:

- Օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանության ճյուղերի հարաբերությունների հիմքում ընկած են զարումների և հավասարակշռության մեխանիզմները:

Այսպիսով, վերլուծելով իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռության սկզբունքի պատմափորձական ձևավորումը և զարգացումը՝ կարող ենք նշել, որ իշխանությունների բաժանման սկզբունքը հայեցակարգային առումով զարգացել է դեռևս անտիկ շրջանի մտածողների զարակարնե-

րում, ովքեր առաջարկում էին կառավարման կազմակերպման խառը մոդելը, որի հիմնական նպատակն էր խուսափել իշխանության կենտրոնացումից և ապահովել մասնակցային կառավարում: 17-18-րդ դարերում Զ. Լոկի, Մոնտեարյոյի, Թ. Ջեֆերսոնի գաղափարները հիմք դարձան Անգլիայում, Ֆրանսիայում և Ամերիկայում իշխանությունների բաժանման տեսության զարգացման համար, որով իշխանությունը բաժանվեց օրենսդիր, գործադիր և դատական ճյուղերի միջև, որոնք իրականացնում էին առանձնացված գործառույթները:

¹ Տե՛ս Raphael A. Papian, «The Christian roots of contemporary law», Moscow, Norma publishers, 2002, էջ 218:

² Տե՛ս T.Ф. Կրյալինա, С.А. Րյայկով, “Разделение власти как политico-правовое условие ее стабильности”, Ползуновский вестник N 3, 2006, С. 40, հասանելի էր՝ http://elib.altstu.ru/elib/books/Files/pv2006_03_1/pdf/040kryak.pdf

³ Տե՛ս Peter Barenboim, «Biblical roots of separation of powers». Moscow, 2005., հասանելի էր՝ էջ 31. http://www.florentine-society.ru/pdf/Biblical_Roots_of_Separation_of_Powers.pdf

⁴ Տե՛ս Haim Herzog, «The Heroes of Israel» St. Petersburg, 1992, էջ 21.

⁵ Տե՛ս Henkin L., The constitution and other Holy Writ, human rights and divine commands. the judeo christian tradition and the US Constitution proceed in conference at Anneberg research institute, 1987, էջ 61-62.

⁶ Տե՛ս Christianity for the twenty-first century // The Life and Work of Alexander Men / Elizabeth Roberts and Ann Shukman (eds.). SCM press, էջ 11.

⁷ Տե՛ս Վ. Ներսեսյանը, «Քրավունիքի և պետության տեսություն», Երևան, «Նախիք», 2001թ. էջ 76. հասանելի էր՝ www.eiu.am/files/1007_irav.tesutyun.doc

⁸ Տե՛ս Laws, III, «The Dialogues of Plato», translated by B. Jowett, «Oxford», 1892, էջ 72. հասանելի էր՝ <http://oll.libertyfund.org/titles/767>

⁹ Տե՛ս Краснов Ю.К., “Принцип разделение властей в России”, теория и практика / Ю.К. Краснов // Право и управление. XXI век. 2005. N1. C. 2, հասանելի էր՝ <http://mgimo.ru/files/33210/33210.pdf>

¹⁰ Տե՛ս Нерсесянц, “Платон”, Юрий. Лит., Москва, 1984, С. 71.

¹¹ Տե՛ս F. W. Walbank, «Polybius» (Berkeley: University of California Press, 1990) էջ 135-137, տես նաև «A Historical Commentary on Polybius» (Oxford: Clarendon Press, 1957), էջ 640, 643-647:

¹² Տե՛ս Цицерон М.Т., “Диалоги о государстве”, Москва, “О законах”, 1996. С. 224.

¹³ Տե՛ս Խորանյան Վ.Ն., «Պետության և իրավունիքի տեսություն». «Գոյ» հրատ., Երևան, 1997թ. էջ 129-130: հասանելի էր՝ <http://library.anau.am/images/stories/grqer/hasarak/Khropanyuk.pdf>

¹⁴ Տե՛ս Գառնիկ Սաֆարյան, Արմեն Եսայան, «Հռոմեական իրավունիք», ուսումնական ձեռնարկ, «Երևան» 2011թ. էջ 35, հասանելի էր՝ http://www.ilp.rau.am/uploads/blocks/0/1/138/files/uch_posobie_safaryan.pdf

¹⁵ Տե՛ս Անիերս Է. “История европейского права”. М.: Издательство НОРМА, 1996. С. 217.

<http://www.tstu.ru/book/elib/pdf/2005/kosov1.pdf>

¹⁶ Տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական իրավունիք», Եր.: ԵՊՀ հրատ., 2008, էջ 151:

¹⁷ Տե՛ս F. Kern, «Kingship and law in the middle ages» 1968, էջ 181, 187, 194, տես նաև՝ W. Ullman, «Principles of Government and Politics in the Middle Ages» 1966, էջ 22:

¹⁸ Տե՛ս R. Carlyle, A. Carlyle, «A history of medieval political theory in the west», vol.3. էջ 152:

¹⁹ Հասանելի էր՝ <http://socscerv2.socsci.mcmaster.ca/econ/ugcm/3ll3/carlyle/MedPolTheory03.pdf>

²⁰ Տե՛ս J. Locke, «Two Treatises on Government» (P. Laslett, ed. 1970), էջ 380-386:

- ²⁰ Տե՛ս J. Locke, նշված աշխատության էջ 375- 376:
- ²¹ Տե՛ս Կրասնօվ Ю.Կ. նշված աշխատության էջ 2:
- ²² Տե՛ս Marcel Bode, «Political philosophy of John Locke», GRIN Verlag, 2008, էջ 9, հասանելի էր՝ <https://www.chapters.indigo.ca/en-ca/books/political-philosophy-of-john-locke/9783638018241-item.html>
- ²³ Տե՛ս G.B.Gwyn, «the meaning of separation of powers» 3 (1963).
- ²⁴ Տե՛ս J. W. Gough, «John Locke's Political Philosophy». London, Oxford university press, 1973, էջ 104:
- ²⁵ Տե՛ս M. Vile, «Constitutionalism and the Separation of Powers», (Oxford University Press 1967,2d ed. 1998), էջ 64.
- ²⁶ Հասանելի էր՝ <http://oll.libertyfund.org/titles/677>
- ²⁷ Տե՛ս G. Lawson, «An examination of the political part of Mr Hobbs his Leviathan» London, 1657, էջ 8:
- ²⁸ Տե՛ս Commentaries on the Laws of England in Four Books 7 ed. (1775) Vol 1, էջ 146:
- ²⁹ Տե՛ս National Assembly of France, «Declaration of the rights of man and citizen», 1789, article 16, հասանելի էր՝ http://www.10thaf.info/Declaration_of_the_Rights_of_Man_and_of_the_Citizen.pdf
- ³⁰ Տե՛ս «The spirit of laws», Charles de Secondat, Baron de Montesquieu 1748, translated by Thomas Nugent 1752, kitchener 2001, էջ 178, հասանելի էր՝ <http://socserv2.socsci.mcmaster.ca/econ/ugcm/3ll3/montesquieu/spiritoflaws.pdf>
- ³¹ Տե՛ս M. Hullung, «Montesquieu and the Old Regime», Berkeley, University of California Press, 1976, էջ 2:
- ³² Տե՛ս Ratnapala, Suri «John Locke's Doctrine of the Separation of Powers: A Re-Evaluation» American Journal of Jurisprudence: Vol. 38: Iss. 1, Article 8. 1993, էջ 190, հասանելի էր՝ <http://scholarship.law.nd.edu/ajj/vol38/iss1/8/>
- ³³ Տե՛ս M. Vile, նշված աշխատության, էջ 105:
- ³⁴ Տե՛ս U. Sharma, S.Sharma «Principles and theory of political science» volume 2, «New Delhi», 2007, էջ 548: https://books.google.am/books?id=qdZ3VRRLDrgC&pg=PA547&lpg=PA547&dq=Jean+Bodin++separation+of+power&source=bl&ots=RxOHqiCjJc&sig=a6jyXi_Uf4AlC0kXvh0EuKAv7uI&hl=ru&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q=Jean%20Bodin%20%20separation%20of%20power&f=false
- ³⁵ Տե՛ս Нерсесянц В.С. «Философия права Гегеля», «Юристъ», Москва,1998, С. 22.
- ³⁶ Տե՛ս Eisenmann Charles, "L' "Esprit des lois" et la séparation des pouvoirs", in R. Crarré de Malberg, *Mélanges*, Paris, Librairie du Recueil Sirey 1933,, էջ 165- 192:
- ³⁷ Տե՛ս Чиркин В.Е. «Государственное управление», «Юристъ», Москва, 2001, С. 50-51.
- ³⁸ Տե՛ս Jean Bodin ,Six books of the commonwealth, translated by M. J. Tooley էջ 40: հասանելի էր՝ http://www.yorku.ca/comminel/courses/3020pdf/six_books.pdf
- ³⁹ Տե՛ս Jean Bodin. Նշված աշխատության էջ 43-44:
- ⁴⁰ Տե՛ս Jean Bodin. Նշված աշխատության էջ 77:
- ⁴¹ Տե՛ս Jean Bodin. Նշված աշխատության էջ 85:
- ⁴² Տե՛ս Томас Гоббс, "Избранные произведения" Т.1, "Москва"1964, С. 371.
- ⁴³ Տե՛ս Constitution of Virginia, adopted on June 29, 1776. հասանելի էր՝ <http://www.law.gmu.edu/assets/files/academics/founders/VA-Constitution.pdf>
- ⁴⁴ Տե՛ս Alexander Hamilton, John Jay, James Madison, «The federalist», edited by George W. Carey and James McClellan, the federalist No. 47, էջ 267. հասանելի էր՝ http://files.libertyfund.org/files/788/0084_LFeBk.pdf
- ⁴⁵ Տե՛ս «Separation of Powers in Russia and Ukraine a comparative perspective conference proceedings», edited by F. Joseph Dresen and William E. Pomeranz Washington, էջ 9, հասանելի էր՝ https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/OP306_Final.pdf
- ⁴⁶ Տե՛ս Vile, Politics in the USA, 1999, էջ 6. հասանելի էր՝ http://samples.sainsburysebooks.co.uk/9781134662036_sample_544625.pdf

Айк Кесоян

Аспирант Академии государственного
управления Республики Армения

РЕЗЮМЕ

*Историко-правовые принципы формирования и развития принципа
разделения и уравновешивания властей*

В рамках статьи историко-правовому анализу было подвергнуто формирование и развитие одного из важнейших современных конституционных принципов – принципа разделения и уравновешивания властей. Еще в ряде библейских положений можно найти судебную функцию, независимую от находящейся в зародышевом состоянии королевской власти. Греческие и римские мыслители предлагали смешанную модель правления, при котором было бы возможно избежать централизации власти в руках одного органа и в то же время обеспечить участие в управлении. Принцип разделения властей достиг большей полноты в XVII – XVIII веках, когда Джон Локк, Монтескье, Дж. Мэдисон и другие известные мыслители в Англии, Франции и Америке, при различиях и особенностях в подходах к преодолению политических кризисов, выдвинули принцип разделения властей.

Ключевые слова: смешанное управление, принцип разделения власти, законодательной власти, исполнительной власти, федеральной власти, судебной власти.

Hayk Kesoyan

PhD Student of Public Administration
Academy of the Republic of Armenia

SUMMARY

*Historical and legal principles of the formation and development of the principle
of separation and balance of powers*

In this article the formation and development of one of the most important modern constitutional principles - the principle of separation and balance of powers has been subjected to historical and legal analysis. Even in some biblical provisions judicial function independent of being in the embryonic state of the royal power can be found. Greek and Roman thinkers offered a mixed model of government in which it would be possible to avoid the centralization of power in the hands of one body, and at the same time to ensure the participation in the management. The principle of separation of powers has reached more fullness in the XVII - XVIII centuries, when John Locke, Montesquieu, J. Madison and other well-known thinkers in England, France and America, with the differences and peculiarities in approaches to overcome the political crisis, put forward the principle of separation of powers.

Keywords: Mixed government, the principle of the separation of powers, legislative power, Executive power, federative power, judicial power.

ՊԱՐԳԵՎ ՍԱՐՈՅԱՆ

Երևանի պետական համալսարանի իրավագիտության
ֆակուլտետի Սահմանադրական իրավունքի ամբիոնի
ասալիրանտ

ՎԱՐՉԱԿԱՆ ԱԿՏԻ ՎԱՐՉԱԿԱՆ ԲՈՂՈՔԱՐԿԱՆ ԵՎ ԴԱՏԱԿԱՆ ԿԱՐԳՈՎ ՎԻՃԱՐԿԱՆ ԺԱՄԿԵՏՆԵՐԸ

Վարչարությամբ պատճառված վնասի հատուցման նախապայմանն այն իրավական ակտը, զոր-
ծողությունը կամ անգործությունը ոչ իրավաչափ ճանաչելն է, որով պատճառվել է վնասը: Այս համա-
տեքստում մեծ կարևորություն է ձեռք բերում օրենսդրությամբ սահմանված ժամկետում և կարգով վնաս
պատճառած վարչական ակտի վիճարկումը: ՀՀ օրենսդրության վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ վար-
չական ակտի վարչական և դատական կարգով վիճարկման համար նախատեսված ժամկետները միաս-
նական չեն, ինչը կարող է խնդիրներ հարուցել վարչական ակտի վիճարկման գործընթացում:

**Հիմնարարեր – Եյուրափակական ժամկետ, դատավարական ժամկետ, վարչական ակտի վարչա-
կան բողոքարկում, վարչական ակտի դատական կարգով վիճարկում, հայցադիմումը վերադարձներու մա-
սմին որոշում, հայցադիմումը վարույթ ընդունելու մերժելու մասին որոշում, բաց բողնիված ժամկետի վերա-
կանգնում:**

Հայստանի Հանրապետության վարչական դատավարության օրենսգրքի 72-րդ հոդվածով սահմանվում են վարչական դատարան հայց ներկայացնելու ժամկետները: Այդ հոդվածը տարբեր հայցատեսակների ներկայացման համար նախատեսում է տարբեր ժամկետներ: Վարչական դատարան հայց ներկայացնելու ժամկետների կապակցությամբ մեզ հետաքրքրում է այդ ժամկետների իրավական բնույթի հարցը, ուստի հաշվի առնելով, որ տարբեր հայցատեսակների համար սահմանված ժամկետները միևնույն բնույթն ունեն, քննարկման ընթացքում մեզ համար որպես օրինակ կդիտարկենք վիճարկման հայց ներկայացնելու համար սահմանված երկամյա ժամկետը:

Վարչական դատարան վիճարկման հայցով դիմելու ժամկետի իրավական բնույթի վերաբերյալ գիտության մեջ առկա մոտեցումները հետևյալն են. առաջին մոտեցման համաձայն՝ այն պետք է դիտարկել որպես հայցային վաղեմության կրծան ժամկետ: Երկրորդ տեսակետը հանգում է նրան, որ վիճարկման հայց ներկայացնելու ժամկետը դատավարական ժամկետ է: Գրականության մեջ քննարկվում է ևս մեկ տարբերակ, ըստ որի՝ վարչական դատարան դիմելու ժամկետը հայցային վաղեմության ժամկետից տարբերվող այլ նյութափակական ժամկետ է, որը դատարանը կիրառում է առանց մյուս կողմի միջնորդության:

Վիճարկման հայց ներկայացնելու ժամկետը կապակցությամբ մեծ առաջ է լինում նաև այդ ժամկետը բաց բողնիված ակտի վիճարկման հայց ներկայացնելու ժամկետը դատավարական ժամկետ է: Այդ խնդիրի լուծման եղանակից կախված՝ տարբեր կերպ է լուծվում նաև այդ ժամկետը բաց բողնիված համարելու հարցը: Վարչական ակտի վիճարկման հայց ներկայացնելու ժամկետը դատավարական ժամկետ համարելու դեպքում դրա բացքողնման հետև գործի վարույթը կարծելը, իսկ քննարկվող ժամկետը որպես նյութափակական ժամկետ դիտելու պայմաններում դրա բացքողնման կհանգեցնի ներկայացման հայցի մերժման, սակայն գործն այդ դեպքում կըննի ըստ էության: Այլ կերպ ասած՝ վարչական դատարան դիմելու ժամկետը դատավարական կամ նյութափակական դիտելու տարբերությունը դրսերվում է դրա բացքողնման արդյուն-

քում առաջացող հետևանքների մեջ. առաջին դեպքում գործը դատարանում ընդհանրապես չի քննվում, և գործի վարույթը ավարտվում է այն պահին, եթե դատարանը հաստատում է ժամկետի բացքոնման փաստը, իսկ երկրորդ դեպքում գործը քննվում է ըստ էության, սակայն հայցը մերժվում է:

Այսպիսվ, վիճարկման հայց ներկայացնելու ժամկետի իրավական բնույթի վերաբերյալ գիտության մեջ առկա մոտեցումները հետևյալն են. առաջին մոտեցման համաձայն՝ այն պետք է դիտարկել որպես հայցային վաղեմության կրծան ժամկետ: Երկրորդ տեսակետը հանգում է նրան, որ վիճարկման հայց ներկայացնելու ժամկետը դատավարական ժամկետ է: Գրականության մեջ քննարկվում է ևս մեկ տարբերակ, ըստ որի՝ վարչական դատարան դիմելու ժամկետը հայցային վաղեմության ժամկետից տարբերվող այլ նյութափակական ժամկետ է, որը դատարանը կիրառում է առանց մյուս կողմի միջնորդության:

Վիճարկման հայց ներկայացնելու ժամկետը կրծան հայցային վաղեմության ժամկետ դիտելու մոտեցման առաջ կապակցությամբ մեծ առաջ է լինում նաև դատավարական ժամկետի այդ տեսանկյունից մոտենալու պարագայում զգալիորեն կարող է կրծատվել վարչական ակտի վիճարկման հայց ներկայացնելու հնարափորություն ունեցող անձանց շրջանակը, քանի որ, ինչպես հայտնի է, հայցային վաղեմության ժամկետը բաց բողնիված հարգելի պատճառ են համարվում միայն հայցվորի անձի հետ անխղելիորեն

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

կապված հանգամանքները: Դա նշանակում է, որ եթե առկա է վիճարկման հայց ներկայացնելու ժամկետի բացքոնման հարգելի, սակայն ոչ հայցփորի անձի հետ անխօդելորեն կապված պատճառ, ապա այդ ժամկետը ենթակա չէ վերականգնման:

Բացի այդ, ինչպես իրավացիորեն նշում է Ա. Վ. Սկզբոցվը, քննարկվող ժամկետը չի կարող դրակից որպես հայցային վաղեմության կրծատ ժամկետ, քանի որ դրա նկատմամբ կիրառելի չեն հայցային վաղեմության ընդհատմանը վերաբերող քաղաքացիական օրենսդրության դրույթները²: Ինչպես հայտնի է, հայցային վաղեմության ժամկետի ընթացքն ընդհատվում է սահմանված կարգով հայց հարուցելով կամ պարտապանի կողմից պարտք ճանաչելու մասին վկայող գործողություններ կատարելով: Ա. Վ. Սկզբոցվի պնդմամբ հայցային վաղեմության ժամկետի ընդհատման վերոհիշյալ իմբերը վերաբերում են գույքային բնույթ ունեցող քաղաքացիական իրավաբերություններին: Մենք համաձայն ենք նշված տեսակետին, քանի որ վարչական ակտի վիճարկումը ենթադրում է անձի և վարչական մարմնի միջև ուղղահայաց իրավահարաբերությունների առկայություն: Այստեղ առկա չեն պարտավորական հավասար հարաբերություններ, իետևաբար վարչական մարմնը չի կարող անձի նկատմամբ ճանաչել իր պարտքը: Ավելին, եթե նույնիսկ վերանանք վարչական մարմնի և անձի միջև առաջացող իրավահարաբերությունների հանրային-իրավական բնույթից և փորձենք «պարտը» եզրույթը ինչ-որ կերպ կիրառելի դարձնել այս հարաբերությունների նկատմամբ, առավելագույնը որպես վարչական մարմնի կողմից իր պարտքի ճանաչում կարող ենք դիտել վերջինիս կողմից ոչ իրավաչափ վարչական ակտի անվավեր ճանաչումը, որն էլ ոչ թե հայցային վաղեմության ժամկետի ընդհատման, այլ վիճարկման հայցի մերժման հիմք կդառնա, քանի որ այն, ըստ էության, նման պայմաններում կդառնա առարկայագործ:

Այսպիսով, ակնհայտ է, որ քաղաքացիական օրենսդրությամբ սահմանված հայցային վաղեմության ժամկետի վերաբերյալ կանոնները վարչական դատարան վիճարկման հայցի մերժման հիմք կդառնա, քանի որ այն, ըստ էության, նման պայմաններում կդառնա առարկայագործ:

Ինչպես նշեցինք, իրավաբանական գրականության մեջ քննարկվում է նաև վիճարկման հայց ներկայացնելու ժամկետը դատավարական ժամկետ համարելու հարցը: Դատավարական ժամկետը օրենքով սահմանված կամ դատարանի կողմից նշանակված այն ժամանակահատվածն է կամ ժամանակի կոնկրետ պահը, որի ընթացքում կամ հենց այդ պահին դատարանը կամ դատավարության այլ մասնակիցներն իրավունք ունեն կամ պարտավոր են կատարելու առանձին դատավարական գործողություններ: Նշված սահմանումից ելնելով՝ Ա. Ա. Ալեքսինը նշում է, որ ժամկետը դատավարա-

կան համարելու չափանիշը դրա ընթացքում դատավարական գործողությունների կատարումն է: Բացի այդ, անհրաժեշտ ենք համարում նաև ընդգծել, որ դատավարական ժամկետները իրավունքի գիտուրյան մեջ բնորոշվում են որպես իրավադադարեցնող ժամկետներ, քանի որ դրանց լրանալով անձը գրկվում է համապատասխան դատավարական գործողությունը կատարելու իրավունքից: Այդ իրավունքը դադարում է գոյություն ունենալուց: Բ. Ա. Ֆեղորովիչը նշում է, որ դատարան դիմելու ժամկետը սահմանող նորմը չի կարգավորում որևէ դատավարական գործողություն կատարելու կարգը, այլ սահմանափակում է դատարան դիմելու անձի իրավունքը, այլ կերպ ասած՝ սահմանափակում է անձի հայցի իրավունքը: Հեղինակը պնդում է, որ այդ ժամկետն անհրաժեշտ է տարբերակել իրավադադարեցնող ժամկետից, որի լրանալը հանգեցնում է անձի նյութական իրավունքի դադարեցման: Քննարկվող ժամկետի ընթացքում դատարանն իրականացնում է խախտված իրավունքների հարկադիր պաշտպանություն, իսկ դրա լրանալը կապակցությամբ դատական պաշտպանության դիմած անձի հայցի մերժումը չի ազդում անձի իրավունքի գոյության վրա:

Եթե ամբողջացնենք վերոհիշյալ դիրքորոշումները, ապա կարող ենք փաստել, որ դատարան դիմելու ժամկետի նյութաբարական, այլ ոչ թե դատավարական լինելն արտահայտվում է նրանում, որ դրա ազդեցությունը դրսերվում է նյութական իրավունքի ոլորտում: Դատական պաշտպանության իրավունքը անձի նյութական իրավունքի անբաժանելի մասն է, որի կորուստը ազդում է խախտված իրավունքի ներքին բովանդակության վրա՝ թուլացնելով դրա գոյությունը: Հետևաբար, դատարան դիմելու ժամկետի լրանալը, գրկելով անձին իր իրավունքների հարկադիր պաշտպանությունից, ազդում է խախտված իրավունքի վիճակի վրա՝ չդադարեցնելով դրա գոյությունը: Այլ կերպ կարող ենք ասել, որ անձը չի գրկվում իր իրավունքից, սակայն գրկվում է դրա հարկադիր պաշտպանություն ստամալուց (նյութաբարական առումով հայցի իրավունքից), բայց, միևնույն է, դատավարական առումով հայցի իրավունքը պահպանում է: Ելնելով դրանից՝ Բ. Ա. Ֆեղորովիչը եզրահանգում է, որ դատարան դիմելու ժամկետի բացքոնման պատճառների հարգելի լինելու և, ըստ այլմ, ժամկետը վերականգնելու հարցին դատարանը պետքում է ակտով, այն է պատճառը հարգելի շահարկելու դեպքում հայցայնումը վերադարձնելու մասին որոշմամբ կամ այն վարույթ ընդունելուց հետո գործի վարույթը կարծելու որոշմամբ, այլ պետք է իրականացնի գործի ըստ էության քննություն և այդ հարցին լրտում տա վերջնական դատական ակտով: Ա. Վ. Սկզբոցվը նույնպես պաշտպանում է նշված տեսակետը՝ դրա պատճառաբանելով նրանով, որ հայցի հարուցումը

դատավարական գործողություն չէ, այլ անձի խախտված իրավունքի դատական պաշտպանության իրավունքի իրականացման դատավարական ձևը, ինչը նշանակում է, որ դատարան դիմելու ժամկետն անցած լինելու պատճառաբանությամբ ներկայացված հայցը վերադարձնելով կամ գործի վարույթը կարծելը անձին կզրկի դատական պաշտպանության իրավունքից : Դրանից ելեւով հեղինակը, ով ժխտում էր քննարկվող ժամկետը նաև կրծատ հայցային վաղեմության ժամկետ լինելու վերաբերյալ արտահայտված կարծիքները, սակայն, միևնույն ժամանակ, կողմ էր դրա նյութաիրավական բնույթին, առաջարկում է այն դիտարկելու որպես հայցային վաղեմության ժամկետից տարբերվող այլ նյութաիրավական ժամկետ, որը դատարանը կիրառում է առանց կողմի միջնորդության :

Այսպիսով, գիտության մեջ առկա մոտեցումների ամփոփման արդյունքում կարող ենք գալ այն եզրահանգման, որ հեղինակների գերակշիռ մասը մերժում է դատարան դիմելու ժամկետի դատավարական բնույթը այն հիմնավորմամբ, որ այդ ժամկետի լրանալով անձի խախտված նյութական իրավունքը չի դադարում, պարզապես անձը գրկվում է դրա հարկադիր պաշտպանությունից (նյութաիրավական առումով հայցի իրավունքից), սակայն ոչ դատարան դիմելու իրավունքից (դատավարական առումով հայցի իրավունքից), մինչդեռ դատավարական ժամկետի անցնելը անձին այդ ժամկետի ընթացում կատարման ենթակա գործողությունը կատարելու իրավունքից գրկում է: Այս ամենի արդյունքում վերջիններս եզրահանգում են, որ նույնիսկ քննարկվող ժամկետը լրացած լինելու պայմաններում դատարանը պետք է իրականացնի գործի ըստ էության բնույթուն և ժամկետի բարդության լուծող դատական ակտով:

Մենք այն կարծիքին ենք, որ վարչական դատարան վիճարկման հայցով դիմելու ժամկետի բնույթի վերաբերյալ վեճերն ինչ-որ առումով արհետական են: Դա պայմանավորված է, առաջին հերթին, նրանով, որ մեծ նշանակություն ունի այն հարցը, թե ինչպես է օրենսդիրը կարգավորել ժամկետը բաց բողնելու հետևանքների հարցը: Գիտության մեջ խնդրություն առարկա ժամկետի նյութաիրավական բնույթը պաշտպանող հեղինակները՝ որպես իրենց դիրքորոշումը հիմնավորող փաստարկ, շեշտադրում են այն հանգանակը, որ իրենց երկրի օրենսդրությամբ վարչական ակտի վիճարկման համար դատարան դիմելու ժամկետի բարդողությունը նախատեսված չէ որպես հայցի վերադարձման կամ գործի վարույթի կարճման հիմք: Այստեղից հարց է առաջանում, թե այն դեպքում, եթե համապատասխան օրենսդրական կարգավորումները փոփոխվեն, և սահմանվեն այդ ժամկետի բարդության այլ հետևանքներ, արդյոք դա հիմք է լինելու նաև գիտության մեջ ձևավորված մոտեցումները

փոխելու համար: Թերևս, տեսական բնույթի դատողություններում որպես ուղենիշ չեն կարող ընդունվել գործող օրենսդրական կարգավորումները, քանի որ դրանք կարող են փոփոխության ենթարկվել: Բացի այդ, ինչպես նշվեց, ի հիմնավորումն դատարան դիմելու ժամկետի նյութաիրավական բնույթը ունենալու հանգանակը՝ նշվում է, որ դրա լրանալու արդյունքում անձի իրավունքը չի դադարում, այլ անձը գրկվում է դրա հարկադիր պաշտպանությունն ստանալու հնարավորությունից: Մենք գտնում ենք, որ այս համատեքստում որևէ նշանակություն չունի, թե անձը իր իրավունքների հարկադիր պաշտպանություն չի ստանա գործն ընդհանրապես չըննվելու, թե քննվելու, սակայն հայցը նույն պատճառաբանությամբ մերժվելու հետևանքով: Թե՛ հայցը վերադարձնելու կամ գործի վարույթը կարծելու, թե՛ հայցը մերժելու հիմքում ընկած է նույն պատճառը՝ ժամկետի բացքողությունը, հետևաբար կարևոր չէ, թե ինչ եղանակով է մերժվում անձի իրավունքների հարկադիր պաշտպանությունը: Եթե նույնիսկ գործը քննվի ըստ էության, և դատարանի կողմից զնահատական տրվի վիճարկվող վարչական ակտի իրավաչափությանը, սակայն հայցը մերժվի վիճարկման հայց ներկայացնելու ժամկետն անցած լինելու պատճառաբանությամբ, ապա, միևնույն է, հայցվորը չի կարողանա այդ վարչական ակտով պատճառված վճարի հատուցում ստանալ, քանի որ դրա համար պահանջվում է վարչական ակտի անվավեր ճանաչում, որպիսի պահանջն անձին մերժվել է: Հետևաբար, այն պնդումը, որ անձը գրկվում է միայն նյութաիրավական առումով հայցի իրավունքից, սակայն նրա դատական պաշտպանության իրավունքը չի դադարում, այնքան էլ հիմնավորված չէ, որովհետև, վերջին հաշվով, անձին հենց վերջինիս իրավունքների հարկադիր պաշտպանությունն է մերժվում ժամկետը լրացած լինելու պատճառաբանությամբ:

Բացի այդ, կարևորն այն է, որ անձը բոլոր դեպքերում գրկված չէ իր գործի ըստ էության բնույթուն ստանալու հնարավորությունից, եթե նա ժամկետը բաց է բողել հարգելի պատճառով: Անկախ նրանից, թե զուտ տեսականորեն վիճարկման հայց ներկայացնելու ժամկետը մենք դիմում ենք որպես դատավարական, թե նյութաիրավական ժամկետ, այն ենթակա է վերականգնման, իսկ վարչական ակտով անձի խախտված իրավունքը՝ պաշտպանության, եթե ժամկետի բացքողնման պատճառը հարգելի է: ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքով վիճարկման հայց ներկայացնելու ժամկետն ամրագրված է որպես դատավարական ժամկետ: Այն բաց բողնելը հիմք է ներկայացված հայցադիմումը վերադարձնելու համար, եթե չի ներկայացվել ժամկետը վերականգնելու վերաբերյալ միջնորդություն, իսկ միջնորդություն ներկայացված լինելու և դատարանի կողմից այն շրավարաբերությունը մերժ-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

վում է: Եթե դատարանը գործի քննության ընթացքում է պարզում սահմանված ժամկետից ուշ հայցադիմումի ներկայացման հանգամանքը, ապա գործի քննության ցանկացած փուլում կարծում է գործի վարույթը: Այս իրավակարգավորումներից բխում է, որ ժամկետի վերականգնման մասին միջնորդությունը բավարարվելու դեպքում գործը քննվում է ըստ էության: Ընդ որում, օրենսգրքի համապատասխան դրույթները ժամկետի վերականգնումը կապում են միայն այն բաց քողնելու պատճառները հարգելի լինելու հանգամանքի հետ, և նշանակություն չի տրվում նրան, թե վիճարկվող վարչական ակտի՝ ուժի մեջ մտնելուց հետո ինչքան ժամանակ է անցել, այսինքն՝ անձը ինչքան է ուշացրել հայցադիմումի ներկայացումը: Ասվածից հետևում է, որ անձը, ով գտնում է, որ վարչական ակտով խախտվել են իր իրավունքները և օրինական շահերը, կարող է ցանկացած ժամանակ վարչական դատարան այդ վարչական ակտի վիճարկման հայց ներկայացնել՝ հայցի հետ միաժամանակ ներկայացնելով նաև բաց քողնված ժամկետը վերականգնելու մասին միջնորդություն, և եթե այդ միջնորդության քննարկման արդյունքում դատարանը գտնի, որ սահմանված ժամկետից ուշ հայցի ներկայացումը պայմանավորված է հարգելի պատճառով, ապա բավարարում է միջնորդությունը և իրականացնում գործի ըստ էության քննություն՝ անկախ վարչական ակտի ուժի մեջ մտնելուց հետո անցած ժամանակահատվածից: «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի 71-րդ հոդվածով սահմանվում են վարչական ակտի բողոքարկման ժամկետները և վարչական ակտն անբողոքարկելի դառնալու կարգը: Համաձայն այդ հոդվածի 1-ին մասի՝ վարչական բողոքը կարող է բերվել վարչական ակտն ուժի մեջ մտնելուց հետո 2 ամսվա ընթացքում: Նույն հոդվածը նաև նախատեսում է, որ վարչական ակտի բողոքարկման ժամկետն անցնելուց հետո այն դառնում է անբողոքարկելի, սակայն անձը կարող է վերականգնել բողոքարկման ժամկետը այն հարգելի պատճառով բաց քողնելու դեպքում: Սակայն, նյուտ կողմից, նույն հոդվածը նաև ամրագրում է դրույթ այն մասին, որ բողոքարկման ժամկետը լրանալուց մեկ տարի անցնելուց հետո անձը այլևս չի կարող բողոքարկել վարչական ակտը, քանի որ այդ դեպքում նա նաև գրկում է ժամկետը վերականգնելու հետարարությունից, եթե նույնիսկ այն իրականում հարգելի պատճառով է բաց քողել: Այս իրավակարգավորումից բխում է, որ վարչական ակտի բողոքարկման առավելագույն ժամկետը դրա՝ ուժի մեջ մտնելու օրվանից մեկ տարի երկու ամիս է: Նշված ժամկետն անցնելուց հետո վարչական ակտի բողոքարկման որևէ ընթացակարգ Օրենքը չի նախատեսում, առավել ևս, բույլ չի տալիս նույնիսկ հարգելի պատճառով բաց քողնված բողոքարկման ժամկետը վերականգնել: Դրան հակառակ՝ Օրեն-

քի 101-րդ հոդվածով նախատեսվում է վարչական ակտով պատճառված վնասի հատուցման համար վարչական մարմին դիմելու 3-ամյա ժամկետ՝ անձի՝ իրեն պատճառված վնասի մասին իմանալու պահից սկսած: Քանի որ վարչարարությամբ պատճառված վնասի հատուցման նախապայմանը վնաս պատճառած իրավական ակտն անվավեր ճանաչելն է, որի համար, ինչպես պարզ դարձավ, անձը իր տրամադրության տակ կարող է ունենալ առավելագույնը մեկ տարի և երկու ամիս ժամանակ, ստացվում է, որ վարչարարությամբ պատճառված վնասի հատուցման համար դիմելու 3-ամյա ժամկետն ինքնըստինքյան կրճատվում է: Այլ կերպ ասած՝ անձը գրկում է այդ ժամկետը լիարժեքորեն, սեփական հայեցողությամբ օգտագործելու հնարավորությունից, քանի որ մինչ այդ առկա է մեկ այլ՝ միջանկյալ, ժամկետ, որի չպահպանման դեպքում անձը կգրկվի պատճառված վնասի հատուցումից:

Սակայն Օրենքի 71-րդ հոդվածի և 101-րդ հոդվածի կարգավիրումների միջև առկա ներքին հակասությունը վերացվում է վարչական ակտը դատական կարգով վիճարկելու դեպքում: Խնդիրն այն է, որ օրենքի 71-րդ հոդվածով սահմանված բողոքարկման ժամկետները վերաբերում են միայն վարչական ակտի վարչական կարգով բողոքարկմանը և չեն տարածվում դատական կարգով բողոքարկման վրա: Նման դիրքորոշում է հայտնել նաև ՀՀ վճռաբեկ դատարանը Օրենքի 71-րդ հոդվածի կիրառման իրավական վերլուծության համատեքստում: ՀՀ վճռաբեկ դատարանը մասնավորապես նշել է, որ օրենքի դրույթները չեն տարածվում դատավարական իրավունքի նորմերով կարգավորվող հարաբերությունների վրա, իսկ 71-րդ հոդվածը, սահմանելով վարչական ակտի բողոքարկման ժամկետները, ըստ էության, սահմանում է դրա վարչական բողոքարկումը՝ ակտն ընդունած մարմնին կամ ակտն ընդունած մարմնի վերադաս մարմնին: Ընդ որում, վարչական ակտի բողոքարկման համար նախատեսված ժամկետի բացքորությունը վարչական ակտն անբողոքարկելի է դարձնում միայն վարչական կարգով:

Այսպիսով, ստացվում է, որ վարչական ակտի դատարակման կարգով վիճարկման դեպքում շահագրգիռ անձն այլևս կաշկանդված չէ որևէ ժամկետով, նրա վրա չի դրվում որևէ ժամկետային սահմանափակում: Այս դեպքում արդեն վնասի հատուցման համար դիմելու եռամյա ժամկետը գործում է առանց ինչ-որ միջանկյալ ժամկետի, որի չպահպանումն անիմաստ է դարձնում առհասարակ եռամյա ժամկետի սահմանումը: Այս պարագայում անձի խնդիրը միայն նրանում է դրսարպելու, որ վերջին ժամանակային առումով պետք է վարչական ակտի անվավեր ճանաչման հասնի այն հաշվով, որպեսզի այդ ընթացքում չլրանա վնասի հատուցում պահանջելու եռամյա ժամկետը:

Փաստորեն, ստացվում է հետևյալը. օրենսդրով մի կողմից սահմանում է վարչական ակտի վարչական կարգով բողոքարկման հստակ ժամկետներ և այդ ժամկետների խախտման խփստ հետևանքներ՝ ընդհուպ մինչև վարչական ակտի բողոքարկման իրավունքից զրկում նույնիսկ այդ ժամկետները հարգելի պատճառով բաց բողնելու պարագայում, մյուս կողմից նոյն վարչական ակտի՝ դատական կարգով վիճարկման համար որևէ ժամկետային սահմանափակում չի նախատեսում դատարանի կողմից հարգելի ճանաչված պատճառների առկայության դեպքում: Այսինքն՝ միևնույն վարչական ակտը, որի վարչական կարգով բողոքարկման բոլոր հնարավորություններն սպառվել են, անձը կարող է վիճարկել դատարանում: Դա նշանակում է, որ միևնույն հարցի շուրջ իրավունքի տարբեր ճյուղերի նորմերով սահմանված են տրամարանորեն միմյանց հակասող կարգավորումներ: Անհասկանալի է, թե ինչ տրամարանություն է դրված դատական և վարչական կարգով վարչական ակտի բողոքարկման իրավունքի իրականացման տարրերակված ընթացակարգերի սահմանման հիմքում: Ինչու՞ միևնույն պայմաններում վարչական ակտը պետք է վարչական կարգով դառնա անրողոքարկելի, սակայն դրա դատական կարգով վիճարկումը լինի միանգամայն հնարավոր: Մենք գտնում ենք, որ անկախ նրանից, թե խնդիրը գտնվում է դատավարական, թե նյութական կարգավորման դաշտում, դրա եռույթունը չի փոխվում. անհրաժեշտ է սահմանել վարչական ակտի թե՛ դատական, թե՛ վարչական կարգով բողոքարկման միասնական ընթացակարգ այն առումով, որ առանձին հարցերի, մասնավորապես՝ բողոքարկման ժամկետների տարրերակման անհրաժեշտություն տվյալ դեպքում առկա չէ: Բացի այդ, ներկայիս կարգավորումը կարող է նաև չարաշահումների տեղիք տալ և հանգեցնել դատարանների ծանրաբեռնվածության անհարկի ավելացման: Սակայն դա հարցի ընդամենը տեխնիկական կողմն է. այստեղ, ինչպես նշվեց, առավել կարևոր է այն, որ միևնույն բովանդակությունն ունեցող հարցին տարբեր օրենսդրական ակտերով տարբեր լրտումներ են տրվել, և այս առումով դրանց համապատասխանեցման և միասնականացման անհրաժեշտությունն ակնհայտ է: Ի դեպք, խնդիրը առավել հանգանակալից ներկայացնելու նպատակով կցանկանայինք որոշակի համեմատություն անցկացնել իր եռույթը վիճարկման հայց ներկայացնելու ժամկետին բավանականաշափ մոտ հայցային վաղեմության ժամկետի առանձին կողմերի հետ: Խոսքը մասնավորապես վերաբերում է հայցային վաղեմության ժամկետի կիրառման առանձնահատկություններին՝ քրեական գործով քաղաքացիական հայց հարուցված լինելու պայմաններում: ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 154-րդ հոդվածի 4-րդ մասի համաձայն՝ քրեական դատավարությունում քաղա-

քացիական հայցի վրա չեն տարածվում քաղաքացիական օրենսդրությամբ սահմանված հայցային վաղեմության ժամկետները: Նշված հոդվածի բովանդակությունից հետևում է, որ անկախ նրանից, թե քրեական գործը տուժողին վնաս պատճառած արարքը կատարվելուց հետո երբ է հարուցվել, և այդ ընթացքում արդյոք անցել է քաղաքացիական օրենսդրությամբ սահմանված հայցային վաղեմության ժամկետը, թե ոչ, քրեական գործով անձը կարող է ցանկացած պահի հարուցել քաղաքացիական հայց, և քրեական գործը քննող դատարանը այն չի կարող մերժել հայցային վաղեմության ժամկետն անցած լինելու պատճառարանությամբ: Այս կարգավորմանը հակառակ՝ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքը քաղաքացիական հայցը քրեական գործով հարուցված լինելու առումով հայցային վաղեմության ժամկետի կիրառումից բացառություն չի նախատեսում: Հետևաբար ստացվում է, որ վնաս պատճառած միևնույն արարքի վերաբերյալ քաղաքացիական գործը քննող դատարանը պետք է կիրարի հայցային վաղեմության ժամկետ, իսկ քրեական գործը քննող դատարանը՝ ոչ:

Այս տեսանկյունից հետաքրքիր է, թե ինչպես է ՀՀ-ում ձևավորված դատական պրակտիկայում լուծվել քրեական դատավարության օրենսգրքի այն դրույթի նախատեսմամբ հարուցված խնդիրը, որով հայցային վաղեմության ժամկետը չի կիրավում քրեական գործով հարուցված քաղաքացիական հայցի նկատմամբ: Խնդիրը նրանում է, որ քրեադատավարական այդ նորմի օգտագործմամբ հնարավոր է դառնում շրջանցել քաղաքացիական օրենսդրությամբ սահմանված հայցային վաղեմության ժամկետը: Այս առումով հիշատակման արժանի են ՀՀ վճռաբեկ դատարանի՝ առանձին քրեական գործերով կայացրած որոշումները, որոնցով վճռաբեկ դատարանը միմյանցից տարանջատում է միևնույն արարքի կատարման դեպքում անձի իրավունքների պաշտպանության քրեական կազմական քաղաքացիական միջոցները: Մասնավորապես՝ թիվ ԵԿԴ/0102/01/11 քրեական գործով 08.06.2012թ. որոշմամբ ՀՀ վճռաբեկ դատարանը վաշխառության հետևանընը տուժողին պատճառված վնասի հատուցման վերաբերյալ այն իրավական դիրքուժումն է արտահայտել, որ վաշխառության վերաբերյալ գործեր քննելիս դատարանը լուծում է միայն անձին քրեական պատասխանատվության ենթարկելու հարցը և իրավասու չէ անդրադառնալ ապօրինի գործարքով տուժողին պատճառված վնասի փոխհատուցման խնդիրին: Նման դեպքում պետությունը պարտավոր չէ գործող քաղաքացիական օրենսդրության պահանջների անտեսմամբ գործարքներ կնքած քաղաքացիների գույքային և այլ իրավունքների վերականգնումը դիտել հանրային շահի տիրույթում և հանրային միջոցներ ծախսելով՝ իրականացնել նշված մասնավոր շահե-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

թի քրեական պաշտպանություն:

Այդ մասնավոր շահերի պաշտպանությունը, որպես ընդիհանուր կանոն, պետք է կատարվի մասնավոր իրավունքի տիրույթում՝ քաղաքացիական և քաղաքացիադատավարական միջոցներով:

Թիվ ԵԾԴ/0037/01/11 քրեական գործով 08.06.2012թ. կայացված որոշմամբ, որը վերաբերում է խարդախությամբ անձին պատճառված վնասի հատուցմանը, ՀՀ վճռաբեկ դատարանը, սահմանելով քրեական ներգործության միջոցները քաղաքացիական ներգործության միջոցներից տարրերակելու հիմքերը, արձանագրել է, որ այն դեպքում, եթե քաղաքացիական պարտավորությունների խախտումն իր մեջ չի պարունակում քրեական օրենսգրքի համապատասխան հոդվածով նախատեսված հանցակազմի հատկանիշները, նշված արարքը կատարած անձի նկատմամբ քրեական ներգործության միջոցների կիրառությունը բացառվում է: Այս դեպքում քաղաքացիական իրավունքների պաշտպանությունը տուժողի հայեցողությամբ պետք է կատարվի մասնավոր իրավունքի տիրույթում՝ քաղաքացիական և քաղաքացիադատավարական միջոցներով:

Միևնույն ժամանակ վճռաբեկ դատարանն արձանագրել է, որ այն դեպքում, եթե քրեական օրենքով արգելված արարքի հետևանքով որևէ անձի գույքային վճառ է պատճառվել, քրեական պատասխանատվությունից բացի, դրա հետ համակցության մեջ, կարող են գործել նաև քաղաքացիական պատասխանատվության միջոցները:

Ինչ վերաբերում է վարչական ակտերի վարչական կարգով բողոքարկման և դատական կարգով վիճարկման ժամկետների տարրերակված կարգավորման նախատեսմանն այն առումով, որ վարչական կարգով բողոքարկման ժամկետային սահմանափակումները չեն գործում վարչական ակտի դատական կարգով վիճարկման դեպքում, ապա այս կապակցությամբ ցանկանում ենք նշել, որ այստեղ որևէ նշանակություն չպետք է տրվի վարչական ակտի վիճարկման եղանակին, և որշակի ժամկետներ անցնելուց հետո այն պետք է անբողոքարկելիության հատկանիշ ձեռք բերի նաև դատական կարգով վիճարկման համար: Հիշյալ համատեքստում Օրենքով և վարչական դատավարության օրենսգրքով սահմանված վարչական ակտի վիճարկման ժամկետների միասնականացման նպատակով առաջարկում ենք, որ Օրենքով նախատեսված վարչական ակտի անբողոքարկելի դառնարությունը ժամկետներն անցնելը հիմք լինի նաև դատական կարգով վիճարկման համար ակտի անբողոքարկելի դառնարությունը համար: Ու որպեսզի անձը հնարավորություն ունենա Օրենքի 101-րդ հոդվածով սահմանված՝ վճառ հատուցում պահանջելու եռամյա ժամկետը իր հայեցողությամբ, առանց խոչընդոտների տնօրինելու, առաջարկում ենք այդ եռամյա ժամկետի հաշվարկի սկիզբ համարել վճառ պատճառած վարչական ակտի անվավեր ճանաշման պահը:

¹ Ընդունվել է 05.12.2013թ., ուժի մեջ է մտել 07.01.2014թ.: Տե՛ս ՀՀՊՏ 2013.12.28/73(1013).1 Հոդ.1186.1:

² Տե՛ս Սկվորцов Ա.Վ. К вопросу о применении части 4 статьи 198 АПК РФ, С. 7.

³ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 7:

⁴ Տե՛ս Исаева Е. В. Процессуальные сроки в гражданском и арбитражном процессе. М., 2005. С. 95.

⁵ Տե՛ս Алещин Ա. Ա. применение исковой давности как способ сокращения срока рассмотрения дела, Вестник Челябинского государственного университета. 2011. № 35(250). Право. Вып. 30. С. 66.

⁶ Տե՛ս Федорович Б.А. О последствиях несоблюдения срока обращения в арбитражный суд с заявлением о признании ненормативного правового акта недействительным, С. 2.

⁷ Տե՛ս Ալещин Ա. Ա.նշված աշխատ., էջ 66:

⁸ Տե՛ս Ֆедорович Բ. Ա., նշված աշխատ., էջ 2:

⁹ Տե՛ս Սկվորцов Ա.Բ., նշված աշխատ., էջ 8:

¹⁰ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 11:

¹¹ Ընդունվել է 18.02.2004թ., ուժի մեջ է մտել 31.12.2004թ.: Տե՛ս ՀՀՊՏ 2004.03.31/18(317): Այսուհետ՝ նաև Օրենք:

¹² Տե՛ս, օրինակ, ՀՀ վճռաբեկ դատարանի՝ թիվ ՎԴ2/0216/05/09 վարչական գործով 02.04.2010թ. որոշումը:

Օգտագործված իրավական ակտերի, զրականության և պակախկայի հյուրերի ցանկ

- ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգիրը (05.12.2013թ.), ՀՀՊԸ 2013.12.28/73(1013) .1 Հոդ.1186.1 (www.arlis.am):
- «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենք, ՀՀՊԸ 2004.03.31/18(317) (www.arlis.am):
- Ալեքսին Ա. Ա. Применение исковой давности как способ сокращения срока рассмотрения дела, Вестник Челябинского государственного университета. 2011. N 35(250). Право. Вып. 30. С. 65-67.
- Исаева Е. В. Процессуальные сроки в гражданском и арбитражном процессе. М., 2005. 224 С..
- Скворцов А.В. К вопросу о применении части 4 статьи 198 АП РФ.
- Федорович Б. А. О последствиях несоблюдения срока обращения в арбитражный суд с заявлением о признании ненормативного правового акта недействительным.
- ՀՀ վճռաբեկ դատարանի՝ թիվ ՎԴ-2/0216/05/09 վարչական գործով 02.04.2010թ. դրոշում (www.arlis.am):
- ՀՀ վճռաբեկ դատարանի՝ թիվ ԵԿԴ-0102/01/11 քրեական գործով 08.06.2012թ. դրոշում (www.arlis.am):
- ՀՀ վճռաբեկ դատարանի՝ թիվ ԵԾԴ-0037/01/11 քրական գործով 08.06.2012թ. դրոշում (www.arlis.am):

Паргев Сароян

Аспирант кафедры конституционного права юридического факультета Ереванского государственного университета

РЕЗЮМЕ

Сроки административного обжалования административного акта и его оспаривания в судебном порядке

Предпосылкой возмещения ущерба, причиненного администрированием, является признание правового акта, действия или бездействия, которым причинен ущерб, неправомерным. В этом контексте большое значение приобретает в установленные законодательством сроки и порядке оспаривание административного акта, причинившего ущерб. Анализ законодательства РА показывает, что сроки, предусмотренные для оспаривания административного акта в административном и судебном порядке не являются едиными, что может вызвать проблемы в процессе оспаривания административного акта.

Ключевые слова: материально-правовой срок, процессуальный срок, административное обжалование административного акта, оспаривание административного акта в судебном порядке, решение о возвращении искового заявления, решение об отказе в принятии к производству искового заявления, восстановление пропущенного срока.

Pargev Saroyan

PhD student of the Chair of Constitutional Law of the faculty of law of the Yerevan State University

SUMMARY

Timeframe for administrative appeal and judicial litigation of an administrative act

A precondition for compensation of damage caused by administration is the recognition as unlawful of the legal act, action or inactivity that caused the damage. In the given context the appeal of the administrative act, which caused the damage, according to terms and order defined by legislation gains a great importance. The analyses of the RA legislation shows that there are no common timeframes for administrative and court appeals of administrative acts which can cause problems in the process of appeal of administrative acts.

Keywords: substantive timeframe, administrative appeal of administrative act, decision on returning of the complaint, decision on the rejection of the complaint, restoration of missed time limits.

ԽԱՎԱՏՈՒՄ ԻԳԻԹՅԱՆ

Հայաստանի պետական տնտեսագիտական
համարաբանի մագիստրոս

ՀԱՐԿԱՅԻՆ ՎԵՐԱՀՍԿՈՂՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՀՍԿՈՂՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՀԱՍՏԱՐԳԻ ԳՈՐԾԻՔ

Հարկային հսկողություն և հարկային վերահսկողություն հասկացությունները փոխկապակցված են: Իրենց բովանդակային իմաստով դրանք դիտվուն են որպես պետական կառավարման գործընթացի բաղկացուցիչ տարրեր և միաժամանակ օրինականության ապահովման ու կարգապահության պահպանման միջոցներ: Նշված հասկացությունները տարրեր են իմաստով և նշանակությամբ: Վերահսկողությունը համարվում է ավելի լայն և ընդգրկուն իրավական մակարդակ: Այն ընկապվում է որպես պետական գործունեության իրականացման միջոց, պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների լիազորությունը: Հսկողությունը նույնպես համարվում է պետական կառավարման բաղկացուցիչ տարրերից, միաժամանակ օրինականության և կարգապահության ապահովման ու պահպանման միջոց: Հոդվածում հարկային վերահսկողության և հսկողության բովանդակությունը բացահայտելու համար պարզաբանվել են հարկային վերահսկողության և հսկողության էությունը, ինչպես նաև ուսումնասիրվել է հարկային հսկողության կառուցվածքը, որը հնարավորություն կտա սահմանելու պետության հարկային գործունեությունն իրականացնող հարկային ծառայության ու իրավասության այլ մարմինների լիազորությունները:

Հիմնարարեր- հարկային վերահսկողություն, հարկային հսկողություն, կառավարման ստուգում, վարչական հսկողություն, հսկողության սկզբունք, տեսակ, օրյեկտ, ստումնասիրություն:

Հարկային հսկողություն և հարկային վերահսկողություն հասկացությունները փոխկապակցված են: Հարկային վերահսկողության և հսկողության բովանդակությունը բացահայտելու համար անհրաժեշտ է պարզաբանել հարկային վերահսկողության և հսկողության էությունը, ինչպես նաև ուսումնասիրվել հարկային հսկողության կառուցվածքը, որը հնարավորություն կտա սահմանելու պետության հարկային գործունեությունն իրականացնող հարկային ծառայության ու իրավասության այլ մարմինների լիազորությունները:

Իրենց բովանդակային իմաստով «վերահսկողություն» և «հսկողություն» հասկացությունները դիտվուն են որպես պետական կառավարման գործընթացի բաղկացուցիչ տարրեր և միաժամանակ օրինականության ապահովման ու կարգապահության պահպանման միջոցներ՝: Գործնականում դրանք ունեն համընդհանուր բնույթ և բառացիորեն մեկնաբանվում են որպես «ստուգման նպատակով իրականացվող միջոցառումներ», կամ «հսկել՝ նշանակում է հետևել մեկի գործունեությանը»:

Անհրաժեշտ է նաև նշել, որ նշված հասկացությունները տարրեր են իմաստով և նշանակությամբ: Այսպես՝ վերահսկողությունը համարվում է ավելի լայն և ընդգրկուն իրավական մակարդակ: Դրա էությունն ու նշանակությունը բնորոշելիս իրավաբանական գրականության մեջ սովորաբար հիմնական են տարածված այն մոտեցումները, ըստ որոնց՝ այն ընկապվում է որպես պետական գործունեության իրականացման միջոց, պետական

և տեղական ինքնակառավարման մարմինների լիազորությունների իրացման մեթոդ:

Միևնույն ժամանակ վերահսկողությունն իրականացվում է վերադաս մարմինների կողմից ստորադասնումների ու նրանց պաշտոնատար անձանց նկատմամբ վերջիններիս կողմից առաջդրված խնդիրների իրազործման նպատակով, և նպատակադրությունը է օրենքների և կարգապահական խախտումների կանխմանն ու կանխարգելմանը, իրավախախտումների կատարմանը նպատող պատճառների ու պայմանների բացահայտմանը, մեղավոր անձանց նկատմամբ պետական հարկադրանքի միջոցների կիրառմանը³:

Այլ կերպ, վերահսկողության միջոցով է պարզվում, թե որքանով են պետական ու տեղական ինքնակառավարման մարմինների գործունեությունը, պաշտոնատար անձանց և պետական կառավարմանը առնչվող անձանց գործողությունները համապատասխանում իրավական նորմերի պահանջներին: Վերահսկողությունը կրում է պետական բովանդակություն, քանի որ այն իրականացվում է պետության անունից՝ պետական իշխանական լիազորությունների օգտագործմամբ: Այն միաժամանակ ունի համապետական բնույթ և ներառում է տեղական ինքնակառավարման մարմինների համապատասխան գործունեությունը ևս:

Մեր երկրում պետական վերահսկողությունը կարող է իրականացվել ինչպես ընդհանուր իրավասության մարմինների (ՀՀ նախագահը, ՀՀ Ազ-

գային ժողովը, ՀՀ Կառավարությունը, ՀՀ դատարանները, տեղական ինքնակառավարման մարմինները), այնպես էլ պետական կառավարման հատուկ իրավասության մարմինների կողմից: Ակնհայտ է, որ ընդհանուր իրավասության մարմինները վերահսկողության բնագավառում իրենց գործունեությունն իրականացնում են օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանությունների տարանջատման սահմանադրական սկզբունքի հիման վրա: Մինչդեռ հատուկ իրավասության մարմինները կարող են գրադարձնել միջնորդային և ճյուղային կոնկրետ բնագավառների մասնագիտացված գործունեությամբ:

Նախ՝ միջնորդային (արտագերատեսչական) պետական վերահսկողությունը նպատակատրության մեջ է ճյուղային կառավարման մի շարք համալիր խնդիրների լուծման միօրինակության ապահովմանը: Մասնավորապես քննարկվող ոլորտին կարող են վերաբերել ֆինանսական վերահսկողությունը, արժութային վերահսկողությունը և այլն: Հայաստանի Հանրապետությունում պետական կառավարման մարմինը (գործակալություն, կոմիտե, ծառայություն) արտագերատեսչական վերահսկողություն կարող է իրականացնել նաև կազմակերպչական առումով իր ենթակայության տակ չգտնվող ճյուղային կառավարման մարմնի նկատմամամբ՝ կոռորդինացնելով և կարգավորելով միաժամանակ վերջինիս գործունեության որևէ ոլորտ:

Այնուհետև՝ ճյուղային (ներգերատեսչական) պետական վերահսկողությունը ներառում է կառավարման ճյուղային մարմնի լիազորությունների իրականացման այն գործընթացները, որոնք ուղղված են միևնույն համակարգի և կազմակերպչականորեն տվյալ մարմնին ենթակա սուրյանելության գործունեությունում օրինականության ու կարգապահության պահպանմանը: Ներգերատեսչական վերահսկողության առարկա կարող են համարվել ստուգման ենթակա օրյեկտի գործունեության գործնականում բոլոր հարցերը, այդ թվում՝ գործունեության նպատակահարմարությունը, դեկավարման մեթոդիկայի չափանիշները, կաղըերի տեղաշարժի արդյունավետությունը և այլն:

Հարկ է նաև նշել, որ վերահսկողությունն ունի իր իրագործման ձևերը, որոնցում արտահայտվում է հենց վերահսկողության էությունը ընդհանրապես: Այդ ձևերից են ստուգումը, հսկումը, հետազոտումը, ցուցումը, վերստուգումը, իրահանգավորումը, զննումը և այլն: Ընդ որում, դրանք միմյանցից տարրելում են բուն վերահսկողության բնույթով, իրագործման շրջանակներով, գործողությունների բովանդակությամբ ու իրավական հետևանքներով:

Վերոհիշյալից բխում է, որ պետական վերահսկողությունն ուղղված է կոնկրետ այնպիսի խնդիրի իրագործմանը, ինչպիսին է պետության գործունեության ընթացքում օրինականության և կարգավա-

հության ապահովումն ու պահպանումը:

Իբրև հավաքական հասկացություն՝ վերահսկողությունը բովանդակում է այնպիսի տարրեր, որոնք հիշյալ գործընթացում կիրառվում են տարրեր նշանակությամբ: Այդպիսիք են՝ կատարման ստուգումը և հսկողությունը:

Այսպես օրինակ՝ կատարման ստուգումը վերահսկողության այն բաղկացուցիչ տարրն է, որն ամենօրյա և օպերատիվ դեկարման ժամանակ ապահովում է կառավարման գործընթացի ընթացիկ կազմակերպումը և առաջարդանքների ժամանակին ու պատշաճ կատարումը: Այսինքն՝ կատարման ստուգումը հանգեցնում է համապատասխան վերադաս մարմնի որոշումների, ցուցումների, առաջարդանքների փաստացի կատարման վիճակի գնահատմանը:

Ինչպես և վերահսկողությունը, հսկողությունը նույնպես համարվում է պետական կառավարման բաղկացուցիչ տարրերից, միաժամանակ օրինականության և կարգապահության ապահովման ու պահպանման միջոց:

Հատկանշական է, որ մինչև Սահմանադրության ընդունումը (1995 թ.), հսկողական գործունեությունը, կախված այն իրականացնող սուրյեկտների կազմից, դասակարգվում էր ընդհանուրի և վարչականի: Ընդ որում, ընդհանուր հսկողությունը կապված էր կառավարման ոլորտում օրենքների ճիշտ ու միատեսակ կատարման ուղղությամբ դատախազական մարմնների գործունեության հետ: Սակայն հսկողության այդ տեսակը ՀՀ Սահմանադրությամբ հերքվեց, քանի որ դատախազն այլևս իրավունք չունի իր հայեցողությամբ ստուգել տնտեսվարող սուրյեկտի և կառավարման մարմնի գործունեությունը:

Ներկայումս առավել կարևորվում է վարչական հսկողությունը, որը երբեմն դիտվում է որպես պետական վերահսկողության տարատեսակ՝ օժտված որոշակի հատկանիշներով: Այսպես վարչական հսկողության ժամանակ բացառվում է տվյալ գործունեության մասնակիցներից մեկին՝ պետական մարմնին, մյուս մասնակցի ենթակայության հնարավորությունը, ինչը չի կարելի ասել վերահսկողության պարագայում: Վարչական հսկողությունը օրինականության ապահովման այնպիսի եղանակ է, որն իրականացվում է կազմակերպչական առումով ոչ ենթակա ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց գործունեության նկատմամբ՝ իրավական ակտերով ամրագրված կանոնների ապահովման ու պահպանման նպատակով:

Այսպիսով, թվարկված վերահսկողության և հսկողության հասկացությունների՝ որպես օրինականության ապահովման ու կարգապահության պահպանման հատուկ միջոցների առանձնահատուկ հատկանիշներն ամփոփ տեսքով կարելի եներկայացնել հետևյալ կերպ՝

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

- Եթե վերահսկողության մարմիններն իրենց գործառույթներն իրազործում են հիմնականում կազմակերպչականորեն ենթակա, իսկ առանձին դեպքերում նաև՝ ոչ ենթակա օբյեկտների նկատմամբ, ապա հսկողության մարմինները իրենց լիազորություններն իրականացնում են բացառապես կազմակերպչականորեն ոչ ենթակա օբյեկտների նկատմար,
- Եթե վերահսկողության ժամանակ բացահայտված խախտումները կանխվում են անմիջապես, կամ դրանք բոլոր տվյալ տվյալ անձանց նկատմամբ կիրառվում են կարգապահական ու ֆինանսական բնույթի ներգործության միջոցներ, ապա հսկողությամբ նախատեսվում են հատուկ ներգործության միջոցների, այդ բովում՝ վարչական տույժի ու տուգանքի կիրառում կատարված իրավախախտումների համար,

- Եթե վերահսկողության գործընթացում ստուգման են ենթակա վերահսկման օբյեկտի գործունեության տարրեր բնագավառներ, ապա հսկողության ժամանակ այն սահմանափակվում է իրավական կարգավորման առանձնահատուկ ոլորտներով,

- Ի տարրերություն վերահսկողության, հսկողություն իրականացնելու ժամանակ իրավախախտումների վերացման ու կանխման նպատակով՝ օպերատիկ միջամտություն չի բույսատրվում ստուգման ենթակա օբյեկտի գործունեությանը:

Այլ կերպ ասած՝ վերահսկողություն և հսկողություն հասկացությունների սահմանազատման հիմքում ընկած է ստուգման ենթակա օբյեկտի գործունեության ոլորտների ընդգրկվածությունը, ինչպես նաև դրանց ներգործության իրավական ձևերի առանձնահատկությունները: Ակնհայտ է նաև, որ և հսկողությունը, և՝ վերահսկողությունը փոխվածնում են միմյանց, բայց չեն կարող դրսերթել միաժամանակ, առավել ևս՝ անբողջական տեսքով:

Ի դեպք, հիշյալ հասկացությունները բնորոշելիս անհրաժեշտ է նաև ընդգծել, որ հարկման ոլորտում դրանք ունեն իրենց գործնական կիրառման ոլորտները՝ «հարկային վերահսկողություն» և «հարկային հսկողություն» անվանումներով:

Տեսությանը հայտնի են «հարկային հսկողություն» հասկացության վերաբերյալ տարրեր տեսակետներ: Ունանք գտնում են, որ նշված հասկացությունն ու «հարկային վերահսկողությունն» ունեն միևնույն բովանդակությունը և սահմանվում են իրեն պետական կառավարման գործառույթներ: Այս իմաստով նրանք պնդում են, որ հարկային հսկողությունն ու վերահսկողությունն իրենցից ներկայացնում են հարկ վճարողի ֆինանսատեսական գործունեության նկատմամբ իրականացվող ուսումնասիրությունների համակարգ, որը նպատակատղված է հարկային օրենսդրության պահանջների որակական կատարումն ապահովող

գործընթացի «օպտիմիզացմանը» (Ե. Պորոլլ և ուրիշներ):

Ուրիշները կարծում են, որ հարկային մարմինն օժտված է միայն վերահսկողություն իրականացնելու իրավասությամբ, ինչը դիտվում է որպես հիշյալ պետական մարմնի ղեկավարման մեթոդ, որը նպատակատղված է հարկային օրենսդրության պահանջների պահպաններ (Վ. Գուրեն և ուրիշներ):

Ժամանակակից իրավաբանական գրականության մեջ հեղինակների մեջ այլ խումբ յուրովի է մեկնաբանում հարկային վերահսկողությունը՝ վերջինիս բովանդակության մեջ ընդգրկելով նաև հարկային հսկողությունը (Ա. Բրիգգալին, Վ. Բեռնիկ, Ա. Գոլովին, Օ. Ժոպով):

Արտաքուս կարող է թվայի հիշյալ տեսակետի արդարացի ու հիմնավոր լինելը, քանի որ, ինչպես արդեն նշվեց, հսկողությունը պետական վերահսկողության տարատեսակ է: Սակայն շարունակելով իրենց դատողությունները քննարկվող հարցի կապակցությամբ՝ հիշյալ հեղինակները վերահսկողությունը դիտում են որպես հարկային օրենսդրության պահպանումն ապահովող հարկային մարմնի և պետական իրավասու այլ մարմինների (մաքսային ու հարկային ոստիկանության մարմիններ) ղեկավարման հնարքների ու միջոցների ամբողջություն: Այսինքն՝ բովանդակային իմաստով հսկողությունը նույնացվում է վերահսկողության հետ, ինչն արդարացված չի կարող համարվել:

Հարկային հսկողության էությունն ու իրավական բովանդակության բացահայտումը պայմանավորված է հասարակական գործընթացի կառավարման բնագավառում դրա տարրեր դրսերդումների առկայությամբ: Դա վերաբերում է պետական կառավարմանը, իրավական կարգավորմանը, պետության հատուկ գործունեությանը, հարկային քաղաքականության կենսագործմանը և հարկային իրավունքի ինատիտուտին:

Հարկային հսկողության համակարգում առանձնակի նշանակություն է տրվում սկզբունքներին, որոնք արտացոլում են ոչ միայն հսկողական բնույթի հարաբերությունները, այլև այդ համակարգի կազմակերպման և գործառույթների իրականացման համար առանձնահատուկ նշանակություն ունեցող օրինաչափություններն ու փոխադարձ կապերը:

Հարկային հսկողության սկզբունքների համար բնութագրական է հետևյալը.

- դրանք կախորոշում են հարկային հսկողություն իրականացնող սուբյեկտների կառուցվածքը և գործառույթների իրականացումը,

- հանդիսանում են հարկային համակարգի, պետության հարկային քաղաքականության և հարկային օրենսդրության գնահատման չափանիշ, այսինքն՝ բույլ են տալիս պարզել, թե որքանով են

դրանք համապատասխանում պետության հարկային գործունեության հիմնունքներին ու գաղափարներին,

- հանդիսանալով պետության տնտեսական գործառույթների իրականացման տեսական հիմքը՝ դրանք օգնում են վեր հանել պետության և հասարակության անդամի տնտեսական շահերի հավասարակշռվածության ապահովման ուղիները, արդարացի հարկային գործի կազմակերպման առանձնահատուկ գծերն ու հատկանիշները,

- արտահայտելով հարկային հարաբերությունների գարգացման դրական հատկանիշներն ու գծեր՝ այդ սկզբունքները նպաստում են նաև պետության տնտեսական հզորացման և համաշխարհային տնտեսությանը երկրի ինտեգրման գործընթացներին:

Այսպես՝ հարկային հսկողության օրինականության սկզբունքի ընդհանուր պահանջը ուղղված է հարկային իրավահարաբերությունները կազմող իրավական ակտերի ճիշտ, հստակ ու միատևակ պահպանմանն ու կատարմանը, պետության իրավաստեղծ ու իրավակիրառական գործունեությունում սոցիալական, տնտեսական, քաղաքական ու իրավական փոխկապակցված հիմնախնդիրների կենսագործմանը:

Հարկային հսկողության անկախության սկզբունքը պայմանավորված է հսկողություն իրականացնող մարմնի ֆինանսական ինքնուրույնությամբ, տվյալ գործունեության մասով այլ մարմնի կազմակերպչականորեն ենթակայության բացառմամբ, միջազգային համագործակցության ոլորտում և պետական այլ մարմինների հետ փոխսորությունների և փոխհամաձայնությունների սահմանման իրավասությամբ, հսկողական աշխատանքների պլանավորման, ստուգումների համար թեմաների ընտրության և հսկողական ծրագրերի կազմման ինքնուրույնությամբ:

Օրենքիվորյան սկզբունքը նշանակում է հսկողական աշխատանքների իրականացման և պլանավորման հարցերում կողմանակալության բացառում, գործող օրենսդրության պահանջների անշեղորեն կատարում, հարկային հսկողության օրյեկտի և սուրյեկտի նկատմամբ չենքորության ապահովում, հսկվող օբյեկտի գործունեության գնահատման և ստուգումների ժամանակ օգուտ ստանալու նախատրամադրվածության բացառում:

Հրապարակայնությունը հարկային հսկողության կարևորագույն սկզբունքն է: Այն պայմանավորված է մի կողմից հասարակությանը պետական կյանքի իիշյալ բնագավառի վերաբերյալ համապատասխան տեղեկատվության ապահովման անհրաժեշտությամբ, մյուս կողմից՝ օրենքով թույլատրված դեպքերում հարկային հսկողություն իրականացնող մարմինների և հասարակության հետ մշտական առնչությամբ:

Այս հիմնարար սկզբունքներից բխում են նաև այլ սկզբունքներ, որոնք ունեն առավելապես կիրառական բնույթ:

Հարկային հսկողության սկզբունքները սպառիչներ, ունեն մեկը մյուսին լրացնող բնույթ, և դրանց անշեղորեն կենսագործումը հանգեցնում է բուն հսկողության արդյունավետության բարձրացմանը:

Այսուամենայնիվ, վերոնշյալ սկզբունքներն իրենց գործնական կիրառությունը ստանում են հարկային հսկողության գործառույթների միջոցով: Դա պայմանավորված է այն հանգանաքով, որ հսկողությունը, առաջին հերթին, որպես տեղեկատվություն, բույլ է տալիս որոշելու այն իրականացնող պետական ապարատում օրինականության ապահովման ու պահպանման վիճակը:

Հարկային հսկողությունը՝ որպես հասարակության կառավարման միջոց, ունի իր սոցիալական ուղղվածությունը և սեփական գործառույթները: Այդ գործառույթները վեցն են՝ 1. կանոնակարգման գործառույթը, 2. իրավապահպան գործառույթը, 3. սոցիալական կանխարգելիք գործառույթը, 4. ամրագրիչ գործառույթը, 5. տեղեկատվական գործառույթը, 6. Տնտեսական կարգավորման գործառույթը:

Հսկողության տեսակը այն բաղկացուցիչն է, որը մասնակիորեն արտահայտում է ամբողջականի բովանդակությունը, տարբերվում մյուս մասերից կոնկրետ հսկողության գործառնությունները կրողներով (սուբյեկտներ), հսկողության օբյեկտներով և միաժամանակ իր հերթին կանխարգելում հսկողության գործառույթների կատարման մեթոդների տարբերությունը: Իսկ հսկողության ձևն արտահայտում է հարկային հսկողության գործընթացի կոնկրետ բովանդակությունը կամ դրա արտաքին դրսորման առանձին կողմերը այն դեպքում, եթե հարկային հսկողության մեթոդներին են վերաբերում այդ գործընթացի իրականացման կոնկրետ միջոցները կամ հնարքները:

Ներկայումս հարկային հսկողության համակարգն իրենից ներկայացնում է պետական կառավարման և տեղական ինքնակառավարման այն մարմինների համակցությունը, որոնք իրավուն ունեն իրականացնել նման գործունեություն:

Ելեկով վերոնշյալ հանգանաքից՝ հարկային հսկողությունը կարելի է բաժանել հետևյալ տեսակների՝

1. հարկային ծառայության մարմինների կողմից իրականացվող հարկային հսկողություն,
2. մաքսային ծառայության մարմինների կողմից իրականացվող հարկային հսկողություն,
3. ֆինանսական մարմինների կողմից իրականացվող հարկային հսկողություն,
4. համայնքի դեկանակարի կողմից իրականացվող հարկային հսկողություն:

Հարկային հսկողության էության բացահայտ-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

ման կարևոր ուղղություններից է դրա դասակարգումը՝ ըստ հսկողության իրականացման ձևերի: Այդ դասակարգման հիմքում ընկած են տարրեր չափանիշներ: Այսպես. 1. Կախված հսկողությունը դասակարգվում է օպերատիվի և պարբերականի, 2. Հսկողության իրականացման աղբյուրների տեսանկյունից՝ փաստաթղթայինի և փաստացիի, 3. Կախված հսկողության միջոցառումների բնույթից՝ պլանայինի և հանկարծակիի (արտապլանայինի), 4. Փաստաթղթային ստուգման մեթոդի տեսանկյունից՝ ընտրանքայինի և համատարածի, 5. Կախված ստուգման ենթակա օբյեկտի մեծությունից՝ համալիրի և թեմատիկի 6. Կախված հսկողության իրականացման ժամանակից՝ նախնականի, ընթացիկի, հետագայի:

Հսկողության գործընթացի կարևոր բաղադրիչ են նաև մեթոդները, որոնք իրենցից ներկայացնում են հարկային հսկողության իրականացման կոնկրետ միջոցների կամ հետևանքների ամբողջություն:

Ներկա ժամանակաշրջանի հարկման պրակտիկայում հատկանշական են այնպիսի մեթոդների կիրառումը, ինչպիսիք են փաստաթղթերի ձևական, տրամաբանական և թվաբանական ստուգումները, տնտեսական գործառույթների փաստաթղթային ձևակերպման իրավական գնահատումը, հաշվեկշռությին մեթոդը, հանդիպակաց ստուգումը, համեմատումը, տնտեսական վերլուծության մեթոդական հնարքների օգտագործումը: Այդ հնարքներից են՝ խմբավորումը, մաթեմատիկական-վիճակագրական միջին և հարաբերական ցուցանիշների հաշվարկումը, նորմավորված տնտեսական ցուցանիշներից ու նորմատիվներից շեղումների սահմանումը և այլն:

Հարկային հսկողության համակարգում առանձնակի նշանակություն է տրվում նաև փաստացի ստուգման համար անհրաժեշտ հնարքների կամ մեթոդների ուսումնասիրմանը: Այս առումով թերևս առավել կարևորներն են գույքագրումը, փորձաքննությունը և ուսումնասիրությունը:

Հարկային հսկողության հիմնական և արդյունավետ ձևերն են հարկային ստուգումը և հարկային ուսումնասիրությունը:

Հարկային ստուգումը հարկային հսկողության իրականացման ձև է և պետական իրավասու մարմինների գործունեության ընթացակարգ՝ հարկերը ճիշտ ու ժամանակին հաշվարկելու և բյուջեն վճարելու առնչությամբ: Որպես կանոն, հարկային ստուգմանը նախորդում են հարկային հսկողության նախապատրաստական փուլի որոշակի գործընթացներ: Դրանք երեքն են՝ վերլուծությունը, պլանավորումը, ստուգվող սուբյեկտների հետ նախնական շփումները:

Հայաստանի Հանրապետությունում սահման-

ված է ՀՀ-ում կամ օտարերկրյա պետություններում գրանցված և ՀՀ տարածքում գործունեություն իրականացնող առևտրային կամ ոչ առևտրային կազմակերպություններում, հիմնարկներում (այդ թվում օտարերկրյա իրավաբանական անձի), իրավաբանական անձի մասնաճյուղում կամ ներկայացուցչությունում, տեղական ինքնակառավարման մարմիններում, անհատ ձեռնարկատերերի գործունեության, ստուգումների իրականացման միասնական կարգ:

Հարկային ստուգման սուբյեկտ են համարվում ՀՀ-ում կամ օտարերկրյա պետություններում և ՀՀ տարածքում գործունեություն իրականացնող առևտրային և ոչ առևտրային կազմակերպություններն ու հիմնարկները, ինչպես նաև ՀՀ քաղաքացիները, օտարերկրյա պետությունների քաղաքացիները և քաղաքացիություն չունեցող անձինք:

Հարկերի ճիշտ ու ժամանակին հաշվարկման ու բյուջե վճարման հետ կապված դրամական փաստաթղթերը, հաշվապահական ու հարկային գրքերը, հաշվետվությունները, հաշվեկշռները, պլանները, ծախսերի նախահաշիվները, հայտարարագրերը, պայմանագրերը, գործարար նամակագրությունը, հրամանները և այլ փաստաթղթեր ներկայացնում են հարկային ստուգման օբյեկտները:

Հարկային ստուգման գործընթացում իր կարևորությամբ ու արդիականությամբ առանձնակի նշանակություն է տրվում ստուգման արդյունքների հիման վրա կազմված ակտին: Այն սահմանագատվում է իրավական ակտերից և բովանդակում է պետաշխանական հանձնարարականներ, որոնք ուղղված են հարկային օրենսդրության պահանջների կատարման ապահովմանը:

Ուսումնասիրությունը տնտեսվարող սուբյեկտի ֆինանսական ու փաստացի գործունեության վիճակը՝ վերջինիս ներկայացրած հաշվապահական հաշվեկշռի, ֆինանսական և ՀՀ օրենսդրությամբ սահմանված այլ հաշվետվությունների հիման վրա ստուգումն իրականացնող մարմնի կողմից ստուգող մարմնում պարզաբանելու նպատակով իրականացվող ներքին ընթացակարգ է: Անհրաժեշտ է նաև նշել, որ իրականացվող ուսումնասիրությունների արդյունքում լրացնելու հարկային պարտավորություններ չեն առաջարկվում:

Ուսումնասիրություններն ունեն կանխարգելիշ բնույթ և նպատակաւողված են ժամանակին կանխելու հարկ վճարողի կողմից հարկային իրավախատում կատարելու մղումները՝ դրանով իսկ աջակցելով վերջինիս տնտեսական գործունեության համաշափ գարգարմանը:

Հարկային ստուգումների և հարկային ուսումնասիրությունների կազմակերպման և անցկացման գործընթացի իրավական կարգավորումն ըստ էության ունի հարկային հարաբերությունների կանո-

նակարգման որակական նոր ուղղվածություն, որ այդ հարաբերությունների մասնակիցների իրավունքների ու պարտականությունների հստակ օրենսդրական ամրագրման պարագայում նախանշվում են միաժամանակ նրանց յուրաքանչյուրի իրավունքների ու շահերի պաշտպանության երաշխիքները:

Այսպիսով, պետական վերահսկողությունն ուղղված է կոնկրետ խնդրի իրագործմանը, ինչպիսին է պետական գործունեության ընթացքում օրինականության և կարգապահության ապահովումն ու պահպանումը: Հսկողությունը նույնպես համարվում է պետական կառավարման բաղկացուցիչ տարրերից, միաժամանակ օրինականության և

կարգապահության ապահովման ու պահպանման միջոց: Վերահսկողություն և հսկողություն հասկացությունների սահմանազատման հիմքում ընկած է ստուգման ենթակա օբյեկտի գործունեության ոլորտների ընդգրկվածությունը, ինչպես նաև դրանց ներգործության իրավական ձևերի առանձնահատկությունները: Միևնույն ժամանակ, և հսկողությունը, և վերահսկողությունը փոխվրացնում են միմյանց, բայց չեն կարող դրսնորվել միաժամանակ, առավել ևս՝ ամբողջական տեսքով:

¹ Коренев А.П. Административное право России. М.; Т.1, 1996. С. 238-244, Овсянко Д.М. Административное право. М.; 1996. С. 77-81.

² Տե՛ս Աղայան Էդ. Արդի հայերենի բացատրական բառարան, Երևան, 1976, I հատ, էջ 899, II հատ., էջ 1377:

³ Коренев А.П. Административное право России. М.; Т.1, 1996. С. 238-240, Ապիյան Ն., Պետրոսյան Ս. Իրավական պետություն և օրինականություն, Եր., 1999, էջ 104-105, 128-130 և ուղիղներ:

⁴ Коренев А.П. Административное право России. М.; Т.1, 1996. С. 241-242; Овсянко Д.М. Указ. Раб. С. 79 և ուղիղներ:

⁵ Поролло Е.В. Налоговый контроль: принципы и методы проведения. М.; Гардарика, 1996. С.7-9.

⁶ Гуреев В.И. Российское налоговое право. М.: Экономика. 1997, С. 196-198.

⁷ Налоги и налоговое право. Под ред. А. Брызгалина. М.: Аналитика-Пресс, 1997. С. 409.

⁸ Грачева Е.Ю. Проблемы правового регулирования государственного финансового контроля. М.: Юриспруденция. 2000. С. 117, Поролло Е.В. Указ. Раб. С. 11; Бутынцев Ф.Ф. Организация и проведение ревизий. М.: Статистика, 1976. С. 99.

Չրականության ցանկ

1. «Հարկերի մասին» ՀՀ օրենք՝ ընդունված 14.04.1997թ.:
2. ՀՀ օրենքը ՀՀ-ում ստուգումների կազմակերպման և անցկացման մասին. 2000թ. մայիսի 17:
3. Աղայան Էդ. Արդի հայերենի բացատրական բառարան, Երևան, 1976թ., 1 հատ.:
4. Ապիյան Ն., Պետրոսյան Ս. Իրավական պետություն և օրինականություն, Եր., 1999թ.:
5. Գրիգորյան Կ.Կ. Հարկային իրավունքի հիմունքներ, Եր., 2007թ.:
6. Խաչատրյան Ա.Հ. Հարկային իրավունք, Եր., 2003թ.:
7. Հարությունյան Տ. Հարկման արդյունավետության բարձրացման ուղիները Հայաստանի Հանրապետությունում. Ե., 2006թ., 165 էջ:
8. Հարությունյան Վ.Լ. Հարկային քաղաքականությունը և նրա կատարելագործման հիմնահարցերը Հայաստանի Հանրապետությունում, Եր., 2003թ..
9. «Մենեջմենթ» ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ Յու. Մ. Սուվարյանի ընդիհանուր խմբագրությամբ, Երևան: Տնտեսագետ, 2009թ.:
10. Бровкина Н. Д. Основы финансового контроля. Учебное пособие, Москва, “Магистр”, 2007.
11. Бутынцев Ф.Ф. Организация и проведение ревизий. М.: Статистика, 1976.
12. Грачева Е.Ю. Проблемы правового регулирования государственного финансового контроля. М.: Юриспруденция. 2000.
13. Гуреев В.И. Российское налоговое право. М.: Экономика. 1997.
14. Коренев А.П. Административное право России. М.; Т.1, 1996.
15. Налоги и налоговое право. Под ред. А. Брызгалина. М.: Аналитика-Пресс, 1997.

ԱՐԴԻՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

16. Овсянко Д.М. Административное право. М.; 1996.
 17. Поролло Е.В. Налоговый контроль: принципы и методы проведения. М.; Гардарика, 1996.

Хачатур Игитян

Магистр Армянского государственного
экономического университета

РЕЗЮМЕ***Налоговый контроль и управление в качестве инструмента
государственного управления***

Концепции налогового контроля и налогового управления коррелированы. В их контекстном значении они рассматриваются в качестве составных элементов процесса государственного управления, и в то же время, обеспечение законности и дисциплины мерами по сохранению. Указанные понятия различны по смыслу и по значению. Контроль считается более широким и всеобъемлющим правовым уровнем. Он воспринимается в качестве средства государственной деятельности, способа осуществления полномочий органов государственной власти и местного самоуправления. Контроль также считается составным элементом государственного управления, одновременно является средством для обеспечения безопасности и защиты закона и дисциплины. Для выявления налогового контроля и управления содержимым в статье были выяснены значение налогового контроля и управления, а также была изучена структура налогового контроля, что позволит установить полномочия налоговой службы, которая имеет дело с налоговой деятельностью и полномочия других органов власти.

Ключевые слова: налоговое управление, налоговый контроль, тест производительности, административный контроль, принцип управления, тип, объект, субъект, исследование.

Khachatur Igityan

Master of the Armenian State
University of Economics

SUMMARY***Tax supervision and control as public administrative system tool***

Tax supervision and tax control concepts are correlated. In their contextual meaning, they are considered as the constituent elements of public administration process, and at the same time ensuring the legality and discipline of conservation measures. The mentioned concepts are various on sense and on value. Control is considered to be more extensive and comprehensive legal level. It is perceived as a means of state activity, a way of exercising the powers of public authorities and local self-government. Supervision is also considered to be a constituent element of public administration, simultaneously it means to ensure the safety and protection of the law and discipline. To reveal the tax control and content control in article have been clarified the meaning of tax supervision and control, and also has been studied structure of the tax control, which will allow to set powers of tax service that has deal with tax activity and the powers of other authorities.

Keywords: tax control, tax supervision, performance test, administrative control, control principle, type, object, subject, study.

ՀԱՅԿ ՂՈԽԵՑԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի և իրավունքի ինստիտուտի ասպիրանտ

ՀԱՅ-ՖՐԱՆՍԻԱԿԱՆ ՄԻՋՊԱՌԱՎԱՌԵՆՏԱԿԱՆ ԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԻՐԱՎԱՊԱՅՄԱՆԱԳՐԱՅԻՆ ՀԻՄՔԵՐԻ ԿԱՅԱՑՈՒՄԸ

Հայաստանի և Ֆրանսիայի միջև համագործակցությունը կառուցված է իրավական հավասարության սկզբունքի վրա, որը կողմերին հնարավորություն է տալիս գործել ավելի վճռական՝ առանց միջազգային իրավաքաղաքական, հասարակական ու այլ բնույթի հնարավոր տարակարծությունների խիստ ազդեցության: Հոդվածում եղանակնում է արվում, որ հայ-ֆրանսիական հարաբերությունների պայմանագրավական բազան կայացած է, միջազդամենտական բավականին ակտիվ հարաբերություններին գուգահետ ստեղծվել են բոլոր պայմաններն ու հիմքերը երկկողմանի քաղաքական, առևտրատնտեսական, գիտատեխնիկական և մշակութային համագործակցության արյունավետ զարգացման համար:

Հիմնարարեր - հայ-ֆրանսիական հարաբերություններ, փոխգործակցություն, միջազդական կապեր, իրավապայմանագրային հիմք, համաձայնագիր, խորհրդարան, պատվիրակություն, պաշտոնական այց, բանակցություններ, փոխապայմանագրվածություն:

Ֆրանսիան պատկանում է այն երկրների շարքին, որոնք Հայաստանի հետ պահպանում են բազմակողմանի զարգացած բազմատարր կապեր՝ միաժամանակ հենվելով նաև մարդկային հարաբերությունների վրա: Իրավապայմանագրային հիմքերի վերլուծության համատեքսում հիշատակված մասնակիցների միջև, միջազդամենտական հարաբերությունների զարգացումները:

Հաշվի առնելով Ֆրանսիայի դերակատարությունը եվրոպական ու համաշխարհային բազմապիսի գործնաբաններում, նաև որ Ֆրանսիան հանդիսանում է ԵԱՀԿ-ի Մինսկի խմբի համանախագահող երկիր, անհրաժեշտ է մշտապես այդ երկրի հետ պահպանել զարգացող հարաբերություններ և ձգտել մշակել նոր երկխոսությունների օրակարգ: Այդ խնդրի լուծմանը նշանակալի չափով նպաստում են Հայաստանի ու Ֆրանսիայի դեկավարների բարձրագույն մակարդակներում անմիջական երկխոսությունները, ինչի շնորհիվ հնարավորություններ են ընձեռնում ոչ միայն զարգացնել երկողմանի հարաբերությունները, այլև բարելավել համագործակցությունը միջազգային կառույցների շրջանակներում:

Հայաստանի Հանրապետության առաջին նախագահ Լ. Տեր-Պետրոսյանը (Ֆրանսիա կատարած պաշտոնական այցի ժամանակ) Ֆրանսիայի Հանրապետության նախագահ Ֆ. Միտերանի հետ 1993թ. մարտի 13-ին Փարիզում ստորագրեցին «Ֆրանսիայի Հանրապետության և Հայաստանի Հանրապետության միջև բարեկամության և համագործակցության համաձայնության մասին պայմանագիր»՝ 10 տարի ժամկետով: Ըստ Էության,

պայմանագրի ստորագրումը իրականացվեց դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատումից ընդամենը 1 տարի հետո, ինչը վկայում է այն նշանակության մասին, որ Ֆրանսիան տալիս էր Հայաստանի հետ հարաբերությունների հաստատման ու զարգացմանը:

1993թ. սեպտեմբերի 27-ին ՀՀ Գերագույն Խորհրդող վավերացրեց պայմանագիրը, 1994թ. հունիսի 20-ին՝ Ֆրանսիայի պառլամենտը, իսկ հոկտեմբերի 14-ին՝ Սենատը: Պայմանագիրը ուժի մեջ մտավ 1995թ. մայիսին: Պայմանագրի եզրափակիչ դրույթների համաձայն՝ այն պետք է երկարացվեր յուրաքանչյուր 5 տարին մեկ, եթե կողմերը ժամկետի ավարտից մեկ տարի առաջ միմյանց չեն նախազգուշացնում պայմանագիրը դադարեցնելու վերաբերյալ: Նշված պայմանագրի կարևորությունն ընդգծվում է նրանով, որ որոշ հոդվածներ ունեն առանձնացված նշանակություն: Մասնավորապես, համաձայն 19-րդ հոդվածի՝ պայմանագրի կետերը ուղղված չեն ընդդեմ երրորդ երկրների հետ հարաբերությունների պարտավորություններին և ուղղորդված չեն այդ երկրներից ինչ-որ մեկի դեմ: Այդ կետը վկայում է երկկողմանի մտադրությունների մասին՝ շհակադրվել այլ պետությունների հետ հարաբերությունների ձևավորմանը:

Պայմանագրի 2-րդ հոդվածը նախատեսել է կողմերի համագործակցություն «մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության և խրախուսման, մասնավորապես միջազգային հետինակալությունը կազմակերպությունների շրջանակներում», ինչպես նաև ջանքերի միավորմանը «միջազգային անվտանգության ոլորտում համագործակցության նպատակով հակամարտությունների դադարեցման և պետությունների միջև հարաբերություններում միջազգային իրավունքի

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

նորմերի հանդեպ հարգանքի դրսորմանը»: Իսկ 5-րդ հոդվածում նշվել է, որ «Ֆրանսիական Հանրապետությունը պարտավորվում է սատարել կապերը Հայաստանի Հանրապետության և Եվրովիճակի միջև»: Փաստորեն, պայմանագրի այս դրույթներով հիմք է ստեղծվում, որ Ֆրանսիան կարողանա դառնալ կապող օդակ Հայաստանի և Եվրոպական կառուցների միջև: Որոշ դրույթներ վերաբերում են նաև «Ֆրանսիայի աջակցությանը այն նորմերի ընդունանը, որոնք նպաստում են հակամարտությունների դադարեցմանը ԵԱՀԿ-ի շրջանակներում»:

1993թ. Հայաստանի Հանրապետության և Ֆրանսիայի Հանրապետության միջև սոսրագրված պայմանագրի 15-րդ հոդվածը հետագայում գտավ իր գործնական կիրառությանը՝ «ողջունելով ապակենտրոնացված համագործակցությունը, մասնավորապես, տեղական վարչական մարմինների (օրինակ մայր-քաղաքների) միջև կապերը, պահպանել սահմանված պայմանագրային նպատակները»:

Հայ-ֆրանսիական իրավաքաղաքական հարաբերությունների սկզբնավորումն ընդգրկում է նաև միջազգային տական համագործակցությունը: 1990թ. սեպտեմբերին Ֆրանսիայի Ազգային ժողովում ստեղծվեց «Ֆրանսիա-Հայաստան» խոմքը, որը պետք է ուսումնասիրեր երկկողմանի համագործակցության հմարավորությունները: Այդ փաստը խոսում է պառականական իշխանությունների և պատգամավորների շահագրգրվածության մասին: Խոմքի մեջ հիմնականում ընդգրկեցին պատգամավորներ Ֆրանսիայի այն տարածաշրջաններից, որոնցում բնակվում են առավել մեծ թվով հայեր: Խոմքի նախագահ դարձավ սոցիալիստ Սիրել Սեպանը: Երկու երկրներում ստեղծված խմբերը մեծ կարևորություն էին տալիս օրենքների մշակմանը և ընդունմանը: Հասկանալի է, որ ֆրանսիական փորձագետները կարող էին իրենց ներդրումը կատարել Հայաստանի՝ Եվրոպական նորմերին համապատասխան օրենդրության գործընթացի հրականացման գործընթացում, ինչը նախատեսված էր գործընկերության և համագործակցության համաձայնագրում:

Համաձայնագրում նախատեսվում էր ստեղծել «Հայաստան-Ֆրանսիա քաղաքական և օրենսդրական հարցերով խորհրդատվական կենտրոն», քանի այդ փուլում մեծ աշխատանք էր կատարվել օրենսդրական ներդաշնակեցման գործում: Ֆրանսիական գործընկերները մասնակցեցին ոչ սովորական գործընթացին՝ Հայաստանի Սահմանադրության մշակմանը: 1995թ. ընդունված ՀՀ Սահմանադրությունը ուներ շատ ընդհանուրություններ Ֆրանսիայի Սահմանադրության հետ, և նույնիսկ ինչում էին մեղսադրանքներ այդ իրավական փաստաբույրը մշակողների հասցեին, թե իբր «քիչված

է» ֆրանսիական տարրերակից:

Ֆրանսիայի Ազգային ժողովի մի քանի պատգամավորներ, ներառյալ Ռիշար Կազանովը, Ֆրանսուա Ռոշբուլանը և Պատրիկ Դևեջյանը, 1990թ. վերջին ժամանեցին Հայաստան և հանդիպում ունեցան Գերագոյն Խորհրդում: Այդ հանդիպումը հիմնականում կրում էր ճանաչողական քննությունը, որի ընթացքում քննարկվեցին նաև Հայաստանի օգնություն տրամադրելու մի շարք հարցեր:

1993թ. պառականական ընտրություններից հետո Ֆրանսիայում ստեղծվեց պատգամավորների նոր խոմք՝ 56 պատգամավորների կազմով, որոնցից 29-ը ներկայացնում էին Union pour la Democratie Francaise (UDF) աջ կուսակցությունը (նախագահ՝ Վ. Ժիկար դը Էստեն), 20-ը՝ Rassemblement pour la Republique (RPR) (նախագահ՝ Ժակ Շիրակ), 4-ը՝ սոցիալիստներ, 2-ը՝ կոմոնիստներ և մեկը՝ Սիրել Նաուրը, անկախ պատգամավոր: Խորհրդի նախագահն էր Ֆրանսուա Ռոշբուլ (UDF):

Ֆրանսիայի ԱԺ պատգամավորական խոմքը՝ Ռոշբուլանի գլխավորությամբ, որը բազմից եղել էր Հայաստանում և Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունում, 1994թ. սեպտեմբերին ժամանեց Հայաստան: Պատգամավորների խմբում էին նաև Գի Տեսյեն (UDF), Դիլյոն Սիգոն (սոցիալիստ), Բերնար Սոթեն (UDF) և Բերնար Լելիան (RPR)³:

1994 թ. հունվարի 27-ին ներքին գործերի և տարածքային կառավարման պետնախարար Ռապուլ Պասկուան իրատարկեց նոր օրենքը (Պասկուայի օրենքը) վիզաների մասին, որը հիմնականում վերաբերում էր այն անձանց կարգավիճակին, ովքեր ժամանում են Ֆրանսիա կամ մեկնում են Ֆրանսիայից: Այդ օրենքն ուժի մեջ մտավ 1994թ. ապրիլի 1-ից և կոչված էր երաշխավորել պետության ազգային անվտանգությունը: Տվյալ օրենքը վերաբերում էր հետևյալ երկրների՝ Աֆղանստանի, Աղրբեջանի, Կորեայի, Վրաստանի, Իրաքի, Իրանի, Հայաստանի, Հորդանանի, Լիբիայի, Լիբանանի, Սիրիայի, Սուլանի և Յեմենի քաղաքացիների կողմից Ֆրանսիա այցելությունների կանոնակարգմանը: Օրենքը տարածվում էր նաև փախստականների, միգրանտների վրա, որոնք չունեին անձնագիր (apatriote):

1994թ. փետրվարի 13-ին Ֆրանսիայի վարչապետ Էդուարդ Բալանյուրը, ելույթ ունենալով հեռուստատեսությամբ, նշեց. «Ես գտնում եմ նորմալ, որ ահաբեկչության կանխարգելման համար կիրառվել են բոլոր անհրաժեշտ միջոցները: Ահաբեկչության դեմ պայքարը Ֆրանսիային ստիպում է օտարերկրացիներից պահանջել իշխանությանը տեղյակ պահել երկիրը լրելու իրենց մտադրության մասին»: Օրենքը հնարավորություն տվեց ստանակապատասխան վիճակագրական տվյալներ օտարերկրացիների տեղաշարժերի վերաբերյալ:

Պետնախարարի տեղակալ Սիշել Սեփանը ընդգծեց, որ դա զուտ ձևական միջոցառում է և ոչ մի դեպքում չպետք է անհանգստացնի այն քաղաքացիներին, որոնք չեն գործել իրավախախտումները. նման անձններ առանց որևէ բարդության կտանան վիզաներ երեք ամիս ժամկետով:

1996թ. մարտի 26-ին պաշտոնական այցով Փարիզում գտնվող ՀՀ վարչապետ Հ.Բագրատյանը հանդիպեց Վարչապետ Ալեն Ժյուպաֆի հետ: Հանդիպման ընթացքում առաջարկվեց վերանայել Պասկուայի օրենքը Հայաստանի քաղաքացիների հանդեպ: Ա. Ժյուպաֆն ընդգծեց, որ դա բարդ հարց է, քանի որ այն կապված է ոչ միայն Հայաստանի, այլ նաև Վրաստանի, Ադրբեյջանի և մյուս նմանատիպ կարգավիճակ ունեցող երկրների հետ: ՀՀ քաղաքացիների համար առանձնացված ընթացակարգով վիզաներ տրամադրելու հարցերով գրադարձել է նաև 1995-1997թթ. Ֆրանսիայում ՀՀ արտակարգ և լիազոր դեսպան Վիզեն Շիթեշյանը:

Կարենը էր նաև Ֆրանսիայի արտաքին գործերի նախարարության պատվիրակության (գլխավոր քարտուղար Դյուֆուրկոմի գլխավորությամբ) 1995թ. հունվարի 27-29-ին Հայաստան կատարած այցը: Այդ օրերին տեղի ունեցան հանդիպումներ նախագահ Լ. Տեր-Պետրոսյանի, ԳԽ նախագահ Բ. Արաքյանի, վարչապետ Հ. Բագրատյանի, արտգործնախարար Վ. Փափազյանի և պաշտոնարար այլ անձանց հետ: Օրակարգում եղել են երկողմանի շահագրգիռ հարցեր, ինչպես նաև ԵՄ-ի հետ համագործակցության տեսլականը:

Առավել արդյունավետ էին բանակցությունները երկու երկրների ներքին գործերի նախարարների միջև, որի արդյունքներից հանդիսացավ 1995թ. մարտի 12-ին կնքված համաձայնագիրը Հայաստանի և Ֆրանսիայի համապատասխան գերատեսչությունների միջև համագործակցության մասին: Հարկ է նշել, որ ՀՀ ՆԳՆ-ի և Ֆրանսիայի ՆԳՆ-ի միջև համագործակցությունն իրականացվել է դեռևս 1993թ.-ից այն ոլորտներում, որոնք հետագայում ամրագրվեցին նշված համաձայնագրով՝ պայքար ահարեկչության դեմ, թմրադեղերի և հոգեմետ միջոցների անօրինական շրջանառություն, փողերի լվացում և կեղծում, օդակայանների անվտանգության ապահովում և այլն:

Հայ-ֆրանսիական պառլամենտական համագործակցության խթանմանը նպաստել են օրենսդիր իշխանությունների դեկավարների փոխադարձ այցերը: 1993թ. մարտի 30-ից ապրիլի 3-ը Ֆրանսիա է այցելել ՀՀ նախագահ Խոսրով Հարությունյանը, 2004թ. հունվարի 12-19-ը՝ Արքուր Բաղդասարյանը:

ՀՀ ԱԺ նախագահ Կարեն Դեմիրճյանի իրավերով 1999թ. հուլիսի 20-ին պաշտոնական այցով Երևան ժամանեց Ֆրանսիայի Սենատի պատվիրակություններ՝ նախագահ Կ. Պոնալենի:

թյամբ⁷: Վերջինիս նախաձեռնությամբ 1999թ. դեկտեմբերի 14-16-ը Վերսալում տեղի ունեցավ Հարավային Կովկասի երեք հանրապետությունների խորհրդարանականների հանդիպում: Հանդիպումը նվիրված էր Հարակովկասյան տարածաշրջանում համագործակցության ակտիվացմանը: Հայ-ֆրանսիական պատվիրակության վերաբերյալ այցերը բարձրատիման միջպետական մակարդակով վկայում են երկողմանի շահերի առկայության մասին:

1999թ. հոկտեմբերի 27-ին ՀՀ Ազգային ժողովում իրականացվեց ահարեկչություն, որին զոհ գնացին ՀՀ վարչապետը, ՀՀ ԱԺ նախագահը և ևս վեց քաղաքական գործիչները: Ֆրանսիական իշխանությունները, բարձրագույն իշխանության շրջանակները և բնակչության տարրեր շերտերը անմիջապես արձագանքեցին այդ ողբերգությանը՝ ցավակցություն հայտնելով և սատարելով Հայաստանին: Նոյն օրը Ֆրանսիայի Ազգային ժողովը ի նշան հարգանքի ողբերգության զոհերին դադարեցրեց աշխատանքները: Հաջորդ օրերին Հայաստանի դեկավարությանը և հայ ժողովրդին կոչով հանդես եկան նախագահ Ժ.Շիրակը, վարչապետ Լ. Ժոսաբենը, Սենատի նախագահ Կ. Պոնալենի, ԱԺ նախագահ Լ. Ֆարիասը, արտգործնախարար Յու. Վերիինը:

Նոյն բվականի նոյեմբերի 2-ին Ֆրանսիայի սենատի նախագահ Կ. Պոնալեն այցելեց ՀՀ դեսպանատուն, որպեսզի իր ցավակցությունը հայտնի դեսպան Ե. Նալբանդյանին՝ վերջինիս հրավիրելով Ֆրանսիայի Սենատ, որի նիստը սկսվեց ՀՀ ԱԺ-ում ողբերգական զոհերի հիշատակին նվիրված մեկ րոպե լրությամբ: Նիստի սկզբում Կ. Պոնալեն իր հավատարմությունը հայտնեց ՀՀ նախագահին: Ողբերգության զոհերի հուղարկավորությանը մասնակցելու նպատակով Հայաստան մեկնեց պատվիրակություն՝ նախագահ Ժ. Շիրակի խորհրդական Լապուժան, Սենատի ներկայացուցիչները, ԱԺ-ի ԱԳՆ-ի ներկայացուցիչները:

ՀՀ դեսպանատունը ցավակցական հեռագրեր ստացավ Եվրոխորհրդարանից, Եվրոպայի խորհրդից, ԻՒՆԵԿՕ-ի նախագահից, ֆրանսիական միշարք քաղաքների քաղաքապետերից, սենատորներից, պատգամավորներից, պետական և հասարակական կազմակերպություններից, բազմաթիվ հասարակական գործիչների և այլ շատ անձանց կողմից:

Ֆրանսիական բոլոր ԶԼՄ-ները լայնորեն լուսաբանեցին Հայաստանի ողբերգական իրադարձությունները: Հատկապես ակտիվ էին «ՖրանսՊրես» գործակալությունը, «Ֆրանս-1,2,3», և «ԷլլԿուս» հեռուստաալիքները, «Ֆրանս ինտերնացիոնալ», «Ֆրանս ինֆո» ռադիոկայանները, «Մոնդ», «Ֆիգարո» և «Լիբերայոն» թերթերը: Զանգվածային տեղեկատվության բոլոր միջոցները պատճենական առաջարկություն են հանդիպում ՀՀ դեմքերի համար:

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

ըր, պարբերաբար լուսաբանելով իրադարձությունները, հիմնականում տեղեկատվությունը ներկայացնում է ին սեփական թղթակիցների միջոցով:

Ֆրանսիական մամուլը, ներկայացնելով փաստացի տեղեկատվությունը, հանդես էր գալիս նաև մեկնաբանություններով՝ փորձելով բացատրել հանցագործության ներքին և արտաքին շարժառիթները: Արտաքին ազդակներից նշվում էր «գերտերությունների տնտեսական և քաղաքական շահերի բախումը տարածաշրջանում, հատկապես ոռուս-ամերիկայն շահերը Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության կարգավորման գործընթացում և Ռուսաստանի Հարավկովկասյան քաղաքականության ակտիվությունը»: Ներքին շարժառիթներից նշվում է ին Հայաստանի ծանր սոցիալ-տնտեսական վիճակը, ներքին քաղաքական հակասությունները, որոնց մեջ՝ թվացյալ պայքարը «հայաստանյան և դարաբաղյան» թերի իշխանությունների միջև տնտեսական շահերի հողի վրա և դրանց բախումները:

1999թ. հոկտեմբերի 27-ի դեպքերի պատճառով հետաձգվեցին նոյեմբերի սկզբի համար նախապես պլանավորված Ֆրանսիա-Հայաստան ԱԺ պատգամավորական խմբի պատվիրակության և ֆրանսիական մի շարք ծերեցների այցերը Հայաստան: Թեև Ֆրանսիայի պետական ու քաղաքական շրջանակներում Հայաստանի իրավիճակը շատ չդրամատիզացվեց, այդուհանդերձ, կատարված Հայաստանի հեղինակության վրա բացասական խիստ ազդեցություն թողեց: Հարվածը շատ ծանր էր, քանի որ որոշակի չափով հարցականի տակ դրվեցին Հայաստանում կայունության և ժողովրդավագանական գործընթացի հարցերը: Այս պարագայում արտասահմանում ձեռք բերած վստահությունն այդ հարցերում ստեղծեցին անբարենպատ մքննորոտ Հայաստանի արտաքին քաղաքականության վարման համար: Մեկ տարի հետո ՀՀ արտգործնախարար Վ. Օսկանյանը Ստրարուրգում նշեց, որ «այդ ողբերգական իրադարձությունները իրականում Հայաստանի համար ծանր ժամանակներ էին, որովհետև քաղաքական համակարգի կազմակերպվածքը ամբողջովին փոխվեց և խեղաքյուրվեց»:

Այդ տարիների հայ-ֆրանսիական գործակցության ակտիվ քաղաքականությունը տվեց իր արդյունքները՝ 1998թ. մայիսի 29-ին Ֆրանսիայի Ազգային ժողովուն ընդունեց օրենքը 1915թ. հայոց ցեղասպանության հրապարակային ճանաշման մասին¹⁰: Օրենքի նախագիծը ներկայացվել էր Ֆրանսիայի սոցիալիստական կուսակցության կողմից և բխում էր վարչապետ Լեյոնել Ժուպենի նախընտրական խոստումներից: Ֆրանսիան դարձավ աշխարհում առաջին երկիրը, որն ընդունեց հայոց ցեղասպանությունը օրենքի մակարդակով:

Հարկ է նշել, որ նախանական փուլում առկա էին

որոշակի բարդություններ, որոնք պայմանավորված էին գործադիր իշխանությունների և Ֆրանսիայի նախագահի դիրքորոշումներով: Գործադիր իշխանությունները հիմնավորում էին դա մի կողմից այն բացասական ազդեցությունով, որ ցեղասպանության ճանաշումը կարող է բերել Թուրքիայի հետ հարաբերությունների վատացմանը, իսկ մյուս կողմից՝ Ֆրանսիան հանդիսանում է ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի համանախագահող և պետք է խուսափի տարածաշրջանում կողմնակալ դիրքորոշումներից:

Դրանից հետո, եթե Սենատում օրենքը օրակարգ մտնելուց հետո երկու անգամ հավանության չարժանացավ (2000թ. փետրվարի 2-ին և մարտի 24-ին), հունվարի 18-ին հաստատվեց Ազգային ժողովի կողմից, իսկ մի քանի օր հետո ստորագրվեց նախագահ Ժ.Շիրակի կողմից¹¹: Սակայն, չնայած դրան՝ մեկ տարի հետո Ֆրանսիայի և Թուրքիայի միջև տնտեսական հարաբերություններում գրանցվեց զգալի աճ:

Ժակ Շիրակի՝ Ռ. Քոչարյանին գրած նամակից հետո Ֆրանսիայի համանախագահները ընդգծեցին, որ «փոլային կարգավորման տարբերակը սպառել է իրեն, անհրաժեշտ է հաշվի առնել բոլոր կողմերի տեսակետները»: Առավել ևս Ֆրանսիայի ԱԺ-ի կողմից հայոց ցեղասպանության ճանաշումը բացասականորեն ընդունվեց Ֆրանսիայի արտաքին գործերի նախարարության մի շարք պաշտոնատար անձանց կողմից, որոնք մեղադրում էին Հայաստանին ֆրանսիական գործիչների վրա ճնշում գործադրելու մեջ: Գործադիր իշխանությունը դժվար տարավ իր պարտությունը, քանի որ ԱԺ-ում քվեարկությունն անցավ միաձայն:

2001թ. սեպտեմբերի 20-24-ին, Ֆրանսիայի և Հայաստանի միջպառլամենտական համագործակցության շրջանակներում, Հայաստանի՝ քրիստոնեության պետական կրոնի ընդունման 1700-ամյակի տոնակատարությանը մասնակցելու նպատակով Հայաստան ժամանեց հայ-ֆրանսիական բարեկամության խմբի ղեկավար Ժակ Սղենը: Նրան ուղեկցում էին սենատոր Էլեն Լյուկը և Սենատի վարչակազմի ղեկավար Վերոնիկ Բյուկենը¹²: 2002թ. հունվարին ՀՀ-ում Ֆրանսիայի ղետպան նշանակվեց Անրի Կյունին:

2007թ. սեպտեմբերի 6-ին ՀՀ նախագահ Ռ. Քոչարյանն ընդունեց Ֆրանսիայի Սոցիալիստական կուսակցության առաջին քարտուղար Ֆ. Օլանդի ղեկավարությամբ պատվիրակությանը (Ռենի, Ռուկե, Բրուն Լե Ռոն, Քարիմ Պոկզալ, արևմտա-Եվրոպական կոմիտեի անդամներ Սուրադ Փափազյան և Ռիշար Անանյան), որոնք ժամանել էին Հայաստան ճանաչողական այցով: Քննարկվեցին հայ-ֆրանսիական համագործակցության հարցեր: Նախագահ Քոչարյանը ողջունեց նաև հայկական և ֆրանսիական քաղաքական ուժերի միջև կապերի հաստատումը ի դեմս Հայ հե-

դափնիսական դաշնակցություն և Ֆրանսիայի սոցիալիստական կուսակցությունների:

Այդ ժամանակ քննարկվեցին սոցիալիստական կուսակցության և անձամբ Ֆ. Օլանդի մասնակցությամբ Ֆրանսիայի Ազգային ժողովի կողմից այնպիսի օրենքի ընդունումը, որը կսահմաներ քրեական պատասխանատվություն հայց ցեղասպանության ժխտման դեպքում: Այստեղ հարկ է մանրամասնել, որ 2001 թվականի հունվարի 29-ին Ֆրանսիայի նախագահ Ժակ Շիրակը ստորագրեց Օսմանյան կայսրությունում Հայոց ցեղասպանության ճանաչման մասին օրենքը: Մինչ այդ Ֆրանսիայի խորհրդարանի ստորին պալատը՝ Ազգային ժողովը, 2001 թվականի հունվարի 18-ին միաձայն ընդունել էր օրինագիծը: 2006 թվականին անհաջող փորձ եղավ՝ պատիժ սահմանելու Հայոց ցեղասպանության փաստը հերքողների համար: Թեև Ֆրանսիայի Ազգային ժողովն ընդունեց օրինագիծը, սակայն ֆրանսիական կառավարության ջանքերով օրինագծի հետագա ընդունումը կանխվեց բոլորական կողմից ճնշումների հետևանքով:

2011թ. վերջին՝ Ֆրանսիայի նախագահական ընտրություններին ընդառաջ, Ֆրանսիայի իշխող «Սիություն հանուն ժողովորդական շարժման» կուսակցությունը (UMP) գործող նախագահ Նիկոլա Սարկոզիի գլխավորությամբ նախաձեռնեց Հայոց ցեղասպանության ժխտումը քրեականացնող օրինագծի ընդունումը¹³: 2011թ. դեկտեմբերի 22-ին Ֆրանսիայի Ազգային ժողովում ընդունվեց Հայոց ցեղասպանության ժխտումը քրեականացնող օրինագիծը (Օրինագիծը վերաբերում է Ֆրանսիայի կողմից ճանաչված ցեղասպանությունների ժխտման քրեականացմանը: Ֆրանսիան ճանաչել է նաև իրեների ցեղասպանությունը. Հոլորոսի ժխտումը վաղուց քրեականացված է Ֆրանսիայում): Հայոց ցեղասպանության ժխտման հետ կապված օրինագիծը խորհրդարան էր նոցրել «Սիություն հանուն ժողովորդական շարժման» կուսակցության անդամ, պատգամավոր Վալերի Բուայեն: Հայոց ցեղասպանությունը ժխտողների համար օրինագիծը նախատեսում էր 1 տարվա ազատազրկում և 45.000 եվրո տուգանք՝¹⁴:

Ազգային ժողովում ընդունվելուց հետո համաձայն կարգի՝ այն քննարկվեց նաև Ֆրանսիայի խորհրդարանի վերին պալատում՝ Սենատում: 2012թ. հունվարի 23-ին Ֆրանսիայի Սենատում 127 կողմ և 86 դեմ հարաբերակցությամբ օրենքը նույնացվեց: Սենատի կողմից ընդունվելուց հետո օրենքն ուժի մեջ էր մտնելու Ֆրանսիայի նախագահ Նիկոլա Սարկոզիի կողմից հաստատվելուց հետո: Օրինագիծը ընդունումից մի քանի օր անց մի խումբ ֆրանսիացի (շուրջ 60) սենատորներ բողոքարկեցին այն Սահմանադրական խորհրդում: Սահմանադրական խորհուրդը Հայոց ցեղասպանության ժխտումը քրեականացնող օրինագիծը

«հակասահմանադրական» ճանաչեց, ինչից հետո այն դուրս մնաց հետագա կիրառումից և օրենքի ուժ չստացավ:

Թեև Սարկոզին խոստացավ վերընտրվելու դեպքում ևս մեկ նման օրինագիծ անցկացնել ֆրանսիական խորհրդարանում¹⁵, սակայն 2012 թվականի մայիսին նա նախագահական ընտրությունները տանու տվեց սոցիալիստ Ֆրանսուա Օլանդին¹⁶: Սարկոզիի պաշտոնավարման տարիներին գլխավոր ընդդիմադիր ուժ հանդիսացած Սոցիալիստական կուսակցությունը նույնացել վարում էր Հայոց ցեղասպանության ժխտումը քրեականացնող օրինագծին աջակցող քաղաքականություն, սակայն Օլանդի նախագահության շրջանում (2012 մայիս ամսից) դեռևս որևէ օրենսդրական տեղաշարժ այս հարցում չի արձանագրվել:

Վերլուծության արդյունքների ամփոփմամբ հարկ է փաստել, որ Հայաստանի ու Ֆրանսիայի միջև ձևավորված բարիդրացիական գործակցությունը ունի իրավապայմանագրային կայուն հիմք, ինչն էլ իր հերթին վկայում է երկողմ հարաբերությունների ռազմավարական նշանակալի մասին: Նշանակալի է, որ հայ-ֆրանսիական հարաբերությունները շարունակում են զարգանալ համակարգված ու փոխահավետ երկկողմանի դիրքորոշմամբ: Բացի միջպատլամենտական զարգացող կապերից՝ արձանագրվում են նշանակալի նվաճումներ այնպիսի ոլորտներում, ինչպիսիք են ամենաբարձր մակարդակով քաղաքական համագործակցությունը, տնտեսական կապերի զարգացումը, համագործակցությունը գիտակրթական, մշակութային և այլ ոլորտներում:

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

- ¹ Տե՛ս ՀՀ արտաքին գործերի նախարարություն, պատմադիվանագիտական արխիվ, գ. 5, գ. 22, թ. 73-85:
- ² Տե՛ս ՀՀ արտաքին գործերի նախարարություն, պատմադիվանագիտական արխիվ, գ. 5, գ. 22, թ. 46:
- ³ Տե՛ս France-Arménie, N 342 du 16 au 30 juin 2009. P. 12.
- ⁴ Տե՛ս ՀՀ արտաքին գործերի նախարարություն, պատմադիվանագիտական արխիվ, գ. 2, գ. 38, թ. 56:
- ⁵ Տե՛ս France-Arménie, N 342 du 16 au 30 juin 2009. P. 13.
- ⁶ Տե՛ս ՀՀ արտաքին գործերի նախարարություն, պատմադիվանագիտական արխիվ, գ. 9, գ. 47, թ. 2, 72:
- ⁷ Տե՛ս La France et l'Arménie, Relations politiques: http://www.diplomatice.gouv.fr/fr/pays-zones-geo/833/armenie/456/france-armenie1020/presentation_4410/index.html#so1
- ⁸ Տե՛ս ՀՀ արտաքին գործերի նախարարություն, պատմադիվանագիտական արխիվ, գ. 5, գ. 22, թ. 262-263:
- ⁹ Տե՛ս Օսկանյան Բ. Կոօկոնչենությունը Հայոց ազգային առաջնահարցերի մասին. Երևան, 2009. С. 468.
- ¹⁰ Տե՛ս Hovhannisyan Nikolay. The Armenian Genocide. Yerevan, 2002. P. 570.
- ¹¹ Տե՛ս Աբրամյան Գրանց. Իստորիա արմանական ժողովության (մասնաւոր աշխարհագրություն) առաջնահարցերի մասին. Երևան, 2004. С. 570.
- ¹² Տե՛ս ՀՀ արտաքին գործերի նախարարություն, պատմադիվանագիտական արխիվ, գ. 5, գ. 22, թ. 79, 143:
- ¹³ Տե՛ս Nicolas Sarkozy orders new Armenian genocide law <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/armenia/9112129/Nicolas-Sarkozy-orders-new-Armenian-genocide-law>
- ¹⁴ Տե՛ս French National Assembly passes Armenian genocide bill // www.cnn.com/2011/12/22/world/europe/france-armenia-genocide/index
- ¹⁵ Տե՛ս French Senate Passes Bill Criminalizing Armenian Genocide Denial <http://www.armenianweekly.com/2012/01/23/breaking-news-french-senate-passes-bill-criminalizing-armenian-genocide-denial>
- ¹⁶ Տե՛ս «Սարկոզին մտադիր է շրջանառության մեջ դնել Հայոց Ցեղասպանության ժխտումը քրիստոնեականացնող որեւէր» // <http://news.am/arm/news/103875>
- ¹⁷ Տե՛ս Resultats de l'élection présidentielle 2012 // www.interieur.gouv.fr/sections/a_votre_service/resultats-elections/PR2012/FE

Гайк Гулян

Аспирант института философии, социологии и права
Национальной Академии Наук Республики Армения

РЕЗЮМЕ

Армяно-французское межпарламентское сотрудничество и становление договорно-правовых основ

Сотрудничество между Арменией и Францией построено на принципе правового равенства, которое позволяет сторонам действовать более решительно, без заметного влияния международно-правовой, политической, социальной и других возможных разногласий. В статье делается вывод, что договорная база армяно-французских отношений действительна, параллельно с довольно активными межпарламентскими отношениями созданы все основания и условия для эффективного развития двустороннего политического, торгово-экономического, научно-технического и культурного сотрудничества.

Ключевые слова: армяно-французские отношения, сотрудничество, межгосударственные отношения, договорно-правовая основа, соглашение, парламент, делегация, официальный визит, переговоры, взаимосоглашение.

Hayk Ghulyan

PhD student at the Philosophy, Sociology and Law Institute of the National Academy of Sciences of the Republic of Armenia

SUMMARY

Armenian-French inter-parliamentary cooperation and the establishment of contractual and legal bases

The cooperation between Armenia and France is built on the principle of legal equality, which allows the parties to act more decisively, without significantly affecting the international legal, political, social and other possible differences. The article concludes that contractual base in the Armenian-French relationship is valid, in parallel with a fairly active inter-parliamentary relations are all grounds and conditions for the effective development of bilateral political, trade-economic, scientific-technical and cultural cooperation.

Keywords : Armenian-French relations, cooperation, intergovernmental relations, contractual and legal framework, agreement, parliament, delegation, official visit, conversation, reciprocal arrangement.

ԱՐԵՆ ՍԱՐԳԱՅԱՆ

ԵՊՀ միջազգային հարաբերությունների ֆակուլտետի հայցորդ,
ՀՀ զինվորական կոմիսարիատի ավագ սպա-իրավաբան,
փոխգնդապետ

ՊԱՇՏՈԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՄԱՆ ԱՌԱՋԱՎԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԽՈՐՀՐԴԱՐԱՆԱԿԱՐ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՄՈԴԵԼՈՒՄ

Հոդվածում ներկայացված վերլուծության արդյունքում կարելի է եղրահանգել, որ Հայաստանի Հանրապետությունում, վերջին ներքաղաքական զարգացումների հաշվառմամբ, կառավարման խորհրդարանական մոդելին անցման պարագայում քաղաքական ուժերի կողմից խորհրդարանում պաշտպանական-անվտանգային շահերի համար առանցքային նշանակություն ունեցող և ճայների որակյալ ու քացարձակ մեծամասնություն պահանջող որոշումների ընդունման արգելափակմանը: Խորհրդարանական կառավարման մոդելում պետական համակարգի կայունության ու ազգային անվտանգության ապահովման տեսակետից որպես ռիսկ անհրաժեշտ է գնահատել քաղաքական մեծամասնության ու կայուն կուղիցիայի հուսափությունը: Հայաստանի խորհրդարանի պատմության ընթացքում կայուն կուղիցիաները միշտ պայմանագործած են եղել դոմինանու քաղաքական ուժի առկայությամբ: Դրա քացակայության պարագայում իրապես կարող է վտանգվել քաղաքական կառավարման ողջ գործընթացը:

Հիմնարարեր - կառավարման մոդել, սահմանադրական բարեփոխումներ, քաղաքական համակարգ, իրավական ինսք, իշխանություն, անվտանգություն, պաշտպանություն, խորհրդարան, կառավարություն, պաշտպանական-անվտանգային շահեր:

Պետության և հասարակության բնականուն ու ներդաշնակ զարգացման համար քացարի կարևորության խնդիր է օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանության մարմինների փոխհամաձայնեցված գործունեության ապահովումը, նրանց լիազորությունների սահմանադրական հատակ կանոնակարգումը և դրանց իրականացման վերահսկումը:

Իշխանությունների տարանջատումը, առանց որի անհնար է պատկերացնել ժողովրդավարական պետության և քաղաքացիական հասարակության գոյությունը, միաժամանակ խնդիր է առաջադրում՝ անհրաժեշտ զայտումների ու հակաշիռների մեխանիզմի գործադրմամբ և սահմանադրությամբ ամրագրված իշխանության տարբեր մարմինների փոխհարաբերությունների հաշվեկշռի պահպանմամբ ապահովել պետության և հասարակության դինամիկ ու կայուն առաջընթաց: Այդ համատեքստում կառավարման մոդելի սահմանման ժամանակ կարևորվում է իշխանության մակրոինստիտուտների և դրանց հարաբերությունների ձևավորումը, հատկապես կառավարության ու խորհրդարանական փոխհարաբերությունների բովանդակությունը:

Հայաստանի Հանրապետությանը՝ որպես ինքնիշխան, ժողովրդավարական, սոցիալական և իրավական պետության՝ պետաշխանական զարգացմանը համընթաց, առաջարկվում են պետության և պետական իշխանության համակարգի

կազմակերպման ու գործունեությանը ներկայացվող նոր մարտահրավերներ: Դրանք հատկապես ակնառու են պետական իշխանության համակարգի արդյունավետ համակարգային և գործառնական տարանջատման ապահովման խնդիր առկայության պայմաններում, եթե չափազանց կարևոր նշանակություն է ստանում իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման համակարգի լիարժեք և արդյունավետ կենսագործումը՝ անհրաժեշտ ու բավարար սահմանադրական երաշխիքների ստեղծմամբ և ամրագրմամբ:

Արդի պայմաններում, եկեղեղվ կառավարման ձևից, պետությունների ավանդական դասակարգումը միապետությունների և հանրապետությունների դեռևս քավարար չէ, քանզի վերջիններս կարող են հիմնված լինել ինչպես մենիշխանության, այնպես էլ իշխանությունների բաժանման սկզբունքի վրա: Այդ սկզբունքի վրա հիմնված կառավարման ձևերը կարելի է բաժանել 3 խմբի՝ դուախառական, խորհրդարանական և խառը: Հանրապետությունը կառավարման այնպիսի ձև է, որի պետական իշխանության բարձրագույն մարմինները ձևավորվում են ուղղակի կամ անուղղակի ընտրությունների միջոցով, որի դեպքում ժողովուրդը նաև նակցում է իշխանության ձևավորման գործընթացին, ունի լայն իրավունքներ և ազատություններ: Այժմ առանձնացվում են հանրապետական կառավարման երեք հիմնական տարատեսակներ՝ նախագահական, խորհրդարանական և խառը (նա-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

խագահական-խորհրդարանական կամ կիսանախագահական):

Խորհրդարանական հանրապետությունում (Բնալիք, Գերմանիա և այլն) գերակայում է խորհրդարանի իշխանությունը, որը կազմավորում է կառավարություն, նշանակում վարչապետին, հրապարակում օրենքներ, հաստատում բյուջեն և այլն: Այս կառավարման ձևի առավելություններից է իշխանության բարձրագույն օղակների միասնությունը, քանիզ գործադիր իշխանության՝ կառավարության դեկազրի և անդամների նշանակման գործընթացում առանցքային է խորհրդարանի, ավելի ստույգ՝ խորհրդարանական մեծամասնության դերակատարությունը: Խորհրդարանն է վերահսկում դրանց գործունեությունը: Չանչի դեռ կառավարությունը վայելում է օրենսդիրների մեծամասնության աջակցությունը, այն կարող է բնականն իրականացնել իր լիազորությունները: Կորցնելով խորհրդարանական մեծամասնության աջակցությունը՝ կառավարությունը հրաժարական է տալիս: Խորհրդարանական հանրապետություններում նախագահի դերակատարությունն էական չէ, և, ըստ էության, գործադիր իշխանությունը հանդիսանում է օրենսդիր իշխանության «շարունակությունը»: Դրանով իսկ պետական իշխանության երկու ճյուղերի միջև հականարտության հավանականությունը հասցվում է նվազագույնի:

Մյուս կողմից, խորհրդարանական հանրապետության թերություններից է կուսակցական համակարգի մասնատվածությունը, որը հնարավոր է նաև հանգեցնի խորհրդարանական կուալիցիայի համանման մասնատվածության և կառավարության անկայունության: Պետության կուսակցական համակարգի թերզարգացած լինելու պայմաններում անգամ շատ փոքր կուսակցությունները կարող են դառնալ խորհրդարանական մեծամասնություն կազմող կուալիցիայի մասնիկը, ինչը կարող է ոչ պակաս կործանարար լինել, քան փակուին օրենսդիր և գործադիր իշխանությունների փոխհարաբերություններում: Նման պայմաններում միանգամայն իրական է դառնում բռնակալական իշխանության վտանգը, որն ունակ է ստեղծել խորհրդարանական պարզ մեծամասնություն: Այսինքն, խորհրդարանական կառավարման ձևի արդյունավետությունը և կայունությունը կախված է խորհրդարանում ներկայացված լինելու մրցապայքարին ներգրավված քաղաքական կուսակցությունների «քույրից»:

Որպես կանոն, ներկայացուցություն ասելով նկատի են ունենում ընտրողների և ընտրյամերի միջև կապը: Ի. Կոտելսկայան իրավացիորեն գրում է, որ ներկայացուցությունն իրականացվում է ընտրությունների միջոցով, նաև արտահայտվում է հասարակական շահերը նկատելու, արտահայտելու և դրանք օրենքների ու նորմերի, վերահսկիչ և

հանրային միջնորդությունների մեջ արտացոլելու ձևով: Բ. Գաբրիչիձեն և Ա. Զերնյավսկին նշում են, որ ներկայացուցությունը յուրահատուկ է միայն պառլամենտին, և, ըստ այդմ էլ, պառլամենտը հանդիսանում է պետության միակ իրական ներկայացուցչական մարմնինը:

Պառլամենտի՝ որպես ներկայացուցչական ղեկավարման մարմնի գործունեությունը, կազմավորումը, գործառույթները, կազմակերպման ներքին խնդիրները, փոխհարաբերությունները պետական իշխանության մյուս մարմնների հետ միշտ էլ գտնվել են քաղաքական իրականության և սահմանադրաբարական դրստիճանայի առանցքում⁸: Խորհրդարանական հանրապետությունում պառլամենտի կողմից կառավարությունը կազմավորվում է կուսակցական սկզբունքով՝ այն կուսակցություններից, որոնք ընտրություններում հաղթել են և մեծամասնություն կազմել խորհրդարանում կամ նրա ստորին պալատում: Վարչապետի գլխավորությամբ կառավարությունն առաջնակարգ դեր է խաղում երկրի քաղաքական կյանքում: Հետևաբար, իրականացնող կուրսի և իր գործունեության համար նա քաղաքական պատասխանատվություն է կրում խորհրդարանի առջև:

Այս ուսումնասիրությունից կարելի է եզրահանգել, որ խորհրդարանական ընույթի կառավարումը ժողովրդավարության վերջնական երաշխիք չէ, բայց նաև ավելի մեծ հավանականություն է ստեղծում, որ երկրի շրջանցի հակաժողովրդավարական ցնցումները: Հայաստանում ներկայում որպես նշված հիմնախնդրի լուծման տարրերակ դիտարկվում է անցումը կառավարման խորհրդարանական համակարգին, որն արդեն իսկ 2015թ. դեկտեմբերի 6-ի հանրաբեռով ընդունվեց: Այս կապակցությամբ ՀՀ Սահմանադրական բարեփոխումների հայեցակարգում նշված է, որ հիմնախնդրիները պայմանավորված են ինչպես կառավարման ձևի առանձնահատկություններով, իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման սկզբունքի ոչ հետևողական իրացմանը, համակարգային առումով ոչ կատարյալ լուծումներով, այնպես ել քաղաքական և սահմանադրական մշակույթի ցածր մակարդակով, կուսակցական համակարգի ոչ բավարար կայացվածությամբ:

Դիտարկվող խնդրի համարժեք լուծումներ կարող են գտնվել կառավարման խորհրդարանական համակարգի ներկայան պայմաններում երկրի քաղաքական ուժերի միջև անհրաժեշտ քաղաքական փորձը, կայունության նպաստող այն միջոցները, որոնք իրենց արդարացրել են միջազգային պրակտիկայում, մասնավորպես՝ Գերմանիայի Դաշնային Հա-

րապետությունում: Կայունությանը նպաստող միջոցներ կարող են լինել կոնստրուկտիվ անվատահության քվեն և վարչապետի ուժեղ դերը պետական կառավարման համակարգում: Խորհրդարանի լուծարումը կարող է իրականացվել միայն այն դեպքում, եթե ճգնաժամային իրավիճակներում Ազգային ժողովն ի վիճակի չէ ընտրել նոր վարչապետ: Գործող կառավարման համակարգի համեմատ սկզբունքներն նոր դեր պետք է իրականացնի Հանրապետության Նախագահը, որը պետք է ընտրվի Ազգային ժողովի կամ ավելի լայն ընտրական կրթեգիայի կողմից խորհրդարանի լիազորությունների ժամկետը գերազանցող ժամկետով, մասնավորապես՝ սփյուռքի ներկայացուցիչների ընդգրկումը:

Ցանկացած անցում մեկ կառավարման համակարգի մյուսին ենթադրում է որոշակի ռիսկեր՝ ներառյալ պետության պաշտպանական-անվտանգային շահերի ապահովման տեսանկյունից: Այնուամենայնիվ, կառավարման մոդելի փոփոխությունը նոր խթան է հանդիսանում որոշումների կայացման համակարգում բարեփոխումների համար: Հայաստանի Հանրապետության համար անցումը կառավարման մեկ համակարգի մյուսին բնականաբար երկրներանքի առջև է կանգնեցնում այն առումով, որ անհրաժեշտություն է առաջանում նախընտրություն անել երկու իրավիճակների միջև՝ քաղաքական և իրավական ներկայիս իրավիճակի պահպանում, որը նաև ռազմա-քաղաքական տեսանկյունից ավելի կանխատեսելի է ու վերահսկելի, և ռիսկերի որոշակի հավանականությամբ արմատական փոփոխությունների իրականացում՝ զիտակցելով, որ իրավիճակը կարող է անմիջապես շահնօցնել այն արմատական բարեփոխումներին, որոնք ակնկալվում էին համակարգի փոփոխությամբ ի սկզբանե: Տվյալ առումով ընտրություն պետք է կատարվի ներկայիս նշված կայունության և լավագույնի տեսլականով կիմնավորված արմատական փոփոխությունների միջև:

Այս համատեքստում կարևոր է նաև ոհտարկել Հայաստանի շուրջ ձևավորված աշխարհաքաղաքական իրողություններին նույնական և կառավարման խորհրդարանական մոդել ունեցող երկրների փորձը: Հարավկովկայան տարածաշրջանային առումով պետք է փաստել, որ խորհրդարանական կառավարման ձևաչափին անցում կատարած Վրաստանի քաղաքական համակարգում առկա են հակասություններ նախագահի ու կառավարության միջև, այդ հակասությունները չեն հասնում պաշտպանական-անվտանգային խնդիրների լուծումը խոչընդոտող կրիտիկական կետի, իսկ պաշտպանության ու անվտանգության ոլորտում թե՛ նախագահը, թե՛ կառավարությունը, թե՛ խորհրդարանը ունեն դիրքորոշումը արտաքին քաղաքական կիմնական կուրսի նկատմամբ: Զկան նաև շերտեր,

որոնք կխոչընդոտեին երկրի պաշտպանական կարողությունների զարգացմանն ու բարեփոխմանը: Դժվար է պատկերացնել ինստիտուցիոնալ խնդիրներ նաև երկրին ուղղված սպառնալիքի դեպքում համապատասխան միջոցների ձեռնարկման ժամանակ: Ավելին, փորձագետների կարծիքով, «Վրաստանում քաղաքացիական հասարակությունը վերջին տարիների ընթացքում ավելի է ուժեղացել, քաղաքացիական հասարակությունում դրական զարգացումներ են նկատվում, ինչից ելնելով էլ Վրաստանի քաղաքական զարգացումները հետաքրքիր են Հայաստանի, Աղբեջանի և տարածաշրջանում շնանաշված պետությունների համար»:

Այդուհանդեռձ, Վրաստանում խորհրդարանական կառավարման մոդելին անցումը հանգեցրել է պաշտպանական-անվտանգային ոլորտում նշանակություն ունեցող որոշումների ընդունման արդյունավետության նվազեցմանը, ինչպես նաև Ազգային անվտանգության խորհրդի փաստացի անգործունակությանը: Միաժամանակ, պաշտպանական-անվտանգային ոլորտում ձևավորվել են սահմանադրությամբ շնախատեսված պետական մարմիններ: Մասնավորապես, վարչապետ Բ.Իվանիշվիլին ստեղծել է Ազգային անվտանգության խորհրդի լիազորությունները կրկնող մարմին, որն Ազգային անվտանգության խորհրդին գուզահեռ շարունակում է գործել մինչ օրս:

Ժամանակային առումով շդադրող պատերազմական գործողությունների ու պարբերաբար ակտիվացող պայմանների տեսանկյունից կարևոր է նաև անդրադառնալ Իսրայելի խորհրդարանական կառավարման համակարգին և դրա դրսորումներին երկրի պաշտպանության կազմակերպման գործընթացում: Իսրայելի տարածքային հակամարտությունը գալիս է դեռև 1970-ական թվականներից, եթե արաբների ու հրեաների բնակության դասավորության փոփոխման պլանով նախատեսվեց որպես տարածքային պաշտպանության համակարգի ամրապնդման ռազմավարական ռեսուրս ստեղծել նոր հրեական բնակավայրեր՝¹²:

Իսրայելի բանակի (ՅԱՀԱԼ՝ Իսրայելի Պետության Պաշտպանության բանակ, եթեր. TSAHAL – Tsva Haganah Le-Israel) առջև ծառացած առաջնային խնդիրն է հրեական և արաբ բնակչության շփման գծի պաշտպանությունը:

Իսրայելի պաշտպանական-անվտանգային համակարգում հաջողությունները բացատրվում են ոչ այնքան ժողովրդավարական ինստիտուտներով, որքան արմատավորված ազգային գաղափարախոսության, աշխարհագրական դիրքի, տասնամյակների ընթացքում հակամարտության պատճառով երկրում զինված ուժերի առանցքային դերի արմատավորման, խոշոր տերությունների կողմից

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

Իսրայելի նկատմամբ բացարձակ հետաքրքրության ու դրանից բխող բազմամակարդակ աջակցության, այս ամենի արդյունքում նորարարության խրանման ու կայացած տնտեսության հանգանակներով: Այս հաջողությունների հետ միաժամանակ հարկ է նշել, որ Իսրայելի խորհրդարանական մողելում նույնապես դրսեռքովում են բազմապիսի խնդիրներ:

Իսրայելի քաղաքական համակարգում խնդիրները, սակայն, չեն նշանակում, որ համակարգը գտնվում է ստատիկ վիճակում: Երկրի խորհրդարանական մողելում պարերաբար իրականացվում են բարեփոխումներ թե՛ ընտրություններից ընտրություններ, թե՛ գործունեության ընթացքում՝ ինստիտուցիոնալ և ընթացակարգային մակարդակներով: Կառավարման համակարգում առկա բազմաթիվ խնդիրներով հանդերձ թե՛ պիտական, թե՛ գիտական, թե՛ վերլուծական օղակներում լիովին գերակշռում են երկրի խորհրդարանական մողելը պահպանելու և այն կատարելագործելու տեսակետերը:

Սիանշանական, հարկավոր է համաձայնել ոլորտի հիմնադիր հետազոտողների կողմից նշվող այն տեսակետին, որ Հայաստանում այսօր անցկացվող պաշտպանական բարեփոխումների համատեքստում կարևոր է նաև հիմնվել Իսրայելի նախագահ և ռազմական հետախուզության նախկին դեկանավար Խայիմ Հերցոգի՝ Իսրայելի Պետության ներկայացման փորձի վրա, ով իրեա ժողովրդի պատմությունը ներկայացնում է որպես ազգային ինքնուրյան պահպանման շարունակական հերոսական գործընթաց (քաժանելով 3 հիմնական ժամանակագրական փուլերի՝ օտարաբնակության պայմաններում պայքարի երկու հազարամյակ, գրեթե 100 տարի՝ Պաղեստին ներգաղթ սկսելուց հետո, Իսրայելի ազգային պետականության վերականգնման ու պաշտպանության 60-ամյա շրջան):¹³

Նշված փորձի ուսումնասիրության արդյունքում կարելի է փաստել, որ Հայաստանի Հանրապետությունում անցումը խորհրդարանական կառավարման համակարգին մեկ ակնքարբում տեղի չի ունենալու: Դա պայմանավորված է քաղաքական մշակույթով, արմատավորված ինստիտուտներով ու ընթացակարգերով: Այնպես ինչպես Վրաստանում, Հայաստանում ևս հնարավոր է աստիճանական անցում խորհրդարանական մողելին, քանի որ նույնիսկ հասարակության մակարդակով երկրը դեռևս պատրաստ չէ ունենալու Մեծ Բրիտանիայի կամ Գերմանիայի օրինակով խորհրդարանական կառավարման համակարգ: Մյուս կողմից, համակարգային այդ աստիճանական անցումը կարող է բացասաբար անդրադառնալ որոշումների ընդունման արդյունավետության վրա, եթե կառավարման հին մողելը դեռևս ամբողջությամբ չի փոխարինվել նոր մողելով: Այս փուլում է, որ ի հայտ

են գալիս հին ու նոր ինստիտուտների և նրանց գործառույթների կրկնօրինակում: Որոշումների ընդունման արդյունավետությունը բարձրացնելու համար անհրաժեշտ է իրավական մակարդակով իրավասությունների հստակ սահմանազատում ընթացակարգային և ինստիտուցիոնալ ցավալի անցումներից խուսափելու համար: Միաժամանակ անհրաժեշտ է կայացնել քաղաքական ուժերի կայուն կուալիֆիա որոշումների կայացման համակարգն ամրապնդելու և հնարավոր ներքաղաքական ճգնաժամանքից խուսափելու համար:

Չնայած այն հանգամանքին, որ խորհրդարանական կառավարման համակարգը հնարավոր է որոշակի խոչընդոտներ առաջացնի որոշումների ընդունման ընթացակարգում, պաշտպանականանվտանգային ոլորտին ուղղված սպառնալիքների հավանականությունը փոքր է մի քանի պատճառներով:

Առաջին այն երկրներում, որտեղ առկա է ուղղակի ուսումնական սպառնալիք, պաշտպանականանվտանգային հարցերում գնահատվում է որոշակի միասնական մոտեցում երկրի անվտանգության հիմնական բաղադրիչների վերաբերյալ: Հնարավոր է լինեն տարածայնություններ երկրի անվտանգությունն ապահովելուն ուղղված հնարավոր ուղիների վերաբերյալ, սակայն, ինչ վերաբերում է վերջնարդյունքին, քիչ հավանական է, որ կառավարման համակարգը խոչընդոտի մեծ հրատապություն ներկայացնող ռազմավարական որոշումների ընդունմանը: ՀՀ-ում թե՛ հասարակական, թե՛ քաղաքական մակարդակներում դիտարկվում է համընդհանուր մոտեցում պաշտպանականանվտանգային հարցերին, ու անկախ կառավարման համակարգից այդ մոտեցումը կմնա որպես գերակա: Այնուամենայնիվ, անհրաժեշտ է իրավական մակարդակով ապահովել ճգնաժամանքին պայմաններում համակարգի ճկունությունը՝ ստեղծված իրավիճակին արագ արձագանքելու և նշված անհետաձգելի ռազմավարական որոշումների ընդունումը արդյունավետ դարձնելու համար: Այսինքն, համակարգը պետք է ապահովի անհրաժեշտ մակարդակի օպերատիվություն հիմնավորված հանգամանքներում:

Երկրորդ չնայած խորհրդարանական կառավարման համակարգը ներադրում է որոշումների ընդունման ավելի դանդաղ ընթացակարգ, համակարգը նպաստելու է պաշտպանականանվտանգային համակարգի կատարելագործմանը: Խորհրդարանի դերի ընդլայնմամբ ուժեղանալու դուրսի նկատմամբ վերահսկողությունը, և ոլորտային որոշ խնդիրներ հնարավոր է ստանան ավելի արագ լուծումներ, քան ներկայում՝ ելնելով փոխադարձ ներգրավվածության ավելի բարձր աստիճանից: Նման գործընթացը կհանգեցնի նաև ոլորտի իրավական դաշտի ավելի արագ կատարելագործմանն

ու իրավակիրառ ոլորտում բարեփոխումների: Դա է պատճառը, որ չնայած խորհրդարանական կառավարման համակարգ ունեցող երկրները որոշակի խնդիրներ են արձանագրում որոշումների ընդունման ընթացակարգում, այնուամենայնիվ միտված են այդ համակարգի կատարելագործմանը և ոչ թե այլ կառավարման համակարգի անցնելուն: Այս առումով անհրաժեշտ է նոր կառավարման համակարգի ներդրմանը զուգահեռ բարձրացնել նաև խորհրդարանի իրավական ու քաղաքական մշակույթի և առհասարակ ինստիտուտների փոխադարձ հարգանքի վրա հիմնված քաղաքական ավանդույթների ու լոյալ համագործակցության մակարդակները:

Երրորդ. խորհրդարանական կառավարման մոդելը ֆիքսված մոդել չէ, այսինքն, յուրաքանչյուր պետություն կարող է, գնահատելով ներկայիս իրավիճակը, ընտրել կամ ստեղծել քաղաքական ու իրավական իրականությունից բխող սեփական մոդելը: Ուսումնասիրելով խորհրդարանական կառավարման ձև ունեցող երկրների փորձը՝ անհրաժեշտ է կենտրոնանալ ոչ միայն այդ երկրների հաջող փորձի, այլև անհաջող փորձի վրա՝ համակարգի ներդրման ընթացքում ի հայտ եկող խնդիրները, խոչընդոտներն ու հանգամանքները բացահայտելու և համապատասխան պլանավորում իրականացնելու համար:

Վերջնարդյունքում կարելի է ամփոփել, որ ՀՀ սահմանադրական բարեփոխումների գործընթացում անցումը կառավարման խորհրդարանական մոդելին իր դրական կողմերով հանդերձ կարող է առաջ բերել ոլուկեր հետևյալ ուղղություններում. ազգային անվտանգությանը վերաբերող որոշումների ընդունման արդյունավետությունը, վարչապետի և նախագահի իրավասությունների հստակ սահմանազարտումն ու գործնական իրականացումը, պաշտպանական-անվտանգային ոլորտի ղեկավարման նոր համակարգի ձևավորումը, ներքաղաքական կոչտ զարգացումների և սահմանադրական կարգին սպառնացող վտանգների ժամանակ արտակարգ որոշումների կայացման հնարավոր բարդույթները: Նշված խնդիրների հետևողական ու փոխկապակցված չկարգավորման պարագայում Հայաստանում կարող է կանխատեսվել նաև ներքաղաքական ճգնաժամի որոշակի խորացում: ՀՀ սահմանադրական բարեփոխումների գործընթացում դիտարկվող ոլուկերի ոչ լիարժեք գնահատումը միանշանակ կարող է վտանգել նաև պաշտպանական-անվտանգային համակարգի արդյունավետ գործունեությունը:

¹ Маркаров А.А. Полупрезидентализм в контексте постсоветской трансформации, Ер., Изд-во ЕГУ, 2008, С. 24.

²Գրականության մեջ կարծիք է արտահայտվում, որ դրանք հանդիսանում են իրավական պետությանը ներհատուկ կառավարման ձևեր, քանի որ իշխանությունների բաժանումը իրավական պետությունում գործում է մենիշխանության սկզբունքը, որին համապատասխան՝ ոչ իրավական պետության կառավարման ձևերը ևս հանդիսանում են մենիշխանական: Ընդ որում՝ դա վերաբերում է ինչպես միապետությանը, այնպես էլ հանրապետությանը: Կաлинович А. Э. Формы правления в правовом государствстве (теоретико-правовой аспект), диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук, Санкт-Петербург-2008, С. 64-65. Ժամանակակից մենիշխանական հանրապետություն է Կորեայի Ժողովրդադեմոկրատական Հանրապետությունը (Հյուսիսային Կորեան): Գրիգորի Է. Պ., Գրիգորի Վ. Պ. Конституционное право зарубежных стран, СПб., 2002, С. 61.

³ Խորհրդարանական կառավարման ձև ունեցող պետություններում իշխանության տարրեր ճյուղերի միջև առկա է զգայի փոխկապակցվածություն և փոխկախվածություն, որն էլ դրանց միջև պատճենները դարձնում են ոչ այդքան հստակ: Չերկասов А. И. Глава государства и правительство в странах современного мира: конституционно-правовое регулирование и практика, М., 2006, С. 4. Խորհրդարանական կառավարման ձևի բնութագրության հետ կապված՝ երրեմն գործածվում է «փշխանությունների սիմֆոնիա» եզրույթը, որի համաձայն՝ իշխանությունների բաժանումը չպետք է շատ կոշտ լինի: Վասիլ'ев А. В. Разделение властей: теоретические аспекты и современная практика // Право и государство, теория и практика, М., 2006, № 7, С. 5.

⁴ Общая теория права и государства. Под ред. Лазарева В.В., 3-е изд., перераб. и доп. М.: Юристъ, 2001, С. 306.

⁵ Խորհրդարանական հանրապետությունների առավելություններն ու թերությունները նույն կերպ է բնութագրում Մ. Բ. Ազարյան: Ազարյան Մ. Բ. Президентская власть в системе государственной власти. М., 1994, С. 70-71.

⁶ Котелевская И.В. Правовая регламентация взаимодействия властей в парламентской деятельности // Вестник междупарламентской ассамблей, 1994, т. 2, С. 25.

⁷ Габричидзе Б., Чернявский А. Конституционное право России, М., 2004, С. 803.

⁸ Հակոբյան Հ.Հ., Պաղամենտը և պաղամենտարիզմը Հայաստանի Հանրապետությունում, Եր., 2007, էջ 7:

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

⁹ Կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովն ընդունեց Սահմանադրության փոփոխությունների նախագծի վերաբերյալ արձանագրությունը, 14.12.2015թ. // <http://newspress.am/archives/12812>

¹⁰ ՀՀ Նախագահին առընթեր Սահմանադրական բարեփոխումների մասնագիտական հանձնաժողովի կողմից մշակված ՀՀ Սահմանադրական բարեփոխումների հայեցակարգը, Եր., մարտ 2014թ., էջ 21 // <http://moj.am/storage/uploads/A1.pdf>

¹¹ Մինասյան Սերգեյ. «Վրաստանը կամուրջ է դարձել նաև Հայաստանի և ԵՏՄ-ի համար», 20.06.2015թ. // www.aravot.am/2015/06/20/583952/

¹² Քորանջյան Հ.Ս.. Պետության տարածքային պաշտպանության կազմակերպման հարցի շուրջ՝ Խրայելի օրինակով // Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանական-անվտանգային համակարգի բարեփոխման ուղենիշները, Եր., ՀՀ ՊՆ Դ.Կանայանի անվան ԱՌՀԻ, 2013, մաս 1, էջ 27:

¹³ Քորանջյան Հ.Ս. Խրայելի պաշտպանության բանակում զինվորի մարտական ոգու ձևավորման փորձի մասին՝ ՀՀ պաշտպանական բարեփոխումների լույսի ներք // Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանական-անվտանգային համակարգի բարեփոխման ուղենիշները, Եր., ՀՀ ՊՆ Դ.Կանայանի անվան ԱՌՀԻ, 2013, մաս 1, էջ 118:

Արեն Սարգսյան
Соискатель факультета международных отношений ЕГУ,
старший офицер-юрист военного комиссариата РА,
подполковник

РЕЗЮМЕ

Особенности организации обороны в моделье управления парламентской республикой

В результате представленного в статье анализа можно сделать вывод, что в Республике Армения, с учетом последних внутри-политических развитий, при переходе на модель парламентского правления бойкот работы парламента парламентскими фракциями может привести к ограничению принятия парламентом решений, имеющих ключевое значение для интересов безопасности и обороны, также требующих качественное и абсолютное большинство голосов. В модели парламентского правления, с точки зрения стабильности государственной системы и обеспечения национальной безопасности, необходимо как риск оценивать надежность политического большинства и стабильной коалиции. В истории парламента Армении коалиции всегда были обусловлены наличием доминирующей политической силы. При отсутствии последнего вполне может быть под угрозой весь процесс политического управления.

Ключевые слова: модель управления, конституционные реформы, политическая система, правовая основа, власть, безопасность, оборона, парламент, правительство, интересы обороны и безопасности.

Aren Sargsyan
The PhD student of the faculty of international relations YSU,
senior officer-lawyer of the Commissariat of RA,
lieutenant colonel

SUMMARY

Features of the organization of defense in the management model of a parliamentary republic

As a result of the analysis presented in the article, it can be concluded that in the Republic of Armenia, taking into account recent developments in political, in the transition to a model of parliamentary government the boycotting of the parliament parliamentary factions may limit the adoption of decisions by parliament, having crucial importance for the interests of defense and security and also require high quality and an absolute majority of votes. In the model of parliamentary government, from the point of view of the state system and national security stability, the risk need to evaluate the reliability and stable political majority coalition. In the history of the Armenian parliament coalition has always been conditioned by the presence of the dominant political force. In the absence of the latter may well be threatened by the process of political management.

Keywords: management model, constitutional reforms, politic system, legal basis, power, security, defense, parliament, government, defence and security interests.

ՌԱՖԻԿ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի
քաղաքացիական իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ

ՊԱՐՏԱՍՈՍԻ ՀԱՎԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԲՆՈՒՅԹԸԸ

ՀՀ օրենսդրությամբ հստակ կարգավորված չէ պարտատոմսով հավաստվող իրավունքների իրավական բնույթը և դրանով միջնորդավորվող հարաբերությունների նկատմամբ կիրառելի իրավունքը: Սույն հոդվածով հեղինակը բննարկում է պարտատոմսի հասկացությունը, ընդգծում է, որ, բացի գույքային իրավունքներից, պարտատոմսը կարող է ընձեռել նաև ոչ գույքային իրավունքներ: Պարտատոմսով հավաստվող գույքային հարաբերությունները իրենց բնույթով փոխառության հարաբերություններ են, և հեղինակը առաջարկում է, որ պարտատոմսը տիրապետողի և այն բողարկողի միջև հարաբերությունների նկատմամբ կիրառվեն փոխառության հարաբերությունները կարգավորող կանոնները, սակայն եթե այլ հասուն կարգավորում նախատեսված չէ օրենքով կամ պարտատոմսի բողարկման պայմաններով:

Հիմնարարեր՝ պարտատոմս, փոխառություն, գույքային իրավունքներ, ոչ գույքային իրավունքներ:

Քաղաքացիական շրջանառության մեջ արժերդերը՝ որպես քաղաքացիական հարաբերությունների օրյեկտներ, ունեն մի շարք տնտեսական և իրավական գործառույթներ, և ներկայիս տնտեսությունը հնարավոր չէ պատկերացնել առանց արժերդերի: Դրանց դերը, կախված տեսակից, կարող է տարբեր լինել. սկսած փոխառության հետ կապված հարաբերությունների միջնորդավորումից (պարտատոմս, մուրհակ) մինչև ապրանքաշրջանառության աջակցությունը (պահեստային վկայագիր, կրնասամենտ և այլն) և կապիտալի ներգրավումը (բաժնետոմս, ներդրումային ֆոնդի փայ և այլն): Արժեքություն կարող է հավաստել ինչպես պարտավորական իրավունքներ, այնպես էլ կորպորատիվ և իրային իրավունքներ:

Պարտատոմսը ներդրումային (ինվեստիցիոն) արժեքությունը է, որի հիմնական նապատակը բողարկողի համար փոխառու միջոցների ներգրավումն է, իսկ ներդրողի համար՝ տոկոսների կամ գույքային այլ համարժեքի տեսքով շահույթի ստացումը: Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգրքի 154-րդ հոդվածի համաձայն՝ պարտատոմս է համարվում այն արժեքությունը, որը հավաստում է դրա տիրապետողի իրավունքը՝ դրանում նախատեսված ժամկետում պարտատոմս բողարկած անձից ստանալ պարտատոմսի անվանական արժեքը կամ գույքային այլ համարժեքը: Պարտատոմսը դրա տիրապետողին իրավունք է տալիս նաև ստանալ պարտատոմսի անվանական արժեքից տոկոս կամ այլ գույքային իրավունքները: Քաղաքացիական օրենսգրքի՝ պարտատոմսի հասկացությունը իր մեջ պարունակում է պարտատոմսին հասուն ներդրողի հիմնական գույքային իրավունքներ՝ ստանալ պարտատոմսի անվանական արժեքը (կամ գույքային այլ համարժեք), ինչպես

նաև անվանական արժեքից տոկոս կամ այլ գույքային իրավունքը: Պարտատոմսի անվանական արժեքը (principal) այն գումարն է, որը բողարկողը պարտը է վերցնում ներդրողից, և որի նկատմամբ են հաշվարկվում որպես եկամուտ վճարվող տոկոսները: Ավելի պարզ ասած՝ պարտատոմսի անվանական արժեքը այն գումարն է, որը սահմանված է պարտատոմսի բողարկման որոշմամբ և, որպես կանոն, տրամադրվում է պարտատոմսի սեփականատիրոջը դրա մարման ժամանակ: Ընդ որում՝ պարտադիր չէ, որ պարտատոմսը վաճառվի անվանական արժեքի գնով. այն կարող է վաճառվել և դրանից ցածր գնով (դիսկոնտի դեպքում), և՝ դրանից բարձր գնով, սակայն ամեն դեպքում տոկոսները հաշվարկվում են անվանական արժեքի նկատմամբ և վերջնական պարտատոմսի մարում տեղի է ունենում անվանական արժեքով: Պարտատոմսի հասկացությամբ սահմանված է նաև, որ պարտատոմսը տիրապետողը կարող է անվանական արժեքի փոխարեն ստանալ բողարկողից գույքային այլ համարժեք: Գույքային այլ համարժեքի օրինակ կարող է լինել Ռուսաստանում գործող ուկե սերտիֆիկատները, որոնք հանդիսանում են պետական պարտատոմսեր և պարտատոմսի մարման դեպքում ներդրողը ստանում է պետական ստանդարտացված ձուլակտորը: Գույքային այլ համարժեքի հետ գործ ունենք նաև փոխարկվող պարտատոմսերի դեպքում, երբ պարտատոմսի բողարկման պայմաններով նախատեսված է, որ դրանք կարող են փոխարկվել բողարկող ընկերության բաժնետոմսերի: Արդյունքում պարտատոմսի սեփականատիրը ստանում է ոչ թե պարտատոմսի անվանական արժեքը, այլ դրան համարժեք ընկերության բաժնետոմս:

Բացի անվանական արժեքից՝ պարտատոմսի

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

սեփականատերը իրավունք ունի ստանալու նաև անվանական արժեքից տոկոս կամ այլ գույքային իրավունքներ: Տոկոսը կամ այլ գույքային իրավունքը հենց այն օգուտն է, որը հիմնականում շահագրգում է ներդրողին գնել այդ պարտատոմսը: Պարտատոմսի սեփականատերը, բացի տոկոսից, կարող է ունենալ նաև այլ գույքային իրավունքներ, որոնք պայմանավորված են բողարկվող պարտատոմսի տեսակից և բողարկման պայմաններից: Օրինակ՝ զեղչատոկոսային (դիսկոնտային) պարտատոմսերի դեպքում ներդրողը չի ստանում տոկոսներ, այլ պարտատոմսը գնում է անվանական արժեքից ցածր գնով, իսկ պարտատոմսի մարման ժամանակ ստանում է անվանական արժեքը:

Զաղաքացիական օրենսգիրքը սահմանափակվում է միայն պարտատոմսի սեփականատերի գույքային իրավունքներ ունենալու հնարավորության նախատեսմամբ՝ անտեսելով պարտատոմսերի սեփականատերերի ոչ գույքային իրավունքները: Պարտատոմսերի սեփականատերերը մի շարք դեպքերում ունեն նաև ոչ գույքային իրավունքներ: Օրինակ՝ «Ապահովված հիփոթեքային պարտատոմսերի մասին» ՀՀ օրենքի 13-րդ հոդվածը սահմանում է, որ բողարկողը պարտավոր է կազմել, Կենտրոնական բանկ ներկայացնել և իր ինտերնետային տնային էջում հրապարակել այդ օրենքով սահմանված կարգով հիփոթեքային պարտատոմսերի բողարկման առնչությամբ կազմված եռամսյակային հաշվետվորյունները, որոնցում պարտադիր ներառվող տեղեկությունները սահմանվում են օրենքով: Այս դեպքում պարտատոմսերի վերաբերյալ տեղեկություններ ստանալու իրավունքը պարտատոմսերի սեփականատերերի իրավունքն է, որից էլ կարող է կախված լինել վերջիններիս հետազա գործողությունները. վաճառել պարտատոմսերը կամ օգտվել պարտատոմսերի ընձեռուած այլ իրավունքներից: Պետք է ընդգծել, որ մի շարք երկրների օրենսդրություններ պարտատոմսերի սեփականատերերին, բացի գույքային իրավունքներից, ընձեռուած են նաև ոչ գույքային իրավունքներ: Այսպես՝ Անգլիայում պարտատոմսերի սեփականատերերը իրավունք ունեն ստանալ բողարկողի հաշվապահական հաշվեկշիռ, իսկ արտակարգ դեպքերում նույնիսկ կարող են ստանալ ընկերության բարձրագույն կառավարման մարմնում քետարկության իրավունք, թելգիայում՝ մասնակցել բաժնետերերի ժողովին և ստանալ տեղեկատվություն ժողովի վերաբերյալ, Խսպանիայում և Շվեյցարիայում՝ ներկայացուցչի միջոցով մասնակցել ընկերության կառավարման մարմինների աշխատանքին՝ խորհրդակցական ձայնի իրավունքով, Ռուսաստանում՝ պարտատոմսի սեփականատերերը իրավունք ունեն գումարել պարտատոմսերի սեփականատերերի ժողով, որը կայացնում է մի շարք որոշումներ կապված պարտատոմսերի սե-

փականատերերի իրավունքների հետ, ինչպես նաև նախատեսված է պարտատոմսերի սեփականատերերի ներկայացուցչի ինստիտուտը, որին 2016թ. հունիսի 1-ից բողարկողը պարտավոր է ներգրավել օրենքով նախատեսված դեպքերում: Այսպիսով՝ օրենքով կամ պարտատոմսի բողարկման պայմաններով պարտատոմսերի սեփականատերերի համար կարող են նախատեսվել մի շարք ոչ գույքային իրավունքներ, ուստի գտնում ենք, որ պարտատոմսի հասկացությունը սահմանելիս անհրաժեշտ է նաև ընդգծել, որ բացի գույքային իրավունքներ, այլպես առկա կարգավորումից բխում է, որ պարտատոմսերով կարող են հավաստվել միայն գույքային իրավունքներ: Հետևաբար առաջարկում ենք փոփոխել Զաղաքացիական օրենսգիրքի 154-րդ հոդվածի 1-ին մասի 2-րդ նախադասությունը հետևյալ կերպ. «Պարտատոմար դրա ախրապետողին իրավունքը է տալիս նաև ստանալ պարտատոմար անվանական արժեքից տոկոս կամ այլ գույքային իրավունքներ, ինչպես նաև օրենքով կամ պարտատոմսի բողարկման պայմաններով նախատեսված դեպքերում՝ նաև ոչ գույքային իրավունքներ»:

Պարտատոմսը իրենից ներկայացնում է փոխառու միջոցների ներգրավման գործիք: Այլ կերպ ասած՝ պարտատոմսը արժեքությունը է, որով հավաստվում են փոխառությամբ պայմանավորված հարաբերություններ արժեքուղքը տիրապետողի և այն բողարկող անձի միջև: Բայց արդյոք պարտատոմսը հանդիսանում է փոխառություն, կամ, այլ կերպ ասած, Զաղաքացիական օրենսգրքով սահմանված փոխառության գլխի կանոնները կիրառելի են պարտատոմսերի նկատմամբ, թե ոչ: Այս հարցի պատասխանը ՀՀ օրենսդրությամբ միանշանակ չէ: Զաղաքացիական օրենսգիրքը չի սահմանում, որ պարտատոմսի սեփականատիրոջ և բողարկողի միջև հարաբերությունների նկատմամբ կիրառելի են փոխառության հարաբերությունները կարգավորող գլուխ 46-ի կանոնները: Սակայն Զաղաքացիական օրենսգիրքը մի շարք դեպքերում սահմանում է նորմեր, որոնցից բխում է, որ պարտատոմսերով հավաստվում են փոխառության հետ կապված հարաբերություններ: Այսպես՝ Զաղաքացիական օրենսգրքի 885-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ պետական փոխառության պայմանագիրը կնքվում է փոխառուի բողարկած պետական այն պարտատոմսերը կամ պետական այլ արժեքուղքը փոխառուի կողմից ձևոր թերելու միջոցով, որոնք հավաստում են դրանկան միջոցները, այլ գույքը, սահմանված տոկոսները կամ այլ գույքային իրավունքները փոխառության բողարկման պայմաններով նախատեսված ժամկետներում փոխառուից ստանալու փոխառուի իրավունքը: Բացի այդ՝ Զաղաքացիական օրենսգրքի 886.1.-րդ հոդ-

վածք սահմանում է, որ փոխառության պայմանագրով, այդ բվում պարտատոմների բողարկման և վաճառքի պայմաններով, կարող է նախատեսվել, որ փոխառուի լուծարման դեպքում փոխառուի պահանջները ենթակա են բավարարման փոխառուի մյուս բոլոր պարտատերերի պահանջները բավարարվելուց հետո (ստորադաս փոխառություն): Այս երկու նորմերը բույլ են տալիս եզրակացնել, որ ամեն դեպքում Քաղաքացիական օրենսգիրքը ճանաչում է այն փաստը, որ պարտատոմնով հավաստվում են փոխառության հետ կապված հարաբերությունները: Արդյո՞ք այս ամենը բավարար է, որպեսզի պարտատոմնի սեփականատիրոջ և բողարկողի միջև հարաբերություններում կիրառվեն փոխառության վերաբերյալ նորմերը: Այլ կերպ ասած՝ պարտատոմը բողարկողի և դրա գնորդի միջև հարաբերություններում պետք է կիրառվեն փոխառության այնպիսի կանոններ, ինչպիսիք են, օրինակ, փոխառության տոկոսներին վերաբերող կանոնները (Քաղաքացիական օրենսգրքի 879-րդ հոդված), փոխառության պայմանագիրը խախտելու (Քաղաքացիական օրենսգրքի 881-րդ հոդված) կամ փոխառուի պարտավորության ապահովման կորատի հետևանքների վերաբերյալ նորմերը (Քաղաքացիական օրենսգրքի 883-րդ հոդված) և այլն: Օրինակ՝ Քաղաքացիական օրենսգրքի 881-րդ հոդվածի համաձայն՝ եթե փոխառության պայմանագրով նախատեսված է փոխառությունը վերադարձնել մաս առ մաս (տարաժամկետ), ապա փոխառուի կողմից փոխառության հերթական մասը վերադարձնելու համար որոշված ժամկետը խախտելու դեպքում փոխառուն իրավունք ունի պահանջել վերադարձնել փոխառության մնացած ամքող գումարը՝ հասանելիք տոկոսների հետ միասին: Այս կանոնը կիրառելով՝ արդյո՞ք հնարավոր է վաղաժամկետ պահանջել պարտատոմնի անվանական արժեքը և հասանելիք տոկոսներ, եթե բողարկողը խախտում է արժեքտրոնային պարերական վճարները վճրելու պարտականությունը:

Այս խնդրի կապակցությամբ ՀՀ կենտրոնական բանկի խորհրդությունը 2012թ. հունիսի 12-ին թիվ 5 պարզաբնամբ պատասխանելով այն հարցին, թե արդյոք կարող են բողարկվել ՀՀ-ում կարգավորվող շուկային բույլատրված կամ բույլատրման ենթակա արտարժությունը արտահայտված պարտատոմներ, ինչպես նաև դրանց դիմաց արտարժությունը իրականացվել վճարումներ, նշել է, որ պարտատոմների տեղաբաշխումն իրենից ներկայացնում է փոխառության ներգրավման ձև և ՀՀ ԿԲ խորհրդությունը արժութային կարգավորման տեսանկյունից տարրերությունը չի դնում պարտատոմների և փոխառությունների միջև և պարտատոմների համար կիրառելի է համարում «Արժութային վերահսկողության և արժութային կարգավորման մասին»

ՀՀ օրենքով¹⁰ փոխառությունների համար նախատեսված կարգավորումները: ՀՀ կենտրոնական բանկի խորհրդությունը գտել է, որ միայն կարգավորվող շուկայում առևտրին բույլատրված կամ ազդագրի «Արժեքտրություն շուկայի մասին» ՀՀ օրենքի համաձայն ազդագրի հրապարակման պահանջից բացառությունների և/կամ ոչ հրապարակային բողարկման դեպքում՝ բողարկման պայմանների համաձայն՝ կարգավորվող շուկայում առևտրին բույլատրման ենթակա պարտատոմների արտահայտումը արտարժություն (ներառյալ՝ անվանական արժեքների նախատեսումը), այդ պարտատոմների ձեռքբերման ժամանակ վճարումները և այդ պարտատոմների մարումը կարող են կատարվել արտարժություն, իսկ մնացած պարտատոմները՝ ոչ: Ըստ որում՝ արտարժությունը արտահայտված պարտատոմների բողարկման, տեղաբաշխման, շրջանառության և մարման հետ կապված հարաբերությունների (վարկերի) համար «Արժութային վերահսկողության և արժութային կարգավորման մասին» ՀՀ օրենքով նախատեսված կանոնները: Այսպիսով՝ ՀՀ կենտրոնական բանկը գտել է, որ պարտատոմը փոխառության ներգրավման ձև է և դրա բողարկման, տեղաբաշխման, շրջանառության և մարման հետ կապված հարաբերությունների նկատմամբ կիրառելի են կոնկրետ օրենքով նախատեսված փոխառության վերաբերյալ կանոնները: Ի հակադրություն վերը նշվածին՝ ՀՀ վճարելի դատարանը 2014թ. մայիսի 8-ին թիվ ԵԱԶԴ/1459/02/10 քաղաքացիական գործով արտահայտել է հետևյալ դիքորոշումը. «Հետապնդվող նապատակի առումով ինչպես փոխառությունը, այնպես էլ պարտատոմը փոխառու միջոցների ներգրավման ձևեր են: Մասնավորապես՝ թե՝ փոխառության պայմանագրի և թե պարտատոմնի պարագայում խոսքը գնում է ապրանքային շրջանառության մի մասնակցի կողմից մյուսին հատուցմամբ և վերադարձնելու պայմանով դրամ կամ այլ գույք տալու մասին: Այդուհանդեմ, պետք է փաստել, որ ապրանքային շրջանառության մասնակիցների միջև փոխառության տնտեսական ընդհանության առկայության պայմաններում տարրեր են փոխառության պայմանագրի և պարտատոմնի իրավական ձևակերպումները և կարգավորումները: Այսպես, օրինակ, եթե փոխառության պայմանագրի կնքվում է իրավահարաբերության կողմերի միջև, ապա պարտատոմը բողարկում է էմիտենտը. ընդ որում, եթե փոխառության պայմանագրի կողմերը՝ փոխառության և փոխառության հայտնի են ի սկզբանե, ապա պարտատոմնի դեպքում երբեմն հայտնի չե, թե ով է լինելու դրա տիրապետողը, եթե փոխառության պայմանագրի կնքվում է հասարակ գրավոր ձևով, ապա օրենքով սահման-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

ված են պարտատոմսի որոշակի պարտադիր վավերապայմաններ և այլն: «Ետևարար, փոխառության պայմանագիրը և պարտատոմսը չեն կարող նույնացվել քաղաքացիական կարգավորման էական տարրերությունների պատճառով»: Այսպիսով, ՀՀ վճռաբեկ դատարանը գտել է, որ թեև պարտատոմսը և փոխառության պայմանագիրը համարվում են փոխառու միջոցների ներգրավման ձևեր, այնուամենայնիվ՝ դրանք չեն կարող նույնացվել քաղաքացիական կարգավորման էական տարրերությունների պատճառով:

Տարբեր երկրների օրենսդրությունները նույնացեն չեն հստակեցնում պարտատոմսը ամեն դեպքում հանդիսանո՞ւմ է փոխառության հավաստում, թե՞ ոչ: Օրինակ՝ Գերմանիայի օրենսդրությամբ պարտատոմսը ճանաչվում է որպես փաստաթուղթ, որի բողարկողը պարտավորվել է վճարել փաստաթորդում խոստացված գումարը այն տիրապետողին¹²: Ֆրանսիայի առևտրային օրենսգրքի համաձայն՝ պարտատոմսերը շրջանառության ենթակա արժեքորդեր են, որոնք մեկ բողարկման ներքո տրամադրում են նույն պարտավորական իրավունքները նույն անվանական արժեքի նկատմամբ¹³:

Սակայն Ռուսաստանում գործող քաղաքացիական օրենսգրքի 816-րդ հոդվածը սահմանում է, որ օրենքով կամ այլ իրավական ակտերով նախատեսված դեպքերում, փոխառության պայմանագիրը կարող է կնքվել պարտատոմսի բողարկման և վաճառքի եղանակով: *Պարտատոմս բողարկողի և այն տիրապետողի միջև հարաբերությունները կարգավորվում են փոխառության պարագաֆի նորմերով այնքանով, որքանով այլ բան սահմանված չէ օրենքով կամ օրենքով սահմանված կարգով*¹⁴:

Զաղաքացիական օրենսգրքի 877-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ փոխառության պայմանագրով մեկ կողմը (փոխառուն) մյուս կողմի (փոխառուի) սեփականությանն է հանձնում դրամ կամ տեսակային հատկանիշով որոշվող այլ գույք, իսկ փոխառուն պարտավորվում է փոխառուին վերադարձնել միևնույն գումարի դրամ (փոխառության գումարը) կամ փոխառուից ստացված գույքին հավասար քանակի և նույն տեսակի ու դրակի գույք: Զաղաքացիական օրենսգրքի 878-րդ հոդվածը սահմանում է, որ փոխառության պայմանագիրը կնքվում է գրավոր: Ի հավաստումն փոխառության պայմանագրի և դրա պայմանների՝ կարող է ներկայացվել փոխառուի տված ստացականը կամ փոխառուի կողմից փոխառուին որոշակի դրամական գումար կամ որոշակի քանակի գույք տալը հավատող այլ փաստաթուղթ: Տվյալ դեպքում պարտատոմսի վաճառքի պայմանագրով մեկ կողմը (գնորդը) մյուս կողմին (բողարկողին) տրամադրում է որոշակի գումար հետագայում պարտատոմսի ան-

վանական արժեքը և (կամ) տոկոս կամ գույքային այլ համարժեք ստանալու պայմանով: Իսկ փոխառության կանոնների համաձայն փոխառուին որոշակի դրամական գումար տալը կարող է հավաստվել ցանկացած փաստաթորդով, ինչը այս դեպքում կարող է հանդիսանալ պարտատոմսը: Գրականության մեջ նույնպես առկա է այն կարծիքը, որ պարտատոմսը, ինչպես նաև մուրհակը, կարող են հանդիսանալ այն փաստաթորերը, որոնք հավաստում են փոխառության հարաբերությունների առկայությունը: Քաղաքացիական օրենսգրքի 146-րդ հոդվածի համաձայն՝ արժեքուղքը, սահմանված ձևի և պարտադիր վավերապայմանների պահպանմամբ, գույքային իրավունքները հավաստող փաստաթուղթ է: Այսինքն՝ պարտատոմսի՝ որպես արժեքորդի եռթյունն է հանդիսանում գույքային, տվյալ դեպքում՝ պարտավորական, իրավունքներ հավաստելը: Ուստի գտնում ենք, որ պարտատոմսը պետք է հանդիսանա փոխառության հարաբերությունների և փոխառության պայմանագրի առկայության փաստը հավաստող փաստաթուղթը: Սակայն, այս դեպքում տարբեր է փոխառության հարաբերությունների ծագման հիմքը: Ինչպես գրում է Օ. Վ. Խշոտինան, պարտատոմսով հավաստված փոխառության պարտավորությունը ծագում է արժեքորդի առուվաճառքի պայմանագրի կնքելու, ոչ թե փոխառության պայմանագրի արդյունքում¹⁵: Իսկ Ե. Բ. Ռադյենկոն նշում է, որ պետական պարտատոմսի առուվաճառքի պայմանագրը դրա առաջնային տեղաբաշխման ժամանակ պետք է համարել քաղաքացիական օրենսգրքի փոխառության վերաբերյալ կանոնները: Գտնում ենք, որ պարտատոմսի առուվաճառքի պայմանագրի նկատմամբ չի կարելի կիրառել փոխառության պայմանագրի կանոնները, քանի որ դրանք իրենց բնույթով էականորեն տարբեր նշանակություն և կարգավորում ունեն. փոխառության հարաբերությունները բխում են հենց պարտատոմսի եռթյունից, դրա գործառույթներից: Փոխառության հարաբերությունները այս դեպքում առաջանում են պարտատոմսի առուվաճառքի արդյունքում¹⁶: Նշենք, որ փոխառության հարաբերությունները կարող են կարգավորել միայն բողարկողի և պարտատոմս տիրապետողի հարաբերությունները՝ կապված գումարի և տոկոսների փոխառության ու վերադարձման հետ, բայց ոչ պարտատոմսի գնման հետ կապված հարաբերությունները:

Այսպիսով, գտնում ենք, որ պարտատոմսի բողարկողի և դրա տիրապետողի միջև առաջացող հարաբերությունների նկատմամբ պետք է կիրավեն փոխառության վերաբերյալ կանոնները: Սակայն այդ կանոնները պետք է կիրառվեն պարտատոմսությունների բխող հարաբերությունների նկատմամբ

միայն լրացուցիչ կարգով, եթե այլ բան սահմանված չէ օրենքով և պարտատոմսի թողարկման պայմաններով, քանի որ պարտատոմսերը ունեն իրենց կարգավորման առանձնահատկությունները, և պետք է առաջնորդյուն տրվեն այդ հատուկ կարգավորումներին, որոնց բացակայության պայմաններում նոր միայն կիրառվեն փոխառությանը վերաբերող կանոնները: Օրինակ՝ «Ապահովված հիփորեքային պարտատոմսերի մասին» ՀՀ օրենքի¹ 8-րդ հոդվածի համաձայն, եթե պահովված հիփորեքային պարտատոմսերի ապահովման միջոց հանդացող ակտիվները դրւու են գրվում ապահովման միջոցների ռեգիստրից, ապա թողարկողը պարտավոր է նոյն աշխատանքային օրվա ընթացքում փոխարինել այդ ակտիվները այլ ակտիվներով, իսկ Քաղաքացիական օրենսգրքի 883-րդ հոդվածի համաձայն՝ փոխառության գումարը վերադարձնելու ապահովման կրոստի կամ դրա պայմանների վատքարացման այնպիսի հանգամանքներում, որոնց համար փոխառուն պատահանատվություն չի կրում. Վերջինս իրավունք ունի փոխառության պահանջել վաղաժամկետ վերադարձնելու փոխառության գումարը և վճարելու հասանելիք տոկոսները, եթե այլ բան նախատեսված չէ պայմանագրով: Այս դեպքում ակնհայտ է, որ

պետք է գերակայություն տալ «Ապահովված հիփորեքային պարտատոմսերի մասին» ՀՀ օրենքով նախատեսված կարգավորման, և փոխառության համար սահմանված ընդհանուր նորմերը պետք չեն կիրառել:

Հիմք ընդունելով վերոգրյալը՝ առաջարկում ենք Քաղաքացիական օրենսգրքով կարգավորել այս հարցը՝ սահմանելով, որ պարտատոմսով հավաստվում են կողմերի միջև փոխառության հարաբերությունների առկայությունը, և դրա հետ կապված հարաբերություններում կիրառվում են փոխառության հետ կապված Քաղաքացիական օրենսգրքի նորմերը, եթե այլ բան նախատեսված չէ օրենքով կամ պարտատոմսի թողարկման պայմաններով: Այսպես՝ Քաղաքացիական օրենսգրքի 154-րդ հոդվածը առաջարկում ենք լրացնել 3-րդ մասով և շարադրել հետևյալ կերպ: «3. Պարտատոմսով հավաստվում է այն թողարկողի և տիրապետողի միջև փոխառության հարաբերությունների առկայությունը, և դրանց նկատմամբ կիրառվում են սույն օրենսգրքի 46-րդ գլուխ՝ փոխառության մասին կանոնները, եթե այլ բան սահմանված չէ օրենքով կամ պարտատոմսի թողարկման պայմաններով:»

¹ Տե՛ս Суханов Е. А. Российское гражданское право: Учебник: В 2 т. Т. I: Отв. ред. Е. А. Суханов. 4-е изд., стереотип. Москва: Статут, 2015, С. 322.

² Տե՛ս Корчагин Ю. А. Рынок ценных бумаг. 2-е изд., доп. и перераб. Ростоб-на-Дону: Феникс, 2008. С. 42.

³ Տե՛ս Берзона Н. И. Рынок ценных бумаг: Учебник для бакалавров. 3-е изд., Москва, Издательство Юрайт, 2013, С. 114.

⁴ Տե՛ս Постановление Правительства РФ от 27.07.1998 N 861 “О Генеральных условиях эмиссии и обращения государственных облигаций, погашаемых золотом”

(https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_19637/04e5083825bea0ac15e3822d85bb52be4ffa0d3f/)

⁵ Տե՛ս Аюпов А.А., Иванов М.Е., Белобородова М.А.. Рынок ценных бумаг: учебное пособие. Казань: “Отечество”, 2013, С. 29.

⁶ Տե՛ս Майфат А.В. Гражданского-правовые конструкции инвестирования: монография, Москва. Волтерс Кluwer, 2006. С. 75-76.

⁷ Տե՛ս Федеральный закон от 22.04.1996 N 39-ФЗ (ред. от 30.12.2015) “О рынке ценных бумаг”, гл.пункт 6.1 (https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10148/):

⁸ Տե՛ս Դավթյան Տ.Մ. Արժեքրերով գործառնություններ, Երևան: Տիգրան Մեծ, 2003. էջ 56:

⁹ Տե՛ս <https://www.cba.am/AM/lagovernmentalclarificationscouncil/parz%205.pdf>:

¹⁰ Ընդունվել է 24.11.2004թ., ուժի մեջ է մտել 28.06.2005թ.: Տե՛ս ՀՀ ՊՍ 2004.12.28/72(371) Հոդ.1456 ՀՕ-135-Ն:

¹¹ Տե՛ս ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 2014թ. մայիսի 8-ին կայացված որոշումը թիվ ԵԱԶԴ/1459/02/10 քաղաքացիական գործով՝ ըստ Նարինե Նալբանդյանի հայցի ընդդեմ «Բատակո Քոնսորտիում» ՓԲԸ-ի, երրորդ անձինը Հրաչյան Կապրիկելյանի, Վարդան Սիրմաքեսի՝ 04.08.2010 թվականի ընդհանուր ժողովի որոշումն անվավեր ճանաչելու պահանջի մասին:

¹² Տե՛ս Գերմանիայի քաղաքացիական օրենսգիրը՝ հրատարակված 2 հունվարի 2002, հոդված 793 (http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgb/englisch_bgb.html#p3405):

¹³ Տե՛ս Ֆրանսիայի առևտրային օրենսգիրը, հոդված L. 228-38, (<https://www.legifrance.gouv.fr/Traductions/english/Legifrance-translations>):

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

¹⁴ Տե՛ս ՈՒ-ի քաղաքացիական օրենսգիրը (մաս 2) 26.01.1996 N 14-Նի

(<http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=LAW;n=182037>):

¹⁵ Տե՛ս Բարսեղյան Տ., Հայկյան Ա., Ղարախանյան Գ., Մեղրյան Ս. Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական իրավունք: Երկրորդ մաս. Երկրորդ հրատարակություն՝ փոփոխություններով և լրացումներով.- Երևանի պետ. համալու. Երևան: ԵՊՀ հրատ., 2008. էջ 402:

¹⁶ Տե՛ս Իշուтина О.В. Государственные и муниципальные ценные бумаги: Вопросы правовой идентификации: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Екатеринбург, 2004.

¹⁷ Տե՛ս Радченко Е. Б. Государственные ценные бумаги России и США: Автореф. дис. ...канд. юрид. наук. Москва, 2003.

¹⁸ Տե՛ս Առիտկովա Տ. Վ., Բուր Հ. Դ., Վիկторов Ի. Ս., Զայցինց Դ. Ա., Խասնուդինով Ա. Ի. Ռынок ценных бумаг: правовое регулирование. Москва: Олма-Пресс, 2002. С. 60.

¹⁹ Հնդունակել է 26.05.2008թ., ուժի մեջ է մտել 12.07.2008 թ.: Տե՛ս ՀՀՊՏ 2008.07.02/41(631) Հոդվ.675, ՀՕ-97-Ն:

Raфик Григорян

Аспирант кафедры гражданского права
юридического факультета ЕГУ

РЕЗЮМЕ

Определение облигации и ее правовая природа

Законодательство РА четко не регулирует правовой характер прав от облигаций и применимого права к отношениям, возникшим из облигаций. Автор статьи обсуждает определение облигаций, подчеркивает, что в дополнение к имущественным правам облигация может также давать неимущественные права. Отношения, вытекающие из облигаций являются заемными отношениями по своей природе, и автор предполагает, что отношения между держателем облигаций и эмитентом должны регулироваться правилами займа, если иное специальное регулирование не внесено для облигаций законом или условиями выпуска облигаций.

Ключевые слова: облигация, заем, имущественные права, неимущественные права.

Rafik Grigoryan

Post-Graduate student of Faculty of Law Chair
of Civil Law Yerevan State University

SUMMARY

The definition of bond and its legal nature

The legislation of RA doesn't not clearly settle the legal nature of the rights from bonds and the applicable law to the relations emerging from bonds. The author of the article discusses the definition of a bond, stresses that in addition to property rights the bond may also enable non-property rights. The relationships emerging from bonds are loan relationships by their nature and the author suggests that the relationships between the bondholder and the issuer should be regulated by the rules of the loan, if other special regulation is not settled for bonds by law or by the conditions of bond issuance.

Keywords: bond, loan, property rights, non-property rights.

ԳԱՅԱՆԵ ԽԱՇԱՏՐՅԱՆ

Գավառի պետական համալսարանի
կառավարման և ֆինանսների ամբիոնի դասախոս,
տնտեսագիտության թեկնածու

ՀԱՐԿԱՅԻՆ «ԲԵՌԻ» ՏԵՍԱԿԱՆ ՄՈՏԵՑՈՒՄՆԵՐԸ

Ժամանակակից տնտեսական հարաբերությունների համատեքստում հարկային բեռի քաշխման խնդիրը կարևորվում է ոչ միայն պետական բյուջեի եկամուտների ապահովման հրամայականով, այլ նաև տնտեսվարող սուբյեկտների գործունեության համար հիմնավորված հարկման միջավայրը ձևավորելու անհրաժեշտությամբ:

Այդ պատճառով իրական հարկային բեռի սահմանումը պետության տնտեսական քաղաքականության հիմնառանցքը է:

Հիմնարարեղ- հարկային համակարգ, հարկային բեռ, հարկային բեռի արդյունավետ բաշխում, անտեսական ակախվորյուն, համախառն ներքին արդյունք, պետական բյուջեի եկամուտներ:

Պատմական բոլոր ժամանակաշրջաններում պետության ֆինանսական միջոցների ձևավորման հիմնական աղբյուր հանդիսացել են հարկերը: Շուկայական տնտեսական հարաբերությունների պայմաններում տնտեսության պետական կարգավորման կարևոր ինստիտուտներից է երկրի հարկային համակարգը:

Հարկային բեռը պետության հարկային համակարգի արդյունավետությունը բնութագրող ցուցանիշ է: Հանդիսանալով պետական զանձարանը համարող միջոց՝ միաժամանակ հարկերն ազեցություն են ունենում տնտեսվարող սուբյեկտների գործունեության արդյունքների վրա:

Պետության առջև ծառացած քազում խնդիրների լուծման կարևոր միջոց են հարկային գործիքները՝ որպես տնտեսական համակարգի գլխավոր քաղաքարիչներից մերը: Հարկային ոլորտում կարևորվում է արդյունավետ հարկային բեռի սահմանումը, ինչը մեծապես պայմանավորում է դրա գործարկման արդյունավետությունը:

Հարկերի ծագման և հարկային համակարգի զարգացման պատմության վերլուծությունը թույլ կտա բացահայտելու հարկային բեռի տնտեսական բովանդակությունը և առանձնահատկությունները:

Տնտեսագետ Պ. Պրուդնիկ հարկի ներդրումը համարում է անարդարացի, քանի որ աղքատ խավելի է վնասում: Նա այս տեսակետը հիմնավորում է այն դրույթով, որ բոլոր հարկերի վերջնական վճարողը սպառողն է, որի հիմնական բաժինը կազմում են աղքատները:

Ամերիկացի տնտեսագետ Ջ. Ստիգլիցը հարկային համակարգի կառուցման սկզբունքներից կարևորել է վարչարարության պարզությունը, արդարությունը, տնտեսական արդյունավետությունը և քաղաքական համապատասխանությունը [11, թ 390]: Հարկերի միջոցով տնտեսությունը կարգավորելու գիտական մեթոդներ է մշակել տնտեսագետ Ջ. Քեյնը: Նրա մշակած մեթոդը հնարավորություն

է տալիս փոփոխել արտադրության ցիկլային բնույթը՝ մեղմացնելով տնտեսական ճգնաժամը: Ըստ Քեյնսի՝ հարկը տնտեսության պետական կարգավորման գլխավոր գործիքն է:

Հարկի սկզբունքների վերաբերյալ հետաքրքիր դիտարկումներ են ներկայացնում Մխիթար Գոշը իր «Հայոց դատաստանագրքում»: Ըստ նրա՝ հարկան արդարության սկզբունքի կենսագործման կարևոր պայմանն այն է, որ «քաղաքավորները և իշխանները պարտավոր են հարկերը զավաներից և ժողովրդից զանձել արդարացիորեն և ոչ ավելի, քան սահմանված է եղել մեր նախնիների կողմից» [1, էջ 111-113]:

Դասական տնտեսագետներ Աղամ Մամիքը և Դավիթ Ռիկարդոն, բացահայտելով հարկի տնտեսական էությունը, նշում են, որ «չկան հարկեր, որոնք շընդհատեն խնայողությունը, քանի որ չկա այնպիսի հարկ, որը չխանգարի արտադրությանը»:

Հարկերն ունենում են այնպիսի ազդեցություն, ինչպիսին կատ եղանակը, անբերրի հողը, ակտիվության բացահայտությունը, աշխատատեղերի վատ բաշխումը» [7, էջ 25]:

Իտալական ֆինանսական դպրոցը, զարգանելով հարկի և պետության մասին տնտեսական հայացքները, պետությունը դիտարկում է որպես «սոցիալական կոռպերացիայի բնական ձև»:

Ֆ. Նիտտին, կարևորելով հարկի դերը, նշում է, որ «գոյություն ունեն չբաժանվող հասարակական ծառայություններ, օրինակ՝ ներքին հանգստություն, արտաքին անվտանգություն, հասարակական հիգիենա, և քանի որ այս դեպքում կիրառելի չի վարձատրությունը առանձին ծառայությունների նկատմամբ, ապա անհրաժեշտ է, որ հարկերը ծածկեն պետության կողմից հարկերի հավաքագրման գործընթացը համարում է անհրաժեշտություն, քանի որ «հարկը հարստության այն մասն է, որը քաղաքացիները տալիս են պետությանը՝ հանուն ընդ-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

հանուր պահանջմունքների բավարարման»:

Ֆրանսիացի փիլիստիքա և իրավաբան Շառլ Լուի Մոնտեսըյոն իր «Օրենքների ոգու մասին» աշխատությունում գրել է. «Պետական ոչ մի հարց չի պահանջում այնպիսի իմաստուն և խելամիտ քննարկում, ինչպիսին է գանձման ենթակա հարկի գումարի չափի որոշման և հարկատուներին թողնվող միջոցների մասին հարցը» [4, էջ 337]:

Հարկ է նշել, որ դարեր առաջ հայտնած այս միտքը չի կորցրել իր արդիականությունը նաև այսօր և լիովին կիրառելի է ցանկացած պետության համար՝ արդյունավետ հարկային բեռի սահմանման համատեքստում:

Հարկային համակարգի ձևավորման և զարգացման պատմությունը ուսումնասիրելիս անհրաժեշտ է ընդգծել հարկի և պետության անքակտելի փոխկապվածությունը: Այսպես, տնտեսագետ Պրուդոնը (1809-1865) նշել է, որ «ըստ եռթյան՝ հարկի մասին հարցը հենց պետության մասին հարցն է»:

19-րդ դարի առաջին կեսերին շվեյցարացի տնտեսագետ Ժան Սիմոնի դ' Սիմոնինին հարկը սահմանում էր այն գինը, որի դիմաց հարկատուն հասարակությունից ստանում է բավարարվածություն: Հստ նրա՝ «քաղաքացիները հարկին պետք է նայեն որպես պետության կողմից նրանց անվտանգության և ապահովության փոխհատուցում: Քաղաքացու կողմից վճարված հարկը պետք է համապատասխանի այն արդյունքին, որն ակնկալում է հարկատուն» [9, էջ 135-149]:

Պատմությունը ցույց է տալիս, որ ֆինանսական գիտությունը ուսումնասիրել է ոչ միայն հարկման բնագավառի խնդիրները, այլև հարկերի հակադարձ ազդեցությունը տնտեսության վրա՝ հարկային բեռի տնտեսական բովանդակության բացահայտման և մեթոդների մշակման միջոցով:

Նկատենք, որ հարկերի ծագման և հարկային բեռի տեսական հարցերին խորությամբ անդրադարձել են ոռու տնտեսագետները: Այսպես, Ն. Ի. Տուրգենևը, հիմնավորելով հարկի դերը տնտեսության զարգացման գործում, նշում է, որ հարկերը պետք է բաշխվեն քաղաքացիների միջև համաշափ և համապատասխանեն նրանց եկամտի մեծությանը: Հատկապես հետաքրքիր է պրոֆեսոր Դ. Չերնիկի հարկման մասին տեսակետը, ըստ որի՝ հարկման սկզբնական ձևը եղել է «զոհաբերությունը», որն «ամրագրվել է օրենքով և այսպիսով՝ դարձել հարկադրված վճար կամ գանձում» [5, էջ 36]: Իսկ պատմաբան Մ. Բոլանժեն համարում է, որ «հարկերն առաջացել են ֆեոդալիզմի ժամանակաշրջանում, և հարկային հարաբերությունների առաջին ձևը եղել է ենթականների կողմից տերերին նվերներ տալը» [2, էջ 6]: Ն. Միլյակովը ընդիմանուր հարկային բեռը դիտարկում է որպես գանձված հարկերի և համախառն ազգային արդյունքի հարաբերություն,

իսկ կոնկրետ հարկատուի մասով՝ հարկատուի կողմից վճարած բոլոր հարկային վճարումների և իրացման ծավալի հարաբերություն: Ա. Վ. Բրիգգայինը հարկային բեռը սահմանում է որպես համընդիմանուր ցուցանիշ, որը բնութագրում է հասարակության կյանքում հարկերի դերը և որոշվում է հարկային մուտքերը՝ հարաբերելով համախառն հասարակական արդյունքին: Բ. Մ. Սարանտին նշում է, որ հարկային բեռ հասկացությունն իր մեջ պետք է ընդգրկի այնպիսի ցուցանիշներ, ինչպիսիք են հարկերի և վճարների տեսակները, հարկի դրույթափը, հարկման բազան, կազմակերպությունների հարկային բեռի հաշվարկման մեխանիզմը: Իսկ տնտեսագետն Վ. Գ. Պանսկովը հարկային բեռ հասկացությունը սահմանում է որպես «երկրի հարկային համակարգի որակը բնութագրող կարևորագույն ցուցանիշ» [5, էջ 37]:

Արտասահմանյան մի խումբ տնտեսագետներ հարկային բեռը սահմանում են որպես տնտեսական բնույթի սահմանափակումների չափանիշ, որը ձևավորվում է հարկի վճարման աղբյուրների նկատմամբ:

Խորն ուսումնասիրություններ է կատարել բյուջեի և ազգային եկամտի հարաբերակցության շուրջ գերմանացի տնտեսագետն Ա. Վագները: Նա հանգել է այն հետևողաբար այդ ժամանակակից տնտեսական արժեքությունների տնտեսական արժեքությունը (եկամուտ, որ մնում է հասարակության ամենաանհրաժեշտ նյութական պահանջմունքները բավարարելուց հետո), և վերջապես, որքան շատ զուտ ազգային եկամուտ է հավաքագրվում պետական տնտեսական ձեռնարկություններից, այլ ոչ քե հարկերից, այնքան բարձր կարող են լինել պետական ծախսերը՝ բացարձակ մեծությամբ և ազգային եկամտի հետ համեմատած: Ա. Վագները «Ֆինանսական գիտություն» գրքում (1880թ.) նշում է, որ «պետությունը հարկման քաղաքականությունը մշակելիս պետք է առաջնորդվի ոչ միայն ֆինանսական գիտակցությամբ, այլ հաշվի առնի նաև տցիալ-քաղաքական գործուները, թերևացնի եկամուտների անհավասարությունը» [5, էջ 54]:

Հարկային բեռի կիրառման կարևոր ոլորտներն են պետության և սուբյեկտների միջև ֆինանսական հարաբերությունների կարգավիրումը և իրականացվող հարկային բարեփոխումները՝ հնարավոր բարձր հարկման դեպքում: Հարկային բեռն ընդգրկում է երկու գործոններ՝ արտաքին և ներքին [2, էջ 11]: Արտաքին գործունը պետական մակարդակով հարկման ծանրության խնդիրն է, որն առաջին հերթին անհրաժեշտ է տարբեր երկրների հարկային բեռի համեմատության համար: Ներքին գործունը երկրում առանձին հարկատունե-

րի մակարդակով հարկային բեռի բաշխման խնդրի ուսումնասիրությունն է: Տնտեսավարող սուբյեկտների հարկային բեռը պետության կողմից իրականացվող հարկային քաղաքականության արդյունքն է, որը ցանկացած երկրի հարկային համակարգի որակական բնութագրումն է:

Հարկային բեռին մասնամասն անդրադարձել է Կ. Ի. Օհանյանը [10, էջ 11-13]: Նա դասակարգել է հարկային բեռը՝ դրսևորումներից կախված, և հանգել այն հետևողայն, որ միջազգային պրակտիկայում գոյություն ունեն հարկային համակարգի չորս հիմնական մոդելներ:

1. **Անզրաքսոնական մոդել:** Այս մոդելի առանձնահատկությունն է ուղղակի հարկումը, ընդ որում, հարկային բեռի ծանրության հիմնական մասն իրենց վրա կրում են ֆիզիկական անձ հարկատումները: Անողակի հարկերի տեսակարար կշիռը (օրինակ՝ ԱԱՀ, ակցիզային հարկ) աննշան է:

2. **Եվրոպայրացամաքային մոդել:** Այս մոդելը բնութագրվում է մեծ մասնաբաժնի սոցիալական ապահովագրական վճարներով, որոնք կարելի է համարել հարկային վճարներ, քանի որ դրանք ունեն հարկերի բոլոր հատկությունները: Մեծ է անողակի հարկերի տեսակարար կշիռը (ԱԱՀ-ն ավանդական եվրոպական հարկ է՝ ստեղծված Ֆրանսիայում):

3. **Լատինաամերիկյան մոդել:** Այս մոդելի առանձնահատկությունը տնտեսության ինֆլյացիայի մակարդակն է: Անողակի հարկերը ավելի լավ են հարմարվում քարձոր ինֆլյացիայի պայմաններին, քան ուղղակի հարկերը:

4. **Խառը մոդել:** Այս մոդելի գոյությունը պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ շատ երկրներ, չգանկանալով բյուջետային մուտքերը կախվածության մեջ դնել այս կամ այն տեսակի հարկից, դիվերսիֆիկացնում են բյուջեի եկամուտների կառուցվածքը:

Կ. Ն. Յուտկինան, հետազոտելով հարկային բեռին առնչվող հարցերը, այն դիտարկել է երկու տեսանկյունից: Որքան քարձոր է հարկային բեռը տվյալ տարածքում, այնքան քիչ է խնդիր՝ կապված հավասարակշված բյուջե ունենալու հետ, և բացարձակ հակառակն է հարկատումների տեսանկյունից, քանի որ նվազում է ձեռնարկատիրական գործունեությամբ գրադարձելու նրանց ցանկությունը:

Ընդհանուր առմամբ կարելի է նշել, որ հարկային բեռի ուսումնասիրության հետ կապված հարցերը, 18-րդ դարից սկսած, ավելի մեծ տարածում ստացան: Կարենը խնդիր էր տարբեր երկրների փորձի հիմն վրա սահմանել պետական բյուջեի և ազգային եկամտի հարաբերակցության չափը: Այդ ժամանակաշրջանի ուսումնասիրությունները կրում են սուբյեկտիվ բնույթ: Ակենայի ավատրի-

ացի ֆինանսիատ Կ. Գոկը գրել է. «Շատ ֆինանսիաներ (Քիֆելդ, Յուստի) բարդ հաշվարկների միջոցով փորձել են պարզել ազատ եկամտի այն մասը, որը կարող է ուղղվել պետության կարիքների բավարարմանը՝ առանց վնասելու ազգային տնտեսությունը: Մի մասը պնդում էր ազգային եկամտի 2/3 հարաբերակցությունը, մյուսները՝ 1/10: Սակայն այդ հաշվարկների մասին կարելի է ասել նույնը, ինչ մթնոլորտի սահմանների հաշվարկների մասին» [7, էջ 75]:

Կ. Գոկը գտնում է, որ բյուջեի և ազգային եկամտի հարաբերակցությունը կախված է պետական բյուջեի ծախսային հատվածից:

Հարկման այս սկզբունքի առանձնահատկությունը կայանում է նրանում, որ ձևավորված հարկման դաշտում ազդեցություն չունենա հարկատուի գործունեության տեսակի ընտրության և վարքագծի դրսևորումների վրա:

Այսպիսով, հարկային բեռի՝ որպես տնտեսական կատեգորիայի եռությունը որոշվում է նրանով, թե նա ինչ ազդեցություն է ունենում տնտեսության, մասնավորապես՝ ձեռնարկատերների տնտեսական ակտիվության վրա: Հիմնավորված է այն դրույթը, որ մակրոնակարգակում հարկերի և ՀՆԱ-ի ցուցանիշի հաշվարկման ժամանակ պետք հաշվի առնելու լրացուցիչ գործուները: 18-րդ դարում ձևավորված Կ. Գոկի այն միտքը, որ բյուջեի ազգային եկամտի նկատմամբ հարաբերակցության գնահատումը կախված է պետական բյուջեի ծախսային բնույթից, այսօր էլ չի կորցրել իր արդիականությունը:

Անժիստելի է այն փաստը, որ տնտեսության վրա պետության ունեցած ազդեցության շրջանակներում կարևորվում է հարկային բեռի արդյունավետ բաշխման խնդիրը, թե արդյո՞ք այն նպաստում է հարկ վճարողների տնտեսական ակտիվության խթանմանը և միաժամանակ արդյո՞ք բավարում է պետության ֆինանսական շահերը:

Գրականություն

1. Սուրիասյան Ա. Գ. «Ախիմար Գոշը և Հայոց դատաստանագիրը», Երևան, Սփյուռք, 1965, 422 էջ:
2. Буланже М. Развития налоговой системы в России в цифрах и фактах // Налоговый Вестник, 1999, N 4-5, с. 6.
3. Вылкова Е., Романовский М. Налоговое планирование, СПб., Питер, 2004, 584 с.
4. Монгескье Ш. Избранные произведения. М., 1955, 437 с.
5. Налоги и налогообложение. Учебник, под ред. Д. Г. Черника, 3-е издание, МЦФЭР, 2006, 526 с.
6. Юткина Т.Ф. Налоги и налогообложение. Учебник, М., ИНФРА-М, 2002, 576 с.
7. Пушкирева В. М. Генезис категории налог в истории финансовой науки // Финансы. 1999, N 6, с.25:
8. Пушкирева В. М. История финансовой мысли и политики налогов, Учебное пособие. М., Финансы и статистика, 2001, 256 с.
9. Сисмонд де Сисмонди Ж. Новые начала политэкономии, М., 1897, 178 с.
10. Оганян К. И. Налоговое бремя в России: кто должен платить налоги // Налоговый вестник, 1999, N 9, с. 11-13:
11. Stiglitz J. E. Economics of The Public sector, New York, 1988, p. 390.
12. Tax Burdens: Alternative Measures. OECD, Organization for Economic Cooperation and Development, 2000, p. 111.

Гаянэ Хачатрян

Преподаватель кафедры управление и финансы
 Гаварского государственного университета,
 кандидат экономических наук

РЕЗЮМЕ*Экономические подходы налогового бремени*

В контексте современных экономических отношений, задача распределения налогового бремени становится важным не только императивом обеспечения доходов государственного бюджета, но и необходимостью формирования обоснованной среды налогообложения для деятельности хозяйствующих субъектов.

По этой причине определение реального налогового бремени является основным стержнем экономической политики государства.

Ключевые слова: налоговая система, налоговое бремя, эффективное распределение налоговой нагрузки, экономическая активность, валовой внутренний продукт, доходы государственного бюджета.

Gayane Khachatryan

Lecturer at the Chair of Management and
 Finance of Gavar State University
 Doctor of Economics

SUMMARY*Economic content of tax burden*

In the context of modern economic relations tax burden problem is considered to be important not only for the state budget incomes' provision demand but also for the necessity of forming taxing area for business entities' activity.

For this reason the real tax burden's definition is considered to be the basic ground of the state's economic policy.

Keywords: tax system, tax burden, efficient distribution of tax burden, economic activity, gross inner product, state budget incomes.

ԼՈՍԻՆԵ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ

Старший следователь по особо важным делам следственного комитета РА,
кандидат юридических наук

ПРОБЛЕМЫ НЕЗАКОННОГО ОБОРОТА БИОМАТЕРИАЛОВ ЧЕЛОВЕКА.

В статье анализируются правовые основы оборота человеческих клеток, тканей и органов, уголовно-правовые составы, связанные с их незаконным оборотом. Автором также предлагаются законодательные изменения, которые помогут добиться адекватности правового регулирования в рассматриваемой области общественных отношений.

Ключевые слова: биоматериалы человека, органы, ткани, траффикинг.

В контексте развития технонауки, когда появляются новые биомедицинские технологии, для которых требуются биоматериалы человека, выявляется необходимость дальнейшей разработки правовых норм, направленных на эффективное противодействие формированию черного рынка биоматериалов.

В УК РА включены несколько составов, которые относятся к данной сфере, однако многие из них можно назвать “мертвыми”. Так, по данным управления связи с общественностью и средствами массовой информации Полиции РА нет ни одного возбужденного уголовного дела по пункту 14 ч. 2 ст. 104 УК РА, по п. 13 ч. 2 ст. 112 УК РА или по ст. 125 УК РА¹.

В правовой литературе уже указывалось, что в п. 14 ч. 2 ст. 104 УК РА законодатель говорит об “использовании”, а не “изъятии” частей тела и тканей. Но только ли для трансплантации используют части тела и ткани? Ряд авторов, характеризуя данный состав убийства, говорят лишь о пересадке органов как цели их использования². Другие считают, что возможны и иные варианты использования полученных в результате убийства частей тела, органов и тканей³.

Заметим, что слово “использование” означает употребление чего-либо с пользой⁴. А получить пользу от использования биоматериалов виновный может не только при их получении для трансплантации. Как указывает Г.Н. Борзенков, “использование органов или тканей потерпевшего следует понимать не только как изъятие сегментов человеческого тела для пересадки реципиенту, но и как любую другую форму утилизации органов и тканей умершего, включая каннибализм, различные ритуальные действия, осуществляемые религиозными sectами и др.”⁵

По мнению С.С. Тихоновой, цель изъятия характеризует внутреннее стремление виновного к получению донорского материала по окончании

преступного посягательства... Само посягательство не может осуществляться посредством изъятия компонентов организма человека, поскольку возможность осуществления такого изъятия лишь порождает и направляет преступление.”⁶ Автор указывает, что “применительно к рассматриваемой статье процесс совершения преступления должен рассматриваться как процесс непосредственного извлечения органов и тканей живого человека, когда физический вред в виде характерного нарушения анатомической целостности его тела - отнимается жизненно важный фрагмент организма, что с внутренней закономерностью обуславливает наступление биологической смерти человека, являясь ее необходимым условием...” и “...п. “м” ч. 2 ст. 105 УК РФ не подлежит вменению в случаях, когда цель посмертного удаления жизненно важного компонента организма лица обуславливает причинение виновным смерти потерпевшему иными способами - как путем действия (например, травма черепа), так и путем бездействия...”⁷. Н.Е. Крылова отмечает, что “представление о цели использования фрагментов человеческого организма как об обращении с уже полученными анатомическими сегментами позволяет отнести к способам совершения преступления лишь сам процесс обособления отдельных биосубстантов из организма потерпевшего”.

Однако представляется, что необходимость квалифицирующего признака обусловлена именно целью использования органов или тканей человека, а способ его совершения в законе не описан, значит может быть любым, а изъятие и последующее использование биоматериалов не охватывается этим составом. Поэтому полная превенция незаконного оборота биоматериалов человека посредством данной статьи невозможна.

Существуют требования законодательства относительно органов и тканей, которые не разрешены к изъятию у живого донора, каковыми являются:

ԱՐԴԻՇԱՑՈՒԹՅՈՒՆ

а) непарные органы; б) целые органы вместо его части; в) части, которые не входят в список утвержденный Постановлением Правительства РА. Однако можно ли нарушение этих требований рассматривать как нарушение условий или порядка проведения эксплантации транспланта? Представляется, что требование закона относительно органов и тканей, которые не разрешены к изъятию у донора (непарных органов, целого органа вместо его части), вовсе не является самоцелью, а направлено на защиту прав и свобод донора и поэтому эксплантация неуказанных органа или ткани перемещает саму операцию по эксплантации транспланта в разряд нелегальных медицинских вмешательств, а не законных по материальным характеристикам, но не осуществленным по установленному для этого порядку. В этом контексте следует обратиться к самим условиям и порядку эксплантации транспланта. Бланкетная диспозиция ст. 125 УК РА отсылает к другим нормативным актам, предусматривающим порядок трансплантирования органов и тканей. Осуществление трансплантирования с нарушением установленного законом порядка имеет место в случае несоблюдения положений Закона РА о трансплантировании и Постановлений Правительства РА. В общих положениях Постановлению Правительства РА от 2010 года ном. 1260 указываются следующие нормы: 1) как у живого, так и у трупного донора могут быть изъяты лишь органы, разрешенные постановлением правительства 26.04.2007 ном. 502-Ն; 2) как у живого, так и у трупного донора могут быть изъяты органы и ткани лишь в соответствующих лицензированных медицинских учреждениях 3) медицинские директивы для осуществления изъятия, переработки или трансплантирования утверждаются в порядке предусмотренном Правительством РА. Далее в тексте нигде не указывается, что считать правилами проведения изъятия транспланта, между тем документ называется “Порядок осуществления трансплантирования и правила забора и переработки органов и (или) тканей для трансплантирования”, а значит можно сделать вывод, что указанные выше нормы являются правилами эксплантирования органов и тканей.

В качестве порядка изъятия органа у живого донора указываются наличие медицинского заключения о возможности забора органа и (или) тканей, наличие письменного согласия живого донора, полученное за 15 дней до операции донора, предупреждение о потенциальных осложнениях и риске медицинского вмешательства. Забор от живого донора осуществляется исключительно персоналом соответствующей специализации. После забора составляется протокол о качестве органа и (или) ткани, органы подвергаются соответствующей

переработке.

Закон РА о трансплантировании в ст. 2, которая называется “Условия трансплантирования” указывает, что трансплантирование возможна лишь тогда, когда иные медицинские мероприятия не могут гарантировать спасение жизни больного либо восстановление его здоровья. В той же статье указывается, что запрещается купля-продажа органов и тканей, и судя по названию статьи – это тоже условие правомерности эксплантирования. В ст. 10 Закона в качестве условия забора транспланта у живого донора указывается наличие письменного предупреждения донора об угрозе и потенциальном риске, полученном за 15 дней до медицинского вмешательства, осознанное волевое письменное согласие, многостороннее медицинское исследование донора и наличие заключения о заборе транспланта устанавливается также запрет вывода органов и тканей за границу. Закон ограничивает также круг доноров. Надо заметить, что многие положения входят как в условия трансплантирования, так и в порядок его осуществления. Представляется необходимым устранение такого дублирование норм и четкое разграничение условий и порядка трансплантирования, учитывая бланкетность диспозиции статей, действующих в данной сфере. Кроме того, из всего изложенного можно прийти к выводу, что условия трансплантирования являются частью порядка трансплантирования, установленного законом и подзаконными актами, а если это так, то вызывает недоумение их регламентирование на различных уровнях: законом и подзаконными актами. Между тем, согласно ст. 125 УК РА уголовной ответственности подлежит лишь лицо, которое нарушило порядок и условия изъятия, указанные законом. В диспозиции ст. 185 проекта УК РА элементом объективной стороны являются нарушение правил изъятия соответствующих анатомических материалов, однако что понимать под правилами изъятия транспланта остается вопросом открытым.

С точки зрения оборота биоматериалов особый интерес представляет также ст. 132 УК РА, устанавливающая уголовную ответственность за траффикинг. Траффикинг – современное рабство, адекватное противодействие которому имеет важное значение, прежде всего, для обеспечения прав человека, защиты его жизни, здоровья, свободы, неприкосновенности, достоинства, а равно обеспечения прогрессивного развития общества в целом. Существование адекватного законодательства в данной сфере особенно важно, если учесть появление новых форм эксплуатации человека. Поэтому своевременное выявление этих форм и установление за их совершение уголовной ответственности имеет первостепенную важность,

прежде всего, в превентивных целях.

В ч.4 ст.132 УК РА раскрывается понятие эксплуатации каковой является привлечение другого лица к занятию проституцией или иными формами сексуальной эксплуатации, к принудительному труду или принудительному оказанию услуг, обращение в рабство или состоянию, аналогичное рабству, изъятие органов или тканей тела человека. В контексте оборота биоматериалов интерес представляется, прежде всего, последний вид эксплуатации. Исходя из конструкции состава, можно прийти к выводу, что предметом преступления в этом случае являются органы и ткани человека, тогда как кровь, ее компоненты, спинномозговая и иные жидкости организма к ним не относятся. Можно указать, что здесь закон содержит очевидный пробел.

Согласно диспозиции вербовка, перевозка, передача, укрывательство или получение людей уголовно ненаказуемы, если они совершены в целях эксплуатации, форма которой однако законом не предусматривается. Например, закон в качестве квалифицированного состава называет траффинг заведомо беременной женщины. Данный квалифицирующий признак необходим для защиты как еще неродившегося ребенка, так и беременной женщины, состоянию которой требует особой защиты. Но развитие современных биотехнологий породило новые формы эксплуатации: использование физиологической способности женщины к деторождению и торговля людьми в целях эксплуатации их физиологических параметров. При таких формах эксплуатации женский организм используется для вынашивания беременности и родов. Ребенок попадает после этого в руки лиц, которые могут продать его, в том числе и на трансплантацию, прерывать беременность для получения фетальных тканей и т.д. Однако это не будет влечь уголовную ответственность за эксплуатацию человека согласно действующему УК РА. Нам же представляется, что расширение понятия "эксплуатация" в контексте данной нормы шаг необходимый, прежде всего с точки зрения приведении формирования незаконного оборота человеческих биоматериалов.

Кроме того, при траффинге незаконная сделка совершается в отношении человека с целью его эксплуатации, а не заключается сделка в отношении его отдельных частей. Поэтому представляется, что рассматриваемый состав не охватывает весь возможный незаконный оборот органов и тканей человека.

Заметим также, что если перефразировать норму, то получится, что влечет уголовную ответственность само изъятие биоматериалов человека путем применения насилия, не опасного для

жизни или здоровья, или с угрозой его применения, или других форм принуждения, похищения, мошенничества, обмана, злоупотребления доверием, властью или уязвимостью положения, либо подобных обещаний для получения согласия лица, контролирующего другое лицо. Например, заготовка, передача, перевозка, продажа органов находятся за рамками состава и не влекут уголовной ответственности.

Важным для правильной квалификации по данной статье представляется решение вопроса о юридической оценке факта торговли людьми с согласия потерпевшего на его продажу. Даже в международном законодательстве нет единства позиций по этому вопросу.⁸

В нашем законодательстве также упомянутый вопрос не получил должного отражения. По смыслу ст. 132 УК РА, если на жертву не оказано какого-либо противоправного давления, обманых или мошеннических действий, то действия, связанные с торговлей людьми при наличии согласия потерпевшего, исключают уголовную ответственность. Между тем нам представляется, что криминологически более правильным будет криминализация и самих добровольных действий донора в направлении организации продажи своего органа. Тяжелые социальные условия вынуждают пойти на риск многих. Так, А. через сайт list.am подала объявление о продаже своей почки. Причина такого решения - тяжелая финансовая ситуация ее семьи. 11.11.2011 г. по непосредственной организации С., она уехала в Шри-Ланку, где по предварительному согласию должна была за почку получить 10 тыс. долларов. В общей сложности С. организовал "трансфер" 6 доноров, которых находил через сайт объявлений list.am, по Интернету же находил и посредников и покупателей. 31 июля 2012 приговором суда первой инстанции С. был осужден по п.1, п. 2, п.6 ч. 2 ст. 132 УК РА. Апелляционный суд оставил приговор без изменения. Продавцов своих органов к какой-либо ответственности не привлекли.⁹

Представляется, что таких ситуаций можно избежать, установив уголовную ответственность за все виды купли-продажи органов и тканей человека, как это делается в некоторых странах, например, в Украине, Беларуси, Германии и т.д.

Превентивной мерой может стать также законодательный запрет возможности дачи объявлений о купле или продаже органов и тканей человека. В армянской действительности такая ситуация существует. Между тем, при анализе зарубежной и международной законодательств, можно увидеть, что большинство стран запрещают такие рекламы и объявления. Примером может служить законо-

ԱՐԴԻՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

дательство Беларуси. В частности ст. 5 закона Беларуси о трансплантации органов и тканей человека указывает, что органы и (или) ткани человека не могут быть объектом гражданско-правовых сделок, за исключением сделок, носящих безвозмездный характер. Совершение возмездных сделок, а также реклама спроса и (или) предложений органов и (или) тканей человека запрещаются.

А поправки к Конвенции о правах человека и биомедицине 24 января 2002 года в ч.1 ст.21 главы 6 устанавливают, что тело человека и его части не должны использоваться для извлечения финансовой выгоды или получения сравнимых преимуществ, а вторая часть относится к объявлениям купли-продажи. “Объявления о необходимости или доступности органов или тканей с целью предложения или получения финансовой выгоды и сравнимых преимуществ запрещены.” Надо отметить, что данную Конвенцию Армения пока не подписала.

Один из значимых документов, осуждающих траффикинг с изъятием органов и тканей человека, является Стамбульская Декларация, которая была принята участниками саммита, организованной 30 апреля – 2 мая в Стамбуле Ассоциацией Трансплантологов (TTS) и Международной организацией неврологов (ISN), где участвовала и Армения. В пункте 6 данного документа указывается, что торговля органами и транспланационный туризм нарушают принцип справедливости и должны быть запрещены, а в подпункте “а” указывается, что распространение объявлений о купле-продаже органов является недопустимым. Запрет на совершение данных видов деятельности подразумевает и запрет на объявление всех типов рекламы(в том числе электронной и в печатных СМИ), запрет объявлений, которые способствуют коммерциализации трансплантации, транспланционному туризму и развитию купли-продажи органов. В армянском законодательстве тоже существует такая норма. В частности, в п. 75 ст. 15 Закона РА “О рекламе” указывается следующее: “Запрещается реклама органов и тканей человека, имеющий торговый (коммерческий) характер”. Хотя данный закон относится только к внешним рекламам, которые распространены посредством СМИ и установлены в населенных пунктах. То есть, кажется, что остается в воздухе вопрос сайтов Интернета, предназначенных для объявлений. А с другой стороны в п. 5 ст.1 данного закона указывается, что закон не распространяется на объявления физических лиц, которые не связаны с осуществлением предпринимательской деятельности. То есть, например, приклеенное на столбе объявление о продаже почки обычного гражданина, не подпадает под запрет законодательства.

Ст. 261 проекта УК РА устанавливает уголовную ответственность за недобросовестную или ложную рекламу, но она не может быть применена в указанных выше случаях. Это одна из причин того, что в армянском интернете появляются не только объявления местных, но и объявления иностранных граждан, которые в основном ищут донора. Так или иначе, независимо от того, что насколько бдительны правоохранители в рассмотрении таких объявлений, факт остается фактом, что купля-продажа органов относится на сегодняшний день к высоколатентным преступлениям. Также факт, что совершение данного вида траффика способствует безнаказанному распространению объявлений.

До принятия Закона РА от 19.03.09г., которым были внесены изменения в Закон РА “О трансплантации органов и/или тканей человека”, было установлено, что трансплантация органов и тканей производится с условием неполучения денежного или какого-либо иного возмещения, если в письменном согласии донора на трансплантацию не предусмотрено иное. После принятия поправок была запрещена купля-продажа органов и тканей живого или трупного донора. Однако такая формулировка оставила открытой вопрос о возможности заключения безвозмездных сделок относительно органов и тканей человека. роме того, запрет купли-продажи органов и (или) тканей живого или трупного донора не влечет ответственности, ибо в уголовном законе соответствующий состав отсутствует. Данный запрет основывается на международных принципах порядка регулирования приобретения и трансплантации человеческих органов в лечебных целях. На XXXIX сессии Всемирной медицинской ассамблеи была одобрена Декларация о трансплантации человеческих органов, в которой была подвергнута осуждению практика купли и продажи человеческих органов для трансплантации, устанавливался запрет на дачу или принятие платы либо иной компенсации за трансплантаты, кроме взыскания медицинским учреждением вознаграждения за проведение операций. Но ведущее значение в реализации положений международных документов о безвозмездном донорстве органов принадлежит внутреннему праву государств, так как именно национальное законодательство способно реально поставить заслон такому негативному явлению современной трансплантологии, как ее коммерциализация.

Из анализа составов Уголовного кодекса РА, можно сделать однозначный вывод о том, что изъятие частей тела и органов человека в настоящее время может быть или целью, или способом преступления, но незаконные действия с частями тела человека вне связи с иным преступлением,

несмотря на свою объективную общественную опасность, не являются преступлением.

Таким образом, уголовно-правовое регулирование незаконного оборота человеческих органов требует скорейшего пересмотрения, так как не предусматривает ответственности за незаконный оборот органов и тканей человека.

Преступность в сфере торговли человеческими органами и тканями имеет черту транснациональности, поэтому указанная проблема не может быть решена усилиями только одного государства. Настоятельно необходимо, чтобы даже отсутствие судебных казусов в какой-либо отдельно взятой стране не стало причиной отсутствия регламентирования возможных отношений, так как указанные явления могут “качевать” из одной страны в другую. Армения – страна, соседом которой является Турция. Еще в начале 2000-х годов итальянская пресса предлагала искать “столицу нелегальной трансплантологии” именно в Турции¹⁰. В таком окружении РА просто не имеет права не иметь соответствующее законодательство, которое может оградить ее от вовлечения в криминальный бизнес, и, прежде всего, в качестве невольного поставщика органов и тканей. Исходя из вышеизложенных доводов, предлагаем:

- изложить статью 132 УК РА в следующей редакции:

вербовка, перевозка, укрывательство, получение, передача или иная незаконная сделка в отношении человека, с его согласия или без такового, путем применения насилия, не опасного для жизни или здоровья, или с угрозой его применения, или других форм принуждения, похищения, мошенничества, обмана, злоупотребления доверием, властью или уязвимостью положения, либо подобных обещаний для получения согласия лица, контролирующего другое лицо...

- в числе квалифицирующих составов указать

состав, предусматривающий уголовную ответственность за траффинг с целью эксплуатации либо извлечения иных выгод, в отношении заведомо беременной женщины, а равно в целях использования частей тела, органов, тканей и клеток, анатомических образований и физиологических материалов эмбриона или плода.

- Дополнить Уголовный кодекс РА статьей следующего содержания:

Статья Незаконный оборот анатомического материала человека.

1. Незаконное приобретение, получение, передача, хранение, перевозка, пересылка, клеток, тканей, органов, частей тела, иных анатомических образований, в том числе относящиеся к процессу воспроизведения человека и включающие в себя репродуктивные ткани, а равно физиологического материала человека, его эмбриона или плода без цели сбыта, наказывается....

2. Незаконное приобретение, получение, передача, хранение, перевозка, пересылка, клеток, тканей, органов, частей тела, иных анатомических образований, в том числе относящиеся к процессу воспроизведения человека и включающие в себя репродуктивные ткани, а равно физиологического материала человека, его эмбриона или плода с целью сбыта, а равно их сбыт, наказывается...

3. Незаконный ввоз и вывоз эмбрионов на территорию РА наказывается...

В УК РА предусмотреть состав, устанавливающий ответственность за рекламу и объявления о предложении совершения сделок, предметом которых являются органы, ткани, клетки, иные анатомические образования человека, его плода и эмбриона.

¹ Panorama.am

² Российское уголовное право. Особенная часть: Учебник/ Под ред. М. П. Журавлева и С. И. Никитина. М., 1998. С. 36.

³ Уголовное право России: Учебник. В 2 т. М., 1999. Т. 2: Особенная часть. С. 44., Кузнецов В. И. Применение норм Особенной части нового УК РФ. Лекция. Иркутск, 1997. С. 8.

⁴ Ожегов С. И. Словарь русского языка. 20-е изд., стереотип. М., 1988. С. 208, 452.

⁵ Преступления против жизни/ курс уголовного права. Особенная часть. Т.3 Учебник для вузов под. Ред. Г.Н. Борзенкова и В.С. Комиссарова. 2002. С.131.

⁶ Тихонова С. С. Прижизненное и посмертное донорство в Российской Федерации: вопросы уголовно-правового регулирования. СПб., 2002.

⁷ Тихонова С. С. Прижизненное и посмертное донорство. 2002. С. 37.

⁸ Конвенция о борьбе с торговлей людьми и эксплуатацией проституции третьими лицами от 2 декабря 1949 года // Противодействие торговле людьми: Сборник нормативных правовых документов / Под ред. Н.И. Абубикеровой. М.: Изд-во «ЭКСлит», 2004. С. 25; Протокол о предупреждении и пресечении торговли людьми, особенно женщинами и детьми, и наказания за нее от 15 ноября 2000 года // Противодействие торговле людьми: Сборник нормативных правовых документов / Под ред. Н.И. Абубикеровой. М.: Изд-во «ЭКСлит», 2004. С. 104.

⁹ <http://www.yerkir.am/news/view/48170.html> (Дата обращения 17.02.2016)

¹⁰ Латов Ю.В. Криминальная трансплантація – дым почти без огня/ Интернет-конференция Охрана здоровья: проблемы организации, управления и уровня ответственности /[Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://ccsoc-man.hse.ru/text/16206634/> (Дата обращения 19.02.2016)

Լուսինե Վարդանյան
ՀՀ քննչական կոմիտեի ՀԿԳ ավագ քննիչ,
իրավաբանական գիտությունների թեկնածու

ԱՍՓՈՓՈՒՄ

Մարդու քիոնյուրերի ապօրինի շրջանառության խնդիրները

Հոդվածում վերլուծվում են մարդու օրգանների հյուսվածքների և բժիշների ապօրինի շրջանառության վերաբերյալ հանցակազմերը, առաջարկվում են օրենսդրական փոփոխություններ, որոնք կօգնեն հասնել լի-արժեք իրավական կարգավորման այդ հասարակական հարաբերությունների ոլորտում:

Հիմնարարներ - մարդու քիոնյուրեր, օրգաններ, հյուսվածքներ, բրաֆիլիններ:

Lusine Vardanian

Senior investigator for particularly important cases of the
Investigative Committee of the Republic of Armenia,
Candidate of Law

SUMMARY

The law issues of illegal human biomaterial circulation

Human trafficking for organ removal is one of the least addressed forms of trafficking. The article analyzes the legal basis for circulation of human organ, cells and tissues and problems of illegal circulation and trafficking in human beings for the purpose of organ removal. The paper also suggests various measures for preventing and combating human trafficking for organ removal.

Keywords: *human biomaterials, organs, tissues, trafficking*

АБДУЛАЗИЗ РАСУЛЕВ

Самостоятельный соискатель кафедры уголовного права и криминологии Ташкентского государственного юридического университета, кандидат юридических наук

ДЕТЕРМИНАНТЫ ПРЕСТУПЛЕНИЙ В СФЕРЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ И БЕЗОПАСНОСТИ

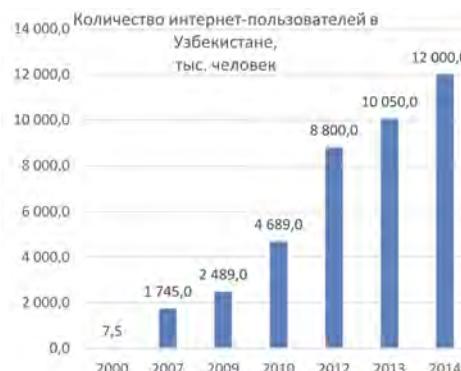
В общей структуре преступности в мире, компьютерные преступления занимают все более и более твердые позиции среди других преступлений, а их раскрываемость остается довольно низкой. Причиной этому выступают множество факторов. В данной статье были предприняты попытки определения детерминантов преступлений в сфере информационных технологий и безопасности, которая послужит в дальнейшем источником в правоприменительной и научной сфере.

Ключевые слова: информационные технологии, киберпреступления, кибертерроризм, субъект компьютерных преступлений.

Несмотря на возрастающую с каждым годом и видоизменяющуюся, модернизируемую преступность в реальном мире, виртуальный мир тоже не отстает. И хотя Узбекистан был далеко не первой страной в попытке покорить виртуальные пространства, наши специалисты в этой области – хакеры ни в чем не уступают западным, а даже где – то превосходят их.

В Республике Узбекистан развитие информационных технологий идет в быстром темпе. Как отмечает глава государства И.А. Каримов «Особое внимание должно быть обращено на реализацию Комплексной программы развития Национальной информационно-коммуникационной системы Республики Узбекистан на период 2013-2020 годы. Следует продолжить работы по дальнейшему увеличению технических возможностей доступа в сеть интернет, расширению оптических сетей широкополосного доступа и строительству оптоволоконных линий связи, завершить перевод всех регионов, включая труднодоступные районы, на цифровое телевидение».

Следует особо отметить, плоды предпринимаемых мер, по развитию информационно-коммуникационной сферы. Согласно данным министерства по развитию информационных технологий и коммуникаций количество интернет-пользователей в Узбекистане превысило 12 миллионов, в то время как число абонентов мобильной связи в стране составляет более 22 миллионов, а количество домашних хозяйств, имеющих компьютер, в настоящее время составляет 37,4%, доступ в интернет — 58,1%¹.

Если рассматривать данные цифры в мировом масштабе, то в настоящее время по данным веб-сайта «Internet world stats» в мире насчитывается 3,345,832,772 пользователей интернета, что составляет 46,1 % населения Земли (население Земли - 7,259,902,243 человек) из них 2 миллиарда проживают в развивающихся странах³. Первенство в мире по численности интернет-аудитории уже пять лет занимает Китай. По состоянию на июнь 2015 года, количество интернет-пользователей в Китае составило 668 млн чел. (все население КНР - 1 285 млн чел.). В топ - 10 стран по числу пользователей интернета: Китай - 668 млн, Индия - 350 млн, США - 277 млн, Япония - 110 млн, Бразилия - 110 млн, Россия - 87,5 млн, Германия - 72 млн, Индонезия - 71 млн, Нигерия - 70 млн, Мексика - 59 млн (в отношении Китая по данным Информационного центра сети Интернет Китая⁴).

ԱՐԴԻՇԱՑՈՒԹՅՈՒՆ

Такой массовый характер использования персональных компьютеров, ноутбуков и прочей компьютерной техники персонального назначения, не только у нас в стране, но и во всем мире приводит к параллельному росту киберпреступности.

Проблема причин преступности является одной из центральных в криминологии. Причинный комплекс преступности включает ее причины и условия, которые в совокупности составляют факторы преступности. Причины - это социально-психологические детерминанты, которые непосредственно порождают, воспроизводят преступность и преступления как свое закономерное следствие; условия - это такие социальные явления, которые сами не порождают преступность и преступления, а способствуют, облегчают, интенсифицируют формирование и действие причины⁵.

По мнению ряда ученых, наиболее типичными причинами и условиями совершения преступлений в сфере компьютерной информации являются:

- рост числа ИКТ и как следствие увеличение объемов информации, обрабатываемой и хранимой в ИКТ;
- недостаточность мер по защите ИКТ, систем ИКТ и их сетей;
- недостаточность защиты программного обеспечения;
- рост информационного обмена через мировые информационные сети;
- отступление от технологических режимов обработки информации;
- отсутствие, несовершенство или отступление от правил эксплуатации программ для ИКТ, баз данных и аппаратных средств обеспечения сетевых технологий;
- отсутствие или несоответствие средств защиты информации ее категории;
- нарушение правил работы с охраняемой законом компьютерной информацией;
- низкий уровень специальной подготовки должностных лиц правоохранительных органов, которые должны предупреждать, раскрывать и расследовать преступления в сфере компьютерной информации;

- отсутствие государственной политики в сфере обеспечения информационной безопасности.

Наряду с вышеперечисленными, специалистами выделяются следующие причины, способствующие совершению преступлений данного вида, это:

- недостаточная защита средств электронной почты;
- небрежность в работе пользователей ИКТ;
- непродуманная кадровая политика в вопросах приема на работу и увольнения;
- нарушение технологического цикла проектирования, разработки, испытаний и сдачи в промышленную эксплуатацию компьютерных систем;
- совмещение функций разработки и эксплуатации программного обеспечения в рамках одного структурного подразделения;
- нарушение сроков изменения паролей пользователей;
- нарушение установленных сроков хранения копий программ и компьютерной информации, а иногда полное их отсутствие;
- необоснованность использования ИКТ в конкретных технологических процессах и операциях;
- отсутствие должного контроля со стороны администрации за деятельностью своих работников, задействованных на чувствительных этапах обработки компьютерной информации;
- психологически неправильные межличностные взаимоотношения должностных лиц с подчиненными и другими работниками⁶.

В настоящей работе мы остановимся на двух основных причинах киберпреступлений. Одна из них, как уже говорилось выше, рост числа пользователей. В социологии имеется "Правило 15%", согласно ей если население Земли вырастит на 15%, то число совершаемых преступлений вырастит на 15%. Данное правило также применимо и для киберпреступлений. За 2014 год число хакерских атак достигло 117330 нападений в день. Об этом говорится в докладе, подготовленном на основании опроса 9800 IT-служб компаний в 150 странах. По сравнению с 2013 годом это число выросло в два раза⁷.

По оценкам мировых экспертно-аналитических центров каждую секунду 18 пользователей старше 18 лет становятся жертвами киберпреступности, таким образом, ежедневно от действий киберпреступников страдают более 1,5 млн. человек. Количество жертв за 2014 год составляет порядка 378 000 000 человек⁸, каждый из которых в среднем теряет 298 долларов.

Согласно годовому отчету компании Symantec

количество кибератак и киберпреступлений против крупных компаний в 2014 году выросло во всем мире на 40%. Общий ущерб пользователей от киберпреступлений во всем мире специалисты оценили 400 млрд. долларов. Данная сумма составляет около 15-20% от общего вклада Интернета в мировую экономику, который оценивается в 2-3 триллиона долларов в год (0,5% от мирового ВВП). По оценке CSIS, доля ущерба от киберпреступности приближается уже к показателям наркоторговли и распространению контрафакта⁹:

Экономический ущерб от незаконных видов деятельности	
Вид деятельности	Ущерб, % от ВВП
Международная преступность	1,2
Наркотики	0,9
Подделка/пиратство	0,89
Киберпреступность	0,8
Морское пиратство	0,02

По данным экспертно-аналитических центров уровень образования лиц, совершивших компьютерные преступления, характеризуется следующими данными: ниже 7-ми классов – 3%, от 7 до 8-ми классов – 6%, 10 классов – 9%, среднее специальное – 17%, незаконченное высшее – 1%, высшее – 64%¹⁰. В настоящее время преступления в сфере использования компьютерных технологий в пять раз чаще совершаются большинством субъектов имеющие высшее техническое образование (53,7%), а также другое высшее, либо неоконченное высшее образование (19,2%). Однако в последнее время увеличивается и доля женщин в их количестве. Это связано с профессиональной ориентацией некоторых специальностей и должностей, оборудованных автоматизированными компьютерными рабочими местами, которые чаще занимают женщины (секретарь, бухгалтер¹¹, экономист, менеджер, кассир, контролер и т.д.).

На наш взгляд, заслуживает внимания вопрос о возрасте субъекта компьютерных преступлений. Как известно, за все преступления в сфере компьютерной информации уголовная ответственность установлена с 16 лет. Вместе с тем зависимость роста числа рассматриваемых общественно опасных деяний от увеличения численности парка ИКТ и роста общего количества пользователей ИКТ, систем ИКТ или их сети позволяет предложить законодателю снизить возраст уголовной ответственности. Кривая, характеризующая возрастное распределение сетевых преступников, свидетельствует, что 20% приходится на возраст 14 - 18 лет; 57% - на 19 - 25 лет; 15% - на

26 - 35 лет и 8% - на 36 - 55 лет¹². Изучение предмета “Информатика” в рамках школьной программы с раннего школьного возраста позволяет утверждать, что подросток имеет возможность осознавать общественную опасность своих действий в данной сфере. На наш взгляд, если не за все компьютерные преступления, то, по крайней

мере, за создание, использование и распространение вредоносных программ для ИКТ уголовной ответственности должны подлежать лица, достигшие ко времени совершения преступления 14 лет.

Анализ уголовных дел, совершенных в сети Интернет в большинстве случаев – 77%, преступления совершаются молодыми людьми в возрасте от 14 до 25 лет¹³. Именно в этом возрастном отрезке у лиц особенно высоки потребности в самоутверждении, стремлении получить максимальное количество жизненных благ при отсутствии, либо неполном характере каких-то моральных или правовых сдерживающих начал. Это вполне адекватно сегодняшним информационным угрозам и посягательствам на информационную безопасность страны. Ярким примером может служить Джонатан Джозеф Джеймс, который начал взламывать информационные системы с самого раннего возраста. Он взламывал серьезные организации, включая Агентство по сокращению военной угрозы, которое является одним из подразделений Министерства Обороны США. После этого он получил доступ к именам пользователей и паролям, а также возможность просматривать конфиденциальную информацию. 29 и 30 июня 1999 года Джеймс атаковал НАСА, в то время ему было 15 лет. Ему удалось получить доступ, взломав пароль сервера, принадлежащего правительству учреждению, расположенному в штате Алабама. Джеймс смог свободно бродить по сети и украсть несколько файлов, включая исходный код международной орбитальной станции.

По заявлению НАСА, стоимость украденного Джеймсом программного обеспечения оценивается в 1,7 млн долларов. После обнаружения взлома НАСА пришлось отключить систему для проверки и приведения ее в рабочее состояние, что обошлось в \$41000. Поймали Джеймса быстро, так как НАСА сделало все, чтобы его остановить. Джонатан стал широко известен благодаря тому, что стал первым несовершеннолетним, отправленным в тюрьму за “хакерство” в США в возрасте 16 лет¹⁴.

Исходя из этого, круг лиц, совершающих преступления в сфере информационных технологий, является относительно широким. Как следует из вышеуказанных данных о возрасте и личности субъекта преступления, рассматриваемая группа преступлений совершается представителями различных слоев общества, причем возраст правонарушителей колеблется от 14 до 55 лет, а их уровень подготовки — от новичка до профессионала. Потенциальным преступником в области компьютерной техники является лицо любого возраста, имеющее хотя бы минимальные знания в этой области. На первой международной конференции Интерпола по компьютерной преступности компьютерные преступники были условно поделены на три возрастные группы:

1) молодежь в возрасте от 11 до 15 лет в основном совершают кражи через кредитные карточки и телефонные номера, взламывая коды и пароли больше из любопытства и самоутверждения;

2) лица в возрасте от 17 до 25 лет. В основном это студенты, которые в целях повышения своего познавательного уровня устанавливают тесные контакты с хакерами других стран через Интернет;

3) лица в возрасте 30-45 лет, которые умышленно совершают компьютерные преступления с целью получения материальной выгоды, а также ради уничтожения или повреждения компьютерных сетей¹⁵.

Но кроме пользователей, к причинам можно отнести недостаточную урегулированность норм международного и национального уголовного права. На сегодняшний день закреплены некоторые международно-правовые основы сотрудничества в области борьбы с компьютерной преступностью. В частности, таковыми являются Конвенция Совета Европы о киберпреступности 2001 года¹⁶, Меры по борьбе против преступлений, связанных с использованием компьютеров, принятые на Одиннадцатом Конгрессе Организации Объединенных Наций по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями в Бангкоке 25 апреля 2005 года¹⁷, Глобальная программа кибербезопасности, утвержденная Международным союзом электросвязи в 2007 году¹⁸, Окинавская Хартия глобального информационного общества, принятая 23 июля 2000 года на Окинаве (Япония)¹⁹ и др. В масштабе стран СНГ 17 февраля 1996 года на VII пленарном заседании Межпарламентской Ассамблеи был принят Модельный уголовный кодекс, в котором регламентируется ответственность за компьютерные преступления²⁰; 1 июня 2001 года в Минске было заключено Соглашение о

сотрудничестве государств – участников СНГ в борьбе с преступлениями в сфере компьютерной информации²¹. В Конвенции ООН против транснациональной организованной преступности 2000 г., принятой Резолюцией 55/25 Генеральной Ассамблеи от 15 ноября 2000 г.²², косвенно рассматриваются проблемы киберпреступности, если они совершаются организованными преступными группировками. Из всего этого мы можем сделать вывод о том, что на сегодняшний день нет единого международного акта, который мог унифицировать нормы по борьбе с киберпреступностью.

Кроме того, во многих государствах мира имеются законы санкционирующие незаконную деятельность в виртуальном пространстве. К ним можно отнести законы штатов Флорида и Аризона США «Computer crime act of 1978», устанавливающим уголовную ответственность за преступления в сфере компьютерной информации, “Закон о мошенничестве и злоупотреблении с использованием компьютеров”, основной нормативно-правовой акт, устанавливающий уголовную ответственность за преступления в сфере компьютерной информации. В последующем он стал основным нормативным правовым актом, устанавливающим уголовную ответственность за преступления в сфере компьютерной информации, включенный в виде § 1030 в Титул 18 Свода законов США²³, “Акт защиты национальной информационной инфраструктуры”, а также “Акта патриота” 2001 г. (Patriot Act of 2001)²⁴ который, помимо прочего, содержит специальную главу “Компьютерная преступность и интеллектуальная собственность”.

В Великобритании с августа 1990 года действует “Акт о компьютерных злоупотреблениях”. Первый параграф этого Акта касается “неуполномоченного доступа к компьютерным данным”.

Ответственность за эти преступления предусматривается Главой XX¹ Уголовный Кодекс Республики Узбекистан, именуемой “Преступления в сфере информационных технологий”. Уголовные санкции на национальном уровне еще не обеспечивают надежной защиты от компьютерной преступности потому, что в существующих нормах права нет достаточного количества статей о компьютерных преступлениях, четкой классификации компьютерных преступлений, а сложность толкования и применения существующих статей ограничивают действия правоохранительных органов. Законодательный орган должен осуществлять планомерную работу не только по выработке новых правовых норм, но и соответствующих санкций, создавая при этом необходимый механизм обеспечения

деятельности правоохранительных органов, прокуратуры, судебных и карательных органов, которые могли бы эффективно преследовать и наказывать виновных в совершении преступлений в сфере информационных технологий.

Уголовные законы должны дополняться соответствующими гражданскими санкциями. Отсутствие в действующем ГК Республики Узбекистан специальных указаний об электронной форме сделок создает дополнительные трудности признания за ними доказательственной силы. Принятие законов “Об электронной коммерции”, “Об электронной цифровой подписи”, “Об электронном документообороте”, “Об обращениях физических и юридических лиц”, “Закон об электронном правительстве” пока не до конца исправило ситуацию, т.к. кодекс все еще требует изменения ряда статей. Более того, по положению некоторых статей, законная часть вины может формально вменяться и пострадавшему как юридическому лицу, не принявшему разумных мер предосторожности, а также в силу того, что ИКТ и другая техника признается источником повышенной опасности, пользователи, ориентируясь на несовершенство закона, стремятся, со своей стороны, не столько помогать представителям правосудия, сколько придерживаться нейтральной позиции. Кроме того, во всех вышеизложенных законах говорится, что лица, виновные в нарушении законодательства, несут ответственность в установленном порядке. К сожалению, в настоящее время в Уголовном Кодексе, Кодексе об административной ответственности такие нормы отсутствуют.

С учетом изложенного, а также принимая во внимание особую актуальность проблематики в сфере информационных технологий, обеспечению безопасности динамично нарастающий информатизация общества и развивающихся в связи с этим новых форм и методов компьютерных преступлений заставляют научно-практические и академические круги серьезно задуматься, объединить усилия по международному сотрудничеству, взаимодействию соответствующих специализированных органов, осуществляющих борьбу в данной сфере.

Одним из условий создания эффективной системы международной информационной безопасности является разработка и принятие современного, универсального международного правового акта, обеспечивающего адекватную защиту от новых угроз, но учитывающего национальный суверенитет государств в отличии от устаревшей европейской конвенции по киберпреступности. Заключение универсального международного договора о борьбе

с компьютерными преступлениями, который бы училывал уже накопившийся опыт международных соглашений в данной области и особенности национального законодательства стран-участниц, довольно сложная и трудоемкая задача. Таким универсальным регулятором могла бы стать отдельная Конвенция ООН по противодействию компьютерным преступлениям, которая на международном уровне помогла бы комплексно и системно бороться, и противодействовать киберпреступности и кибертерроризму.

В целях анализа киберпреступности, обмена информацией о ней между странами-участниками СНГ, анализа принятых на национальном уровне превентивных мер и оперативных мероприятий, а также проведения спецподготовки сотрудников правоохранительных органов, судебных и прокурорских кадров необходимо создать в рамках СНГ Региональный координационный центр по противодействию киберпреступности.

Создание данного Центра позволит системно осуществить сбор, обработку данных, оказание информационной, технической и криминалистической поддержки соответствующим подразделениям правоохранительных органов стран СНГ, координацию совместных расследований, а также специализированное обучение и подготовку специалистов. Центр может содействовать проведению необходимых исследований и созданию программного обеспечения, заниматься оценкой и анализом существующих и потенциальных угроз, составлением прогнозов и выпуском заблаговременных предупреждений. В сферу деятельности Центра также будет входить помочь судьям, прокурорам и сотрудникам правоохранительных органов.

Таким образом, международное сотрудничество в сфере борьбы с компьютерной преступностью и в сфере ИКТ должно идти по пути расширения форм правовой помощи между государствами, посредством заключения новых соглашений или внесения изменений в уже существующие, а также создания совместных институтов по взаимодействию в сфере борьбы с компьютерной преступностью и урегулированию разногласий, возникающих в процессе применения таких соглашений.

ИРДИЧИҚАЗАҚСТАН

- ¹ Доклад Президента Республики Узбекистан Ислама Каримова на заседании Кабинета Министров, посвященном итогам социально-экономического развития страны в 2014 году и важнейшим приоритетным направлениям экономической программы на 2015 год. “Создание в 2015 году широких возможностей для развития частной собственности и частного предпринимательства путем осуществления коренных структурных преобразований в экономике страны, последовательного продолжения процессов модернизации и диверсификации – наша приоритетная задача”.
- ² <http://www.gazeta.uz/2015/09/18/users/>
- ³ http://www.itu.int/net/pressoffice/press_releases/2015/pdf/17-ru.pdf
- ⁴ <http://www.internetworldstats.com/stats.htm>
- ⁵ Криминология : учебник / под ред. Н. Ф. Кузнецовой, В. В. Лунеева. 2-е изд., перераб. и доп. М. : Волтерс Клювер, 2005. С. 167–168.
- ⁶ “Причины и условия совершения преступлений в сфере компьютерной информации” А.В. Сизов, Информационное право #2(13), <http://cbb.vuit.ru/inform/?p=02002>
- ⁷ <http://www.rg.ru/2014/11/12/hakeri-site-anons.html>
- ⁸ <http://www.mcafee.com/us/resources/reports/rp-economic-impact-cybercrime2.pdf>
- ⁹ <http://www.mcafee.com/us/resources/reports/rp-economic-impact-cybercrime2.pdf>
- ¹⁰ Северин В.А. Правовое обеспечение информационной безопасности предприятия: Учебно-практическое пособие. М.: Городец, 2000. С.126.
- ¹¹ Министерство Внутренних Дел Республики Узбекистан Академия Р.К. Кабулов, Э.С. Абдурахманов “Преступления в сфере информационных технологий”. Ташкент. 2009 г.
- ¹² Ястребов Д.А. Неправомерный доступ к компьютерной информации: уголовно-правовые и криминологические аспекты: диссертация кандидата юр. наук М.: 2005.
- ¹³ Оsipенко A.L. Борьба с преступностью в глобальных компьютерных сетях. М.: Норма, 2004. С.163-164.
- ¹⁴ <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%96%D0%b3%D0%BD%D0%BE%D0%BD%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC>
- ¹⁵ Гаврилин Ю.В. Преступления в сфере компьютерной информации. Квалификация и доказывание. М.: Книжный мир, 2003. С.88.
- ¹⁶ Конвенция Организации Объединенных Наций против транснациональной организованной преступности от 15 ноября 2000 г. // Международное право и борьба с преступностью: Сб-к документов /Составители: А.В. Змеевский, Ю.М. Колосов, Н.В. Прохофьев. М.: Международные отношения, 2004. 720 с.
- ¹⁷ Винник В. Виртуальные преступления // Юстиция Беларуси. 2001. N4. С. 13.
- ¹⁸ Из Балтимора депортируют русских киберпреступников // Webplanet.ru от 01.10.2007.
- ¹⁹ Старостина Е.В., Фролов Д.Б. Защита от компьютерных преступлений и кибертерроризма. М.: Изд-во Эксмо, 2005. 192 с.
- ²⁰ Конвенция СНГ “О правовой помощи и правовых отношениях по уголовным, гражданским и семейным делам” от 7 октября 2002 г. //Содружество. Информационный вестник Совета глав государств и Совета глав правительств СНГ. N2(41). 2002 г. С. 3.
- ²¹ Ямбулатова Н. В МВД Азербайджана создано управление по борьбе с киберпреступностью // <http://www.crime-research.ru> от 08.01.2008.
- ²² The European Convention on Cybercrime // <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties-/Html/185.htm>
- ²³ Номоконов В.А. Глобализация информационных процессов и преступность. Киев: Информационные технологии и безопасность, 2002. С. 98.
- ²⁴ См.: Computer Crime and Intellectual Property Section. Комментарии к новым правилам, установленным Патриотическим Актом (США) 2001 г., в сфере компьютерной преступности и электронных доказательств // www.crime.vl.ru----

Список использованной литературы

1. Криминология : учебник / под ред. Н. Ф. уз- нецовой, В. В. Лунеева. 2-е изд., перераб. и доп. М. : Волтерс Клювер, 2005. С. 167–168.
2. «Причины и условия совершения преступлений в сфере компьютерной информации» А.В. Сизов, Информационное право #2(13), <http://cbb.vuit.ru/inform/?p=02002>
3. Северин В.А. Правовое обеспечение информационной безопасности предприятия: Учебно-практическое пособие. М.: Городец, 2000. С.126.
4. Министерство Внутренних Дел Республики Узбекистан Академия Р.К. Кабулов, Э.С. Абдурахманов “Преступления в сфере информационных технологий”, Ташкент, 2009 г.
5. Ястребов Д.А. Неправомерный доступ к компьютерной информации: уголовно-правовые и криминологические аспекты: диссертация кандидата юр наук М.: 2005.
6. Осиенко А.Л. Борьба с преступностью в глобальных компьютерных сетях. М.: Норма, 2004. С.163-164.
7. Гаврилин Ю.В. Преступления в сфере компьютерной информации. Квалификация и доказывание. М.: Книжный мир, 2003. С.88.
8. Конвенция Организации Объединенных Наций против транснациональной организованной преступности от 15 ноября 2000 г. // Международное право и борьба с преступностью: Сб-к документов/Составители: А.В. Змеевский, Ю.М. Колосов, Н.В. Прохофьев. М.: Международные отношения, 2004. 720 с.
9. Конвенция СНГ “О правовой помощи и правовых отношениях по уголовным, гражданским и семейным делам” от 7 октября

Արդուլազիկ Ռասուլ

Տաշքենիկ պետական համալսարանի քրեական իրավունքի
և կրիմինալոգիայի ամբիոնի ինքնուրույն հայցոր,
իրավաբանական գիտությունների թեկնածու

ԱՐՓՈՓՈՒՄ

Ինֆորմացիոն տեխնոլոգիաների և անվտանգության ոլորտի հանգագործությունների տարրերակումը

Աշխարհում հանցագործության ընդհանուր կառուցվածքում համակարգչային հանցագործությունները գրադենում են ավելի ու ամուր դիրքեր այլ հանցագործությունների շարքում, մինչդեռ դրանց բացահայտելիությունը մնում է բավականին ցածր մակարդակի վրա: Դրա պատճառ են հանդիսանում բազմաթիվ գործոններ: Այս հոդվածում փորձ է կատարվել որոշել հանցագործության դետերմինանտները տեղեկատվական տեխնոլոգիաների և տեղեկատվության անվտանգության ոլորտներում, որը հետագայում կհանդիսանա աղբյուր իրավապահ և գիտական բնագավառների համար:

Հիմնարարներ- ինքնորմացիոն տեխնոլոգիաներ, կիբեռհանցագործություններ, կիբեռտեռոպիզմ, ևսամակարգչային հանցագործության սարյակ:

Rasulev Abdulaziz Karimovich,

Candidate of Law Sciences, independent competitor
of the Department of “Criminal Law and Criminology”,
Tashkent State University of Law

SUMMARY

Determinants of crimes in the sphere of information technologies and information security

In the general structure of crime in the world, computer crimes are taking firmer positions among other crimes, but their solvability remains quite low. A set of factors can act as the reason for that. In this article attempts were taken in order to define the determinants of crimes in the sphere of information technologies and information security, that will become a source in the law-enforcement and scientific sphere in the future.

Keywords: information technologies, cybercrime, cyberterrorism, the subject of computer crime.